

USUTEADUSLINE AJAKIRI

TARTU ÜLICOOLI USUTEADUSKONNA
VÄLJAÄNNE

Vastutav toimetaja: **O. Sild.**

I. aastakäik.

TARTU.
K. Mattiesen'i trükk.
1927.

Omamaalise usuteaduslise ajakirja ülesanne ja siht.

O. Schild.

Omamaalise usuteaduslise ajakirja ülesandest suudame ehk kõige paremini aru saada, kui esmalt pilku heidame nendele usuteaduslistele ajakirjadele, mis läinud aegadel meie maal on ilmunud.

Kõrvale jäävad siin muidugi praktilised kiriklised ja hingehitava sisuga ja sihiga ajakirjad, nagu näit. Tartu kirikuloo professori Friedrich Busch'i 1832—1840 pietistlikus vaimus väljaantud „Dorpatische Evangelische Blätter für das Herzens- und Erfahrungs-Christenthum und die christliche Literatur“.

Usuteaduslise ajakirjana meie maal tuleb kõige pealt nimetada ajakirja, mis hakkas ilmuma Tartus 1838 nime all: „Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands“.

Väljaandjaks oli Tartu usuteaduskonna tollaegne tegeliku usuteaduse professor dr. Carl Christian Ulmann Tartu usuteaduskonna liikmete ja mitmete Venemaa evangeeliumiusuliste vaimulikkude kaastegevusel. Ajakiri trükiti ülikooli trükkija F. C. Schünmann'i juures. Eessõnas seletab Ulmann sarnase ajakirja tarvidust peaasjalikult sellega, et „meil ei ole ühtegi orgaani, milles avalduks see, millega meie vaimulikud ja usuteadlased teadusliselt tegemist teevad“ (lk. 2). Ajakiri tahab oma veergusid avada mitmesuguste vaadete pooldajatele, niikaua kui nad kristlikul aluspõhjal seisavad ja üldiselt teaduslikku püüet ja ilmet avaldavad (lk. 2). Seda ajakirja avarust olla seks tarvis, et avalikuks võiks saada ja selgeks saaks teha, mis on ekslik ja mis tõelik. Kõige juures on eesmärgiks tõelist elu ja vaimuüksmeelt kirikus edendada ja kaasa mõjuda selle arengule, ehitust jätkates ainult igavesel aluspõhjal apostlite ja usupuhastajate järjestusel (lk. 2. 3).

Ajakiri tahab eeskätt omamaa (ühes Venemaaga) usuteaduslisi ja kiriklisi tarvidusi rahuldada ja on esimesel joonel vai-

mulikkude jaoks kirjutatud, mispärast tegelik usuteadus ülekaalul on (lk. 4). I ilmumise aastal 1838/1839 ilmus 6 vihku, iga vihk mahutas 90—100 lehekülge. Sisuliselt oli igas vihkus 3 osa:

I. Kirjatööd (Abhandlungen u. Aufsätze).

Selles osas trükiti ka peetud usuteaduslised kõned.

II. Kirjandusline ülevaade (Literärisches).

Selles osas tutvustati tähtsamate usuteaduslike kirjanduse toodetega, neid hinnates ja arvustades.

III. Teateid, sõnumeid (Nachrichten): 1. omamaalt, näituseks, omamaa provintsiaal-sinoditest, asundustest, muudatustest ai mulikkude koosseisus, üleminekutest vene usku, karskustööst omamaal, piibliseltsist, kiriku varanduse seisukorrast j. n. e. 2. välismaalt, näit. IX aastakäigus: a) Evangeelium Soome maal, b) sügiskonverents Gnadaus. Vahel on veel 3. Segateated (Vermischtes rp. Miscellen): Lühikesed teated mitmesugustest kirikutest ja maadest ja asjust.

Seda ajakirja andis Ulmann välja kuni 1850. a. rp. 1853. a., tähendab veel mitu aastat pärast seda, kui ta 1842. a. professoriametist lahkuma pidi ja Tartust Riiga elama asus. Tema toimetusel ilmusid 9 aastakäiku. Siis toimetas ajakirja väljaandmist Riia Jakobi kiriku ülemõpetaja Dr. C. A. Berkholz 1854—1867 (10.—23. aastakäik). 1862 muudeti ajakirja nimi natuke: „Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Russland.“

1868 olid väljaandjateks senine (Berkholz) ja Saukeni õpetaja Wilhelm Müller. Jaotuses esinevad nüüdsest peale „Sõnumed“ II osana ja „Kirjandusline ülevaade“ III osana.

1869 (XXV aastakäik) on Müller üksi toimetaja. 1870 (XXVI aastakäik) on toimetajad sama W. Müller ja ülemkooliõpetaja J. Th. Helmsing Riias, selle järele Helmsing üksi ühes 3 nimega nimetatud õpetajaga ja teiste nimetamata õpetajatega 1871—1890 (27.—46. aastakäik).

1891—1899 on väljaandjaks õpetaja Th. Taube Riias (47.—55. aastakäik).

1899—1906 on Daaleni kiriku õpetaja W. Taurit väljaandja. Ajakirja lõpuosana esineb nüüd „Kiriku kroonika“.

Taurit surmati 1906, nii et tema toimetusel ilmus ainult 62. aastakäigu jaanuarivihk, mis Tartus (Jurjewis) trükiti, nagu 2 viimase aasta vihudki, kusjuures mag. J. Frey suurel määral väljaandmisel abiks oli.

1909 jätkas 62. aastakäigu väljaandmist Pinkenhof'i kiriku õpetaja Gotthilf Hillner. Ajakiri ilmus sel ajal Jonck ja Poliewsky kirjastusel Riias. Peaväljaanne oli „haritud koguduseliikmetele määratud“, selle kõrval ilmusid „Usuteaduslis-pastoraalsed lisavihud“ (Theologisch-pastorale Beihefte). 1911 ilmunud aastakäigus (viimases, mis siin kättesaadav oli) leidub ka prof. A. Berendts'i ja mag. J. Frey kirjutusi.

Koguduseliikmetele määratud väljaandes leidub peale artiklite veel sinodite-kirjeldusi ja sinodijutlusi, misjonitöö ja muid aruandeid, luuletusi, lühike kirikukroonika (teateid ametikandjatest, kirikust, koolist, kogudustest, sisemisjonitööst ja heategevusest, sinoditest, välismissjoni-tööst, piibliseltsist, kongressidest j. m. s.), lisavihkudes — jaanuarikonverentsi ja seal peetud vaidluste kirjeldus, lühikesi teadaandeid mõne ilmunud kirjanduslise toote kohta (Literärisches).

Vahepeal ei rahuldanud ajakiri teaduslikes suhtes õpetatud usuteadlasi, mispärast Tartu usuteaduskond ajutiselt uut usuteaduslist ajakirja hakkas välja andma (1859—1874). Siis olid aga järgnevatel paljudel aastatel enne ilmasõda „Mitteilungen und Nachrichten“ jälle ainsaks usuteaduslikeks ajakirjaks meie maal.

1859 asutasid Tartu ülikooli usuteaduskonna professorid ja dotsendid, nagu öeldud, uue usuteaduslike ajakirja nimega „Dorpatier Zeitschrift für Theologie und Kirche“. 20. VIII. 1857 tegi nimelt prof. A. Oettingen sellekohase ettepaneku teaduskonnale, kes 26. VIII. 1857 sellega ühines ja ajakirja jaoks programmi välja töötas, mille ta ülikooli nõukogule esitas palvega kõige kõrgemal pool luba nõutada ajakirja väljaandmiseks. Ministri kirja puhul nõukogule teeb teaduskond 17. I. 1758 muu seas otsuseks, et ajakirja esilehel seisaks „Usuteaduskonna kaastegevusel välja andnud prof. dr. Kurtz“ (Kurtz oli sel ajal ka dekaan).

5. IV. 1858 saab nõukogu teate, et ministri ettepanekul 29. III. 1858 on keiser usuteaduslike ajakirja väljaandmise ülikooli vastutusel lubanud ja ta vabastanud vaimulikust ja ilmalikust tsensuurist.

8. VII. 1859 kirjutab kuraator, et ilmuvast ajakirjast tuleb usuteaduskonnal saata 1 eksemplar ministri kantseleisse ülemtsensuurdirektsiooni jaoks.

Nii algas see usuteadusline ajakiri oma ilmutumist (v. „Tischregister der Theologischen Facultät der Kaiserlichen Universität Dorpat. 3-ter Band, von 1843 bis 1875 incl.“).

Väljaandjateks olid „Tartu usuteaduskonna professorid ja dotsendid mitmete õpetajate kaastegevusel“, ladu on C. J. Karow'i ülikooli-raamatukaupluses, trükitakse Heinr. Laakmann'i juures Tartus, pärastpoole on ladu ja trükk W. Gläser'i juures Tartus.

Tolleaegse ajakirja „Mittheilungen und Nachrichten“ väljaandja Berkholz kirjutas oma ajakirjas 1860, lk. 69 j. sel pulrul, et nüüd meil 2 usuteaduslist ajakirja on ja üks usuline nädalaleht (St. Petersburger Sonntagsblatt); ta peab sealjuures usuteaduskonna häälekandjat ajakirja (Organ) väga tarvilikuks („gradezu ein Bedürfniss und eine Art Nothwendigkeit“), et fakulteed oma töödega ja püüetega laiemal avalikkuse ette saaks astuda ja et teadusline ja kirikline osadus teaduskonna ja kirikuametnikandjate vahel püsiv oleks.

Asi kujunes nii, et 13 aastat oli ajakirja peatoimetajaks süstemaatilise usuteaduse professor Alexander Konstantin v. Oettingen, kes siin terve rea artikleid on avaldanud.

Peale tema on siin kirjatöid avaldanud kirikuloolane ja U. T'i teaduse professor Johann Heinrich Kurtz, tegeliku usuteaduse professor Arnold Friedrich Christiani, kirikuloolased Gustav Moritz Konstantin v. Engelhardt ja Johann Matthias Lütken, asetäitja õppejõud August Carlblom, Vana Testamendi teaduse professorid Johann Christoph Wilhelm Volck ja Heinrich Ferdinand Mühlau j. t.

Ajakirja jaotus oli alguses sarnane jaotusega mis Ulmann'i ajakirjas oli esinenud, ainult kahe viimase osa järjekord oli vastupidine. Kõnesolevas ajakirjas oli jaotus nimelt järgmine:

I. Kirjatööd ja peetud kõned.

II. Teated: a) sisemaalised, nagu provintsi-alkontsiilidest, rahvakoolidest, abikassast, usuteaduskonnast, suhetest Vennastekogudusega j. m. s. b) välismaalised, nagu kiriklistest koosolekutest, ühe või teise kiriku oludest, loengutest j. n. e.

III. Kirjandusline ülevaade.

Pärastpoole kadus säärane jaotus ülepea. Ajakiri ilmus 4 korda aastas. I aastakäigul oli üksiku vihu suurus umbes 160—170 lk. Pärast kõikus suurus, nii et näit. 14. aastakäigu I vihk sisaldas ainult 36 lk.

1874 lõpetas ajakiri oma ilmumise pärast 14. aastakäigu lõpetamist.

Sel puhul seletas ajakirja toimetus, et praegu enam niisugust tarvidust usuteaduskonna ajakirja järele ei ole, nagu 15 a. eest, kuna nüüd ilmuv „Mittheilungen und Nachrichten“ tarvidusi näiliselt täita suudab ja õpetajaid rahuldab; ühenduses sellega on õpetajate toetused usuteaduskonna ajakirjale viimastel aastatel kiduraks jäänud. Ka muidu teevad mõned välised põhjused ajakirja jätkamisele raskusi. Seks korraks lõpetab ajakiri oma ilmumise. Tulevik näitab, kas see ajakiri kord jälle ilmuma hakkab uue tarviduse tekkimisel.

Praeguse usuteaduskonna liikmete arvamise järele on nüüd see aeg jälle kätte jõudnud, kus tarvidus on tekkinud usuteaduskonna liikmete poolt väljaantava teaduslise ajakirja järele. Olukord on ühelt poolt niisugune, et meie maal jällegi ühtegi puht-usuteaduslist ajakirja ei ole, ja teiselt poolt on aeg kätte jõudnud, et maa pärisrahva enese keeles ja tema vaimule ja tarvidustele vastavas sihis usuteadusline ajakiri ilmuma hakaks, mis iseenesest ei takista, et ka mõnes teises keeles temas artikleid ehk kokkuvõtteid ilmuda võiks.

Meil on küll juba mitu usulist ajakirja, kuid nad on enam-vähem kõik kiriku, rp. kirikliste voolude praktilised häälekandjad, mitte usuteaduslised ajakirjad sõna kitsamas mõttes, ja nad on määratud esimesel joonel koguduse liikmetele, mitte esimesel joonel usuteadlastele ja haritlastele. Usuteaduslist ajakirja sõna tõsisel mõttes ei ole meil eesti keeles veel ülepea olnud ja saksa keeles ei ole meil seesugust omamaalist ajakirja paljude aastate jooksul ka mitte enam.

Usuteaduse arendamine on eeskätt usuteaduskonna ja usuteadlaste ülesandeks; sellepärast on arusaadav, et jällegi usuteaduskonna liikmed algatuse ses asjas oma kätte peavad võtma, kaastööd paludes ka teistelt usuteadlastelt ja ajakirja lugejatelt.

Nagu praegune fakulteet oma eelkäijate fakulteetide tööd uuendatud kujul ja sihil jätkab, nii osutub see teatavas mõttes ka usuteaduslise ajakirja väljaandmisega, kuigi praegune kavatsus iseseisvalt, olukorra tarvidustest on tõusnud.

Eesti teaduse arenduse hulka kuulub ka Eesti usuteaduse arendus. Eesti teaduse edendamise seisukohalt tuleb püüda edendada ka Eesti usuteadust. Eriliselt on meie kirikuõpetajate ja usuõpetajate, kaudselt ka ülepea meie kiriku ja hariduse usuteadusline tasapind teatavas ühenduses meie usuteaduse tasapinnaga üldse.

Meie usuteadlaste, kiriku ja kooli usuteaduslise hariduse huvides on kaasa mõjuda, et meil areneks ja edeneks oma usu-teadus vastavalt meie vaimu ja elu iseäraldustele, meie võimetele ja tarvidustele, nagu igal arenenud maal on oma vaimule, arenemisele ja vajadustele vastav usuteadus. Selle usuteaduse väljendajaks, edendajaks ja tutvustajaks on igal pool suurel määral usuteaduslised ajakirjad. Sel teel avaneb võimalus usuteadlastele (eriti meie oludes on see hädatarvilik) avaldada oma üksikuid uurimusi ja töid, diskussioonile võtta usuteaduslisi küsimusi, tutvustada uute probleemidega, tulemustega ja saavutustega usuteaduse alal, valgustada teaduslisest seisukohast usu ja usuõpetuse ja kiriku küsimusi ning nähtusi j. m. s.

Need ülesanded seabki omale käesoleva numbriga ilmuma hakkav „Usuteadusline ajakiri“, mis on mõeldud peasjalikult usuteadlastele, kiriku ametikandjatele, usuõpetajatele, haritlastele, kes usu ja kiriku küsimustega teadusliselt seisukohalt tegemist teevad.

Ajakiri tahab püüda oma ülesannet täita vaba töömeelse teaduse vaimus.

Quod Deus bene vertat!

Ülitähtis küsimus usuteaduses ja usuelus.

H. B. R a h a m ä g i.

1.

Meie elame jällegi ajajärgus, mil usuliste küsimuste üle palju kirjutatakse, enam ehk veel diskuteeritakse.

Ei ole sealjuures sugugi mitte ainult nõnda, nagu püütaks kõigest väest vana usku kaitsta või ihu ja hingega olemasolevat usulist traditsiooni alal hoida. Julgelt sammutakse edasi ja võetakse sihiks religiooni uute külgede väljaarendamine või koguni uue religiooni loomine. Ei rõhutata mitte ainult akadeemiliselt: religioon, usund, on arendatav; nõutakse religiooni teadlikku edasiarendamist, praeguste usukujude ja ususisude kõrgemale tõstmist vabamatele, valgematele seisukohtadele. Rõhutan: nõudmine ei käi mitte ainult usu kujude, vormide, nii siis koore kohta; ta käib ehk enam just usu tuuma, materia, sisu kohta.

Teie leiate hulga broshüüre kirjutatud selles sihis; nad on ehk enam poleemilist, poliitilist laadi. Aga ilmuvad ka teosed,

mis „puhtteaduslised“ tahavad olla ja kui „eriteosed asjatundjate poolt“, mida peab tõsiselt võtma. Ei või ütelda, et positsioonid, sihid, argumendid täiesti uued oleksid — ka see kordub teatud ajaringides päikese all. Küll aga tuleb seda nähtust uuesti läbi elada neis ühendustes, mida praegune teadus ja meieaegne elu pakub; küll tuleb uuesti põhimõtteliselt selget seisukohta omada selles nõudmises ja ettetoodud motiivide keskel.

Nimetan paari teost, et näha, mis sihis ettepanekud liiguvad.

Leipzigis ilmub lühikese aja kestusel kolmandamas väljaandes täiesti ümbertöötatud kujul dr. Dühringi sulest raamat: „Der Ersatz der Religion durch Vollkommeneres und die Abstreifung alles Asiatismus.“ Esimeses peatükis kõneldakse usu vabadusest ses mõttes, et inimesed peavad saama vabaks usust, mitte vabaks usus. Autor väidab, et kõik senised suuremad religioonid: mosaism, buddism, jesuism (ristiusk, Jeesuse usk) ja muhamedanism võisid tekkida ja püsima jääda ainult Aasias, mille rahvad vähe kultuurilised ja mitte vabad. Eurooplastele sunniti või sunnitakse nad peale. Euroopas tuleb aga nende nimetatud usukujude ja ususisude asemele anda midagi uut, Euroopas elavatele rahvastele enam vastavat.

Või nimetaksin 1910. aastal saksakeelses ümberpanekus filosoofilise-sotsioloogilise kogu XX köitena ilmunud prantslase J. M. Guyau teost: „Die Irreligion der Zukunft“. Kolmandas osas kõneldakse sellest, mis õieti tulevikus sotsiaalses elus usust järele jääb. Siin esitatakse koondunult kõike seda, millest meil tänapäev kõneldakse: kirik langeb kokku, kaob; dogmad surevad välja, hävinevad; asemele astuvad aga mitte kindlad teaduslised tõed, „metafüüsilised hüpoteesid“. Autor on küllalt ettevaatlik, et mitte ütelda: teaduslikud tõed on igavesed, jäädavad, püsivad! Küll aga tuleb leppida metafüüsiliste hüpoteesidega, mis ju muutuda võivad ja muutuma peavad. Need „metafüüsilised hüpoteesid“ on mitmesugused. Vastavalt oma subjektiivsetele kalduvustele valiks inimene ühe või teise enesele elu juhtnööriks, ilmavaate aluseks, olgu siis see optimistiline või pessimistiline panteism, olgu see idealistiline, materialistiline või monistiline naturalism. Nende aluste valimise juures mängiks muidugi suurt osa inimese füsioloogiline olu- ja seisukord.

Nimetan veel Ernst Moering'i raamatut „Ein Buch vom neuen Glauben“ (Breslau 1919). Alapealkirjas: „Die Zersetzung

des alten Glaubens. Die Formung neuen Glaubens“, ütleb autor juba ise raamatu ülesande välja. Vana usk on hävitatud loodusteaduse ja ajalooteaduse läbi; uus tuleb kujundada ühenduses sotsiaalse ümberkujundamisega. Ja Paul Göhre sulest 1920. aastal ilmunud „Der unbekannte Gott, Versuch einer Religion des modernen Menschen“, millise raamatu kolmandamas peatükis teravate vastolude peale tähelepanu juhitakse, mis ristiusu ja moodsa inimese vahel ja mida sillaga ühendada võimatu olla, ja viiendas peatükis uut usku kirjeldatakse, mis parem ja tõelikum olla kui senine ja mis ristiusu asemele astuda.

Nende ja hulga teiste sarnaste raamatute ja broshüüride mõju all tungib laiadesse ringidesse vaade, mille järele ühelt poolt inimese enese tahtest ja soovist religiooni uute külgede välja-kujundamine või uue religiooni loomine oleneb, teiselt poolt aga religiooni, usundi, usu all kõike mõista võib, siia kõik subsummeerida võib, mida aga tahetakse. Ei pruugi sellepärast sugugi selle üle imestada, kui neosotsialistlikud ringid vanasotsialistide esitajate viha usu vastu kõrvale jätavad, sotsialismi mingisuguse uue usu läbi elustada püüavad, või kui paljud neist sotsialismi ennast uueks, paremaks, kõrgemaks ja ülimaks ristiusu arenemismeks loevad: sotsialism tõlgitseda ristiusku täielikult! Ja mispärast ei tohiks ja võiks seda ka mitte teha, kui usundit nii kergesti metafüüsikaga, eetikaga, esteetikaga, erootikaga ühendusse viiakse, viimaseid usu asemele asetades.

Niisuguse segaduse ja segiajamise kui ka seniste mõistete piiramata subjektiivse omavolilise läbisegi-paiskamise ajajärgus kerkivad usuteaduslikes tunnetusteoreetilises töös kaks küsimust esirinnale:

Mis on õieti usundi olu? On see midagi kindlat? Midagi, mida kindlates mõistetes väljendada võimalik? Või võib igaüks isemoodi selle üle mõelda? Või peab ta koguni omamoodi usust aru saama? On usundi mõiste lõpmatuseni veniv? Nagu kummi, mida igaüks oma moodi tõmmata või vaha, mida oma soovide kohaselt võib modelleerida? Selle küsimuse vastamine on ülitähtis nii üldteaduse kui ka eriti just usuteaduse seisukohalt.

On ju teada, et usuteaduse, teoloogia ja üldteaduse või „teaduse“ vahel suured põnevad pinevused olemas, iseäranis mõnes ajajärgus. XIX aastasaja keskpaik ja lõpp ja XX aasta-

saja algus on üks niisuguste vahekordade ajajärkudest, kus põlev oli küsimus „usu ja teaduse“ suhetest. See põnevus kestab laiades ringides edasi, ei ole ta ka täiesti kustunud akadeemilistes ringides. Usundi olu kindlakstegemisega on igatahes võidetud see, et iga teadusemees teab, mida usundi all võtta ja mõtelda tuleb. Ta ei lähe vaidlusväljale nende arvamistega, mis ühel või teisel rahval religioonist on, ka mitte nendega, mis ühel või teisel usuteadlasel olemas, olgu Schleiermacher'il, Biedermann'il, Straussil, Traub'il j. n. e. Selle tõttu jääks palju eksiarvamisi, raskusi, tülisid ära. Siis oleks kindlasti teada, mis usundi olu on — ja tüliküsimustes „usu ja teaduse“ suhtes tuleks sellest kindlast lähtekohast välja minna, kindlaks tehes ka, mis siis õieti „teadus“ on.

Aga ka usuteadlastele enestele on tähtis selgusele jõuda, milles viimselt usundi olu seisab. Seda näitab muu seas vaidlus selle üle, kas buddismi religiooniks arvata või mitte. Mina isiklikult ei või mitte lugeda juurehtsat buddismi religioonide hulka sõna täies mõttes. Nõnda nagu Buddha seda esitab, ei ole tema õpetus õieti mitte religioon, vaid küll praktiline elutarkuse õpetus. Alles Buddha õpetuse pärastine arenemine ja ühtesulamine olemasolevate usundliste elementidega Indias, Hiinas ja Jaapanis annab temale usundlise ilme. On aga usuteadlasi, kes buddismi religiooni ilusaks õieks peavad ja ka eurooplastele ristiusu asemele soovivad.

Mis siis teeb õieti usundi „usundiks“, „religiooniks“? Milles seisab tema olu? See on üks tähtis küsimus usuteaduslikes tunnetusteoreetilises töös, selle psükoloogilises osas.

Siia juure tuleb teine küsimus.

Religioonil on palju põlgajaid ja vihkajaid olnud ja religiooni saavad ikka paljud vihkama ja põlgama. Põhjused selleks on mitmesugused. Haritlaste juures võime nimetada küll peapõhjuseks seda, et nad usundi-vallas midagi tõelikku ei leia, siin tõsi-ilmaga kokku ei puutu; selle tagajärjel ei olla usundistel tunnetustel, ettekujutustel mingisugust väärtust; neil puududa reaalne tagasein, tõsieluline alus. Kuigi usundlised tunnetused, mõisted ja laused mitte täpselt, adekvaatselt usundlist tõsi-ilma ei väljendaks, ei teeks viga, neid võiks ja tuleks ometigi arvestada, püüda neid täiendada; kuid mis asja täiesti katastroofiliseks muutvat, on see, et mitte ükski religioosne mõiste ja tunnetus ei juhatada meid üks tas puhas missugu-

sesse reaailma või selle osasse, vaid kaduda udusse. Religioossed tunnetused ja mõisted olla ainult hädaabinõud, kargud, mida mõned inimesed, koguni rahvahulgad, nii hädasti vajavad; nende intellekt, tahe, tunne olla nõrk, haiglane, et iseseisvalt ja suveräänselt läbi sammuda tihtipeale hävitavast ilmatervikust.

Tuuakse esile usundliste tunnete ja vaadete subjektiivsust. Religiooni esitajad ise rõhutada, et usus olla kõik subjektiivne, isiklik, individuaalne. Kui see aga nii on, siis ei võivat siin üldmaksvast ja vajaduslisest ilmast ja vaatest või arusaamisest juttugi olla. Ei võivat oodata, et usuline tunnetus võiks, kuigi ta tahaks, pakkuda midagi kindlat, jäädavast, kõigile vastuvõetavat! Ka ei võivat usuline tunnetus viimse, absoluutse tõelisuse kõige parem ja selgem tunnetus olla. Arusaadav näib see iseäranis siis, kui niisuguse usundlise tõsi-ilma eksistentsi, olemasolu eitatakse.

Sellepärast on teine küsimus, mis tunnetusteoreetiliselt seisukohalt tähtis, see:

Kas usundlised elamused, religioossed kogemused keruvad udust ja viivad udusse, kus nad lõpevad? On nad illusoorilised, fantastilised või põhjenevad nad tõsi-ilmal, tõelistel usuilma väärtustel? Kas on religioosne tunne ja selle peal põhjenevad usulised tunnetused ainult teatud nähtus inimsoo kultuurilises arenemises, üleminekuaste inimkonna eluloos, mida välja kannatada, läbi teha tuleb kui lapsehaigust, mille vastu aga võidelda tuleks? Või kas on religioosne elu ja tunnetus see koht, kus tullakse uuele, iseäralisele tõsi-ilmale lähemale ja võidetakse tee viimase tõelisuse suunas ja viimasesse tõelisusesse?

Kuid see ei ole mitte ainult „haritlaste“ huvides, kes religiooni põlgavad: selgusele jõuda usundlise tunde ja tunnetuse kandejõu ja ulatuse kohta. Just kõige usklikumad inimesed, suure usundlise kalduvusega varustatud inimesed, tahavad tunnetusliselt selgusele jõuda: kas on usuelus enesepetmisega tegemist või mitte? Kas on religioon inimlise fantaasia ja inimliste affektide loomulik produkt või mitte? Kas on religioon metafüüsika, eetika või esteetika mingisugune, olgu hea, olgu halb, surrogaat, või mitte? Kas on religioon tagaseinale tõrjutud erootiliste tunnete varjundiline refleks või mitte?

Väga võimalik, et üks jagu inimesi rahustub sellega, et religioon on ainult inimese ettekujutuse tegevuse loomulik pro-

dukt või inimese ihade, soovide personifitseerimine ja projetteerimine iseäralisse nõndanimetatud „usulisse“ ilma; väga võimalik, et leidub neid, kes religioosseid tunnetusi ja mõisteid enam suupärasemateks ja seedivamateks peavad kui filosoofilist metafüüsikat; väga võimalik, et ikka neid leidub, kes usuilma seksuaalsete tunnete piksevardaks loevad — tõsiselt usundline inimene aga ei või ega ei saa ilmaski sellega leppida ega ennast sellega rahustada või trööstida! Tõsiselt usuliselt huvitatud inimene ja religioon ise nõuab tulist arvustust. Igatahes peab see kriitika ilma tendentsita olema ja teaduslikult toimima; ta ei või ega tohi tõestamatust „eeldusest“ välja minna, et usulist ilma kui niisugust ei ole ega võigi olla! Muidu võib igasugusest arvustusest aina rõõmu tunda ja julge lootusega tema saavutusi ära oodata ja kindlusega vastu võtta!

Mõlemad ülahnimetatud küsimused sünnitavad õigusepärast aga ühe terviku, ühe küsimuse kahe küljega. Puudutab ju religiooni olu küsimuse lahendus tihedalt religiooni tõelisuse küsimust ja religiooni tõelisuse küsimus on ühes sellega ka tingimata religiooni olu küsimus.

Praegune usunditeadus ei või teisiti ega tahagi teisiti, kui ühes töötada selle kahekülgsse keerdküsimuse lahendamisel: mis on religiooni olu? kuidas on religioosse ilma reaalsusega lugu?

Et selle ülitähtsa küsimuse lahendamine on otsata tähtsusega tegelikus elus, usuelus ja selle kujundustes, on iseenesest selge.

Meid huvitavad siinkohal küsimused selle kohta, kuidas seda küsimust lahendatakse, missugused tagajärjed juba saavutatud ja milliseid tulemusi sellest lahendustööst oodata võiks.

2.

Esimene, lähem ülesanne, mis taotlemist ja täideviimist nõuab, on: korjata seda materjali, mis usuavaldusilma puutub. See tähendab: tarvitatakse kõige pealt meetodi, mida loodusteadus, mida iga teine teadus tarvitab, kui ta kõigepealt asju ja avaldusi ümbruses, looduses, maailmas noteerib, korjab ja kogub. Selleks tuleb kaks läbilõiget läbi usuvalu avaldusteilma ette võtta: üks horisontaalne, põiklähilõige läbi ruumi; teine vertikaalne, püstlähilõige läbi aja. Tuleb vaadata, mis mitmesugustel aegadel ja mitmesugustes kohtades usuvalu avaldustest olemas, milles usuilm peegeldub, nähtavale tuleb, missuguste mõjudega, tagajärgedega. Nendes kahes suunas on seni juba rohke

materjal kogutud.¹⁾ Aga on veel palju noteerida, koguda, fikseerida.

Need kaks läbilõiget, horisontaalne ja vertikaalne, ütlevad juba selgesti üht tõsiasja, nimelt et meie igal pool maailmas (nii siis geograafiliselt võetud) kui ka igal ajal (see on: ajalooliselt vaadeldud) kõige mitmekesisemate rahvaste juures, alates kõige primitiivsematega, kelledeks Austraalia neegrid loetakse, sellepärast et nemad kõige abitumad olla võitluses füüsilise elu pärast, lõpetades kultuurilisemate Euroopa rahvastega, leiame tahes või tahtmata vaimlis-hingelise elu iseäralised avaldused, mida teistest vaimu ja hingeelu avaldustest nende iseäralduste pärast eraldama peame ja nende iseäralduste tõttu isemoodi nimetama. Neid iseäralisi vaimlis-hingelisi eluavaldusi tähendatakse sõnaga religioon, usund, selle sõnaga neid avaldusi kokku võttes ja teistest hingeelu avaldustest eraldades. Mõeldav ju on, et rahvaid ilma religioonita, usundita olla võiks; kuid faktiliselt, tõsioluliselt seda ei ole. Mõned liigrutulised teadlased on küll paar korda välja kuulutanud, et nemad ilma usundlise eluta algrahvaid leidnud. Näituseks arvas ühe niisuguse rahva leidnud olevat Howitt. Austraalia neegritest hommikupool Melburni või Sproad ahtrahva Vankuveeri saarel, kuid pärastpoole, lähemal tundmaõppimisel osutusid need arvamisid liigrutulisteks oletusteks, mis tõsiolulisele seisukorrale ei vastanud. Ümberpöörduvalt, nimetatud rahvastel oli koguni väljakujunenud usuelu avalduste ilm, mida nad aga nii kõrgelt hindasid, et nad mitte kohe selle sisse iga eurooplast ei pühendanud.

Korjatud ja noteeritud tähelepanekud ja tõsiasjad ütlevad, et on igal ajal ja kõigi rahvaste juures olemas iseäraline vaimlis-hingelise elu avalduste ilm, religioosne, usundiline ilm. Ta ei ole igal ajal ja igal pool mitte sama; rohke mitmekesisus tuleb siin nähtavale. See mitmekesisus ei ole ka mitte ühtlane, vaid muutub. Katsutakse seda mitmekesisust arvudega väljendada. Religiooni statistika peale on iseäranis viimasel ajal tähelepanu pööra-

1) Üldistest koguteostest sellel alal oleksid nimetada:

P. D. Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte. 2 köid., 1905 III väljaanne. — C. von Orelli, Allgemeine Religionsgeschichte. 2 köid. — 1911 III. — C. P. Tiele, Compendium der Religionsgeschichte, IV väljaanne M. Söderblomilt 1912. — A. Jeremias, Allgemeine Religionsgeschichte 1924. II. — Jul. Richter, Die Religionen der Völker 1923. — Fr. Heiler, Das Gebet 1923 V. j. n. e.

tud. See ei ole kerge ala, kuid püütakse siin tekkivatest raskustest jagu saada. Üks, ka meie maal tuntud religiooniajaloo- ja religioonistatistika-teadlane, Upsala professor ja peapiiskop, d. Nathan Söderblom, annab järgmised andmed, religioone järgmiselt gruppeerides :¹⁾

	miljonites :
Paganaid :	
Euroopas	0,2
Ameerikas	4
Austraalias	1,8
Aasias, Filippiinide ja	
Sunda saartega . .	44,2
Aafrikas	88
	<hr/>
	138,2
Hiinas Koreaga: riigiusku, taoismi	
ja kong-tse-ismi . .	220
Jaapanis — shinto-usulisi	17
Indias :	
hinduismi	219
jainaismi	1,5
sikhreligiooni	2,2
parsismi	0,1
judaismi	12
buddhismi	150
Ristiusku :	
rooma-katoliiklasi . .	274
evangeelseid	185
ortodokse	120
hommikumaa kirikus	8
	<hr/>
	587
Islami pooldajaid	223

Maailmas elanikke: 1.570

Täpsemad ja uuemad üksikasjalisemad andmed ristiusu pooldajate rahvaste ja kirikute üle leiduvad raamatus: The Task of the Christian Church. A World Survey. World Dominion Press. 1926.

Üsuilmä ja selle avalduste nimetamine ja eraldamine teistest vaimlis-hingelise elu avaldustest ei ole mitte mõne kõrvalt-

1) Vaata : Nathan Söderblom, Die Religionen der Erde, 1919 II, lhk. 65.

vaataja teadlase tegu, mis see vägisi, karvupidi kiskudes, ette võtnud. Olgu siinkohal kohe rõhutatud, et meie sealjuures kõikide rahvaste juures kindla vaate leiame, et usundline ilm on tõesti midagi iseäralist, oma ette olevat, kõigest muust eralduvat; see vaade tuleb ikka uuesti esile ka kõige kriitilisemate ajajärkude peale vaatamata, missugused kultuurrahvad läbi põevad.

Kuid kohe tõuseb järgmine küsimus. Kui meie teatud hingeeluavaldusi teistest eraldame, neid sõnaga „religioon“, „usund“ tähendame, kas meie siis ei pea juba teadma, mis „usund“ on? Ja kui see nii on, siis kanname meie juba alguses väljastpoolt midagi omalt poolt usueluavalduste ilma, ja terve töö ei ole eeldusteta! Ei võida meie teadusliselt ilma eeldusteta seda läbi uurida, millele meie juba teatud mõistega juurde asume!

Küsimuse vastamine on lihtne. On kaks iseasja: ühelt poolt, eraldada terve rida ühtlase ilmega nähtusi ja nendele oma nimi anda, neid ühe sõnaga tähendada, üks tas puhas, kas need ühtlase ilmega nähtused sarnased või samased on, või ehk paistavad nad meile esialgul, et nad ühtlased, sarnased on; ja teiselt poolt, kohe alguses või koguni juba ette nende olu määrata, defineerida, mõistes fikseerida. Väga heasti on võimalik teatud, olgu see kas või kõige jämedamate välispidiste joonte ja tundemärkide, ehk teatud sihtide, otstarvete, iseäralduste kohaselt tervet avaldusilma, kõiki füüsilisi ja psüühilisi fenomeene grupppeerida, nimetada ja alles pärast seda tööd nende oluküsimust analüüsi alla võtta. Mitte ainult et seda nii teha võib, vaid see on teadusliku töö harilik käik. Alles ettevõetud kriitilise läbiharutuse kaudu selgub, kas meie uue sõnaga, uue nimetusega tõeliselt midagi uut, omapärast, omaette-olevat ära tähendanud oleme, või ehk oleme uue nime vanale, endisele juba olemasoleva nimega lapsele annud, sellepärast et tema uue kübaraga ja uues kuues meile esineb. On ju tõesti ette tulnud juhtumisi, kus kõrvaliste, mitte seni tuntud avalduste pärast uued nimetused antud vanadele, oluliselt tuntud asjadele. Otsused tehti ja nimetused anti mitte sisemise olu, vaid välispidise avalduse kohaselt. Kuid harilikult tuleb teaduses vähe niisuguseid eksimusi, kus uusi avaldusi uute nimedega ära tähendatakse, ilma et olu veel teataks. Võtke näituseks elektrijõu nimetus, kusjuures meie ju veel ei tea, milles siis õieti elektri olu seisab.

Religiooniküsimuses tähendab see üldine teadusline uurimiskäik järgmist: pärast seda, kui meie teatud grupi hin-

gelis-vaimlistest fenomeenidest sõnaga „religioon“, „usund“ ära tähendanud oleme, tuleb nüüd kindlaks teha, kas meie õigustatud olime seda tegema. Kas on tõesti kõigi nende nähtuste juures, mida meie ühise sõnaga „religioon“ nimetanud, midagi omapärast, iseäralist, või mitte? On usuilm omaette olev ilm, või ainult millegi muu, olulisema nähtuse vari, refleks? Selle analüüsi juures võib juba kohe ja peab kohe välja koorima, milles siis see omapärastus, iseäraldus seisab, kui teda olemas on, see on: milles seisab religiooni fenomeeni sisu, mis on usundi olu. Siis selgub siin, kas religioon on ainult ilmamõistatuse naiivne seletuskatse või kõlbluse ripats või koguni esteetika või erootika halb surrogaat — või kas on ta oluliselt midagi hoopis muud, iseseisvat.

Seda ülesannet katsuvad lahendada usuteaduse alaharud, mida meie religiooni psühholoogiaks ja religiooni filosoofiaks nimetame. Kuna religioonide ajalugu „toore materjali“ meile annab, töötavad nimetatud teadusharud selle materjali läbi. Määratakse kindlaks usunditüübid, ala- ja peatüübid; püütakse usuiliste avalduste sisemisse struktuuri tungida; leida üksikud elemendid, milledest usuline fenomeen koosneb; eraldatakse kõrvaljooned peaasjast, üldisest, ikka uuesti nähtavaletulevast. Iseäranis peab piinlikult just neid kohti silmas pidama, kus piirjooned teiste, ligidaltsarnaste nähtustega esile tulevad, et mitte kuidagi moodi vahesid teha seal, kus neid teha ei või ja sellepärast teha ei tohi, sest et neid oluliselt ja tõeliselt olemas ei ole. Need piirikohad on mütoloogiaga, maagiaga, spiritismiga, okkultismiga, metafüüsikaga, eetikaga, esteetikaga, erootikaga, aga ka loodusteadusega. Tuleb piinlikult silmas pidada, kas mitte ei peeta mõnda nähtust nimetatud aladelt iseseisvaks, iseäraliseks, oluliselt uueks ja ei nimetata teda eksikombel usundiks, usualaks, usuilmaks¹⁾.

Muidugi on siinjuures tähtis enese hingeelu tähelepanek nõndanimetatud „usundlistes“ olengutes introspektiivse meetodi kohaselt, ja teiste usuliste olukordade analüüsimine eksperimentaalpsühholoogilist meetodi tarvitades. Aga veel tähtsam

1) Nimetan mõne töö puudutatud aladelt: H. Scholz, Religionsphilosophie, 1922 II. väljaanne. — A. Sabatier, Religionsphilosophie. — W. Koepp, Einführung in das Studium der Religionspsychologie, 1920. — R. Müller-Freienfels, Psychologie der Religion, 1920. — R. Otto. Das Heilige, 1923 XI. — W. James, The Varieties of Religions Experience. — K. Girgensohn, Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens, 1921. — Rudolf Eucken, Der Wahrheitsgehalt der Religion, 1920. — W. Gruehn, Religionspsychologie, 1926, j. n. e.

on minu arvates suurte religioosete isikluste hingeellu ja hingeelu sisudesse tungimine, nendest aru saada katsumine. Nii-suguste suurte usundliste isikute peresse tulevad lugeda kõikide religioonide müstikud. Selles suhtes jagan mina täiesti usu-filosoofi Heinrich Scholzi seisukohti. Sedasama rõhutavad religioonihingeteadlane Vorbrodt, Helveetsia hingeteadlane, arstiteadlane Flournoy Genfis ja teised. Tähtis on „katse-isiku“ kõrval „sisuga-isik“.

Mis nüüd selle töö tagajärjel kõikidele usunditele tähtis, sarnane, iseäraline, ürgomane, mida kuhugi mujale paigutada ei või, see sünnitaks usu olulise tuuma, need jooned oleksid usundi juured. Iseenesest arusaadav, et iga usunditüübi, iga üksiku usundi juures tuleksid iseäralised jooned, tunnusmärgid, momendid juurde, mis just teatud tüübile omased, mis ühe konkreetse usundi just selleks ja just niisuguseks religiooniks teevad, nagu ta on.

Muidugi võib selle töö juures ütelda, et tema üksikutele religioonidele õige kardetav on, nende kadu ja surma tähendab. Aga teiselt poolt: muidugi ei anna see korjav ja analüseeriv töö veel kaugeltki mitte kindlat vastust küsimustele: missugune on kõige õigem religioon? missugune kõige kõrgem? kõige parem?

Küll aga viib ta ikka uuesti ja uuesti kindlale tunnetusele, et nii mütoloogiat kui ka metafüüsikat, nii eetikat kui ka esteetikat võib võtta ja võetakse ka usundi aseainena teatud ajajärkudes, või põimitakse religioon läbi rohkete joontega nendelt aladelt, nõnda et religioonist ainult vari järele jääb, — ometigi ei saa religiooni olemasolu ei inimese teoreetiliste ega praktiliste, ei esteetiliste ega erootiliste, ei luuletus- ega fantaasia-tarvidustega ega nõuetega seletada! Religioossed elamused on kõige pealt iseseisvad, iseäralised nähtused, fenomenid meie vaimlis-hingelises elus; religioon tugeneb kindlatele omapärasele hingeelamustele, või teatud omapärasel hingeelamused on need, mis usundivalla sünnitavad. Need elamused on intuiitiivsed, divina-torsed elamused, milledes mitte meie ei taba transsubjektiivset, üleisiklik tõelisust. Küll on nad elamused, milledes üleisiklik tõsi-ilm, transsubjektiivne reaalsus, akosmiline olemine meid valdab, meisse tungib, kas meie seda tahame või mitte! Nõnda nagu päikese kiired maailma ja meie silma tungivad — vaata-mata sellele, kas meie seda tahame või mitte, nõnda ka siin. Nad on müstilised elamused, tingimata. Kuid mitte igatlaadi

müstilised elamused. Müstika ja religioon ei ole mitte samased suurused. On olemas müstikuid, kes müstilistes elamustes ainult oma enese ülendatud, astendatud, võib ütelda ka „metafüüsilist mina“ läbi elavad. Ka niisugused müstikud tarvita-
vad mõisteid: Jumal, valgus, igavene elu j. n. e., aga kõik see on mõistete tarvitamine hinge sisude jaoks, mis tekivad ja tõusevad ainult siit ilmast¹⁾. Niisuguste müstikute juures on tähtis oma enese mina potentseerimine, kõrgendamine; tahetakse ühte sulada universumiga. Hegel väljendas neid elamusi järgmiselt: ma andun piiramatusele; mina olen temas, olen kõik, olen ainult see. On suur eksitus, kui neid müstilisi elamusi religioosseteks elamusteks arvata. Nad tähendaksid koguni religiooni surma. Ütleb ju üks seesugune müstik, Angelus Silesius, et ilma temata ei võiks Jumal silmapilkugi elada! Niisugused müstilised elamused ei ole muud midagi kui puhtad „mina-elamused“; seal ei ulatu veel midagi väljastpoolt mina, transsubjektiivsest reaalsusest mina-elamus-piiridesse.

Milles seisab siis religioossete elamuste iseäraldus?

Selles, et inimene läbi elab sundimatult silmapilke, mil ta tunneb transsubjektiivse, üleisiklise ja väljaspool meelelist ilma oleva, üleilmse, akosmilise tõsi-ilma avanemist; kus inimese ellu astub midagi, mis suurem on kui inimese mina, aga mis suurem on ka kui ümbritsev meeleline ilm; kus inimese hinge puudutab keegi, kes tugevam, võimsam, püham, armastuserikkam kui inimene ja tema süda ja kes inimest oma poole üles tõstab. Meie elame teda läbi ühelt poolt küll kui irratsionaalset, transtsendentset, teiselt poolt aga ometigi kui immanentset, inimeses ja maailmas olevat; ühelt poolt transsubjektiivset ja akosmilist, teiselt poolt aga seda tahtejõudu ja kvaliteeti, milles ka meie „elame, liigume ja oleme“. Religioossed elamused on jumalikkuse, jumaluse, Jumala enese läbielamused. Inimese harilik igapäevane elu murtakse nagu läbi, ja läbi selle murtud või kõrvaldatud liniku leiame ühendust, kokkupuutumist ligioleva, meid ja ilma kandva jumalusega, Jumalaga.

Ka nende elamuste juures on sõna „Jumal“ kõige pealt sõna, sümbol, mitte aga see, mis elamusi sünnitab. Kuid puhtreligioossete elamuste juures on sellel sümbolil oma teatud kindel nüanss juures. Nimelt kui meie religioossete elamuste puhul

1) H. Scholz (vaata eespool) lhk. 164 ütleb, et need nimetused niisuguste müstikute juures on ainult: „aus der Überlieferung geschöpfte exoterische Namen für den Eigengehalt der Seele“.

jumalusest ja Jumalast kõneleme, siis rõhutame meie, et meil neis elamuis on tegemist mitte potentseeritud, kõrgendatud minaga, vaid ühe „Sina'ga“, kes meie ellu astub, meie elule väärtuse, sisu, sihi, eesmärgi annab, meie elu väega ja armastusega ära määrab, meie elu pühitsedes. Ta on tingimata midagi muud kui minu enese isik või mind ümbritsev meeleline ilm.

Igal pool, kus see põhjanev joon, element, religioosetes elamustes puudub või kus teda elimineerida, kõrvaldada püütakse või kinni katta katsutakse, igal pool seal on meil tegemist usundlise elu languga, depravatsiooniga; seal seatakse religiooni asemele igasuguseid surrogaate, aseaineid, olgu siis nad võetud mütoloo- giast või metafüüsikast, idealistilisest filosoofiast või metafüüsi- lisest mina-müstikast, eetikast või esteetikast.

Igal pool seal, kus arusaamine sellest kardinaalsest, põhja- panevast joonest religioonis puudub, puudub ka igasugune aru- saamine usundi olulisest iseäraldusest ja tema iseseisvast suuru- sest inimese vaimlingelises elus.

Niipalju religioonist üldiselt selles ühenduses.

Ristiusu olu kohta olgu siinkohal lühidalt niipalju öeldud, et selles usus religioossed elamused on tihedalt seotud Jeesuse Kristuse elu ja tööga. Ristiusus elatakse läbi, et Jeesuse Kristuse isiklus, üle aegade ja ruumi elav Issand, meid Jumala-Isa läbi- elamustele viib, läbielamustele, kus inimesed oma igapäevase maise ja patuse sise-elu teadvussisude kõrval, keskel ja sees Jumala, oma taevase Isa suurest pühadusest ja ilmotsata armas- tuse sügavustest täidetakse ja juhatakse.

Ristiusu edasiarendamise ja edasikujundamise katsed selles peapunktis, tema olus, tuumas ei tooks mitte enesega ühes midagi kõrgemat, paremat; ei oleks mitte ristiusu „uuem väljaanne“, „moodne, vastuvõetavam usk“. Küll võivad need katsed teatud inimestele ja aegadele „moodsad“ ja „vastuvõetavamad“ olla, kuid nad tähendaksid ristiusu alandamist, vesistamist, ümber- ja maha- lõikamist. See vähendamis- ja vesistamisprotsess võib kõiguni nii kaugele minna, et ristiusult igasugune usundi kvaliteet võetakse. Selle tagajärjel jääks asemele ainult mingisugune ratsionaalne täheusk või kondiline mõistete kummardamine või asendline kuiv metafüüsika.

Religioosseid elamusi katsub inimene välja ütelda sõnadega, usundlisi kogemusi paigutada mõistetes, usu väärtusi väljen- dada lausetes. See kõik järgneb alles siis, kui usuolu oma

sügavustes olemas. Selle fikseerimise tagajärjel on aga võimalik usundlise ilma ja selle avalduste hoidmine, korjamine, võrdlemine, nende avalduste kriitiline analüüs.

Teadusliku uurimise tee aga on siis: religioossetest elamustest kui antud suurustest, nende fikseerimisest välja minna ja kriitilise analüüsi kaudu usundi olu äratähendamisele välja jõuda.

Siinkohal võiks veel üht küsimust üles tõsta: kas ei võiks seletada, mispärast üldse usudlised elamused olemas on? Mispärast on olemas omapärane, iseäraline usuilm? Mispärast on Jumal olemas?

Seda seletada või põhjendada katsuda on niisamuti asjata ja ilma tagajärgedeta, kui seletuskatsed küsimuste üle: miks on maailm? miks on elu? miks on vesi? Iga seesugune seletuskatse ei ole mitte selle kõige ülimala mõistatuse selgitamine, vaid on iga kord tema tumestamine ja veel keerulisemaks tegemine. Viimast tõsi-ilma elatakse läbi, vaadeldakse, tabatakse intuiitiivselt, mitte aga ei seletata inimese mõistusega, kes ainult väikese osa ilmotsata suurest ja sügavast maailmast moodustab. Sellest seisukohast on see, mida läbi elatakse kui valgust, selget olemist, inimese küsivale mõistusele pimedam ja sügavam kui öö, tarvitades Nietzsche sõnu.

(Järgneb.)

Usulisi liikumisi Eestis.

J. Kõpp.

(Soome-Eesti II üliõpilaspäeval peetud kõne täiendatud kujul.)

Usulised liikumised seisavad rahva vaimuelus silmapaistval, teatavate eelduste juures koguni esimesel kohal. Neis tungivad esile need hingelise olemise erilised ollused, mis ametlikus kirikus rahuldumist ei leia, teiselt poolt mõjutavad need liikumised rahva usulist arengut mõnikord intensiivsemalt ning tuntavamalt kui kirik. Rahva usulise ilme tundmaõppimiseks ning mõistmiseks on sellepärast tarvis teiste tegurite kõrval usulisi liikumisi eriti silmas pidada. Selles mõttes juhitagu järgnevais ridades tähelepanu tähtsamatele usulistele liikumistele Eestis, misjuures ülesandeks ei ole mitte ajalooliste üksikasjade kindlaks-tegemine vaid katse liikumiste mõtte ning laadi selgitamiseks juhtmõtteid esitada. Ehk annab kirjutus tõuget vastavate andmete tähelepanemiseks ning kogumiseks.

1.

Esimene ja üldse suurem usuline liikumine Eestis, mis omandas rahvaliidumise laadi ning puudutas pea tervet Eesti rahvast, oli Herrnhuti ehk Vennastekoguduse liikumine, mis varsti pärast elluastumist Läänemeremail, eriti Eestis, vastuvõtliku pinna leidis (1729. a. peale). Vennastekoguduse mõju oli suur oma ulatuse ning sügavuse poolest. Laialistes rahvahulkades teostub nähtav „ärkamine“, kohati, nagu Saaremaal, kistakse terve rahvas kaasa; elukombed muutuvad silmanähtavalt: joomine, vargus ning teised pahed kaovad või vähenevad tuntavalt, isegi toreduse tagaajamine riietuses ning ehtimises kõrvaldatakse. Uskumatult kõlab teade, et mitme aasta kestel (1740—1745) Saaremaal ainustki kriminaal-süüasja ei juhtu.

Rahva hingelises ning ühiskondlises seisukorras leidub rohkesti pidekohti Vennastekoguduse tegevusele ning mõjule. Kõigepeält pidi teatav müstiline joon Vennastekoguduse vagaduses veetlevana tunduma kaine ning asjaliku kirikuvagaduse kõrval; edasi võis Vennastekoguduses domineeriv härdusetunnete kultiveerimine soojaks teha väliselt haruldaselt karedates tingimustes elutseva ning sisemiselt pea täiesti päratumaks jäetud orjarahva südame. Kui usulisele tundele üldse on omane kaldumus härdameelsusele ja halatsevale enese jõuetuse ning abituse vaatlemisele, siis on see veel arusaadavam seal, kus isiklikud kannatused ning üldsuse hädad muutunud kestvaks seisukorraks, olles üksiku isiku ning terve ühiskonna paratamata saatuseks. Kui kuuldi elavaid kujutusi Jeesuse kannatustest, sulasid kaeblikkude ohetega ning palavate pisaratega loomusunniliselt ühte, ilma et sellest oleks teadlik oldud, pikema aja kestel hingesse koondunud haledusetunded iseenese pärast. Võimalus enese valu instinktiivselt projitseerida „Talle“ kannatustele toob silmapilgukski lohutust. Arusaadav, et seesugust juhust korduvalt otsitakse ning kasutatakse, välja jõudes antud oludes arusaadavate liialduste ning maitsetusenigi. Ihulistes raskustes ning hingelistes kannatustes valmib sünge hingelaad, kus enese puudulikkuses ning pattudes juurdlemisel saavutatakse sügavaid sisemisi vapustusi.

Kirik ei olnud suutnud rahva südant küllaldaselt võita, seks oli vahe mõlemate vahel suur: kirikuõpetaja kõne oli liiga kõrge hariduseta töö-inimesele, kiriku kasvatamis- ja õpetamisvahendid tihti

külmad ning karedad, kirikuõpetajate eluviis sarnanes mõisnikkude omaga, olles samuti „ilmalik“; pealegi oli kirikuõpetaja oma mõisas sama mõisaherra, kes nõudis orjust ning „õigust,“ pidades selle juures oma loomulikuks ning otsekoheseks kohuseks mõisniku võimu ja autoriteedi toetamist. Seevastu valitses Vennastekoguduses elav kristlik vaim, lihtne, südamluk sõnakuulutus, tõsine venna-armastus orja vastu, mis nägi orjas omasugust ning omaväärilist. Suur tähendus oli ka Vennastekoguduse rahva-meelsuse elemente sisaldaval korraldusel. Siin ei olnud vahetegi jaoks seisus ega haridus, vaid igamees võis tõesti „vennaks“ saada ning omandada teatavates piirides otsustamise õiguse koguduse asjus ja võimaluse juhtivale kohale pääsemiseks teiste kõrval. Siin leidis ori ennast peetavat inimeseks, kellel lubatud oma mõtete ja tahte avaldamine ning maksmapaneminegi enese elutungi rahuldamise suunas.

Kui 1743. a. Vennastekoguduse tegevusele vägivaldselt lõpp tehakse, hõõgub põlema hakanud tuluke salajas edasi, võttes tuntavalt jõudu 1764. a. Venemaa kohta antud käsukirjast ning paisudes viimaks elavaks leegiks 1817. a. „armukirjaga“ loodud seisukorras. „Hulgakestest“ kasvavad suured kogudused, kus ilma ametlikust kirikust lahkumata oma iselaadilist vagadust harrastatakse ning arendatakse. „Palvemajad“ annavad kirikute kõrval rahvale laialisi võimalusi kooskäimiseks, et kuulda ja kuulutada Jumala sõna ning õhutada osadusevaimu.

Kirik tunneb enesele kardetava võistleja tõusnud olevat rahva hinge juhtimise ning mõjustamise alal ja astub oma ametlikkude esitajate enamikus ägedasse, fanatismi ulatavasse võitlusse selle vastu. Arusaadavalt pidid ka mõned Vennastekoguduses tarvitusel olevad viisid ja võtted hariduse kõrgustel seisjatele vaimliselt alaväärtuslistena tunduma ning sellepärast eemaletõrjutavatena. Suure hooga ning jõukulutusega peetud võitlus Vennastekoguduse vastu kestab, aastakümneid ning ei raue isegi neljakümnendail aastail tõusnud uue, kirikule tõsist hädaohtu tähendava, vene-õigeusu sissetungimise liikumise hooajal.

Aastasaja keskpaiga ümber on Vennastekogudus Eestis oma seisukorra haripunktile jõudnud, kust algab pikaline allapoole minemine. Väljaspool on ev.-lut. kirik, nii võideldes Vennastekoguduse vastu kui tagasi tõrjudes vene-õigeusu kiriku poolt talle antud hoopi, hakanud tõsiselt otsima rahva hingele

ligemale viivaid teid ning suudab rahuldada hulkasid rohkem kui enne, sisemiselt on Vennastekoguduses eneses tekkinud ning järkjärgult laienemas vahe suuremate ja „vähemate“ vendade vahel. Kuna osa palvemaja-vendi on suutnud tõusta silmapaistvamale ning mõõduandvamale kohale, moodustades mingi aristokraatliku koondise, kes oma üleolekust teiste suhtes teadlik on, peavad teised leppima alandlikuma, juhitava ning valitsetava massi osaga oma seltskondlise seisukorra, vaimlise võimetuse ning hingelise jõuetuse tõttu.

Väljaspool kirikut ning Vennastekogudust tungivad aasta aastalt ikka rohkem päevakorrade majanduslised ning hariduslised püüded, kõites ärksamate rahvaliikmete tähelepanu, Vennastekogudus ei suuda aga mitte sammu pidada üldise vaimlise arenemiskäiguga — ning aastasaja lõpuks on Vennastekogudus Lõuna-Eestist, kus hariduseelu varemalt ning kindlamalt laiema ulatuse omandab, peaaegu täiesti kadunud. Linnades leidub veel teadlikkude Vennastekoguduse pooldajate kogukehi, maal hoiavad üksikuis kihelkonnis vähemad, peaaesjalikult vanemaist inimesist koosnevad salgakesed, endiste, palju elu ning liikumist näinud palvemajade ümber kokku. Põhja-Eestis avaldab Vennastekogudus praegugi üldiselt võrdlemisi suuremat külgetõmbejõudu. Ometi on siingi tegemist enam endise seisukorra edasikestmisega tuttava inertsuseseaduse põhjal, kui jõu ning lootusrikka tegevusega selgelt nähtud eesmärkide taotlemises.

Viimaseil aastail on Vennastekoguduse ringkonnist tehtud katseid kogudusele uut elu sisse puhuda, püüdes teda seada täiesti iseseisvale alusele, lahus kohalikust ev.-lut. kirikust ning vormiliselt eraldatult Saksa Herrnhutist, kuid need püüded on pidanud vaibuma sisemise jõu puudusel. On täiesti arusaadav, et 1925. a. jõulu ajal Viljandis ärapeetud sinod, millest 17 palvemaja saadikud osa võtavad, ühemeelselt otsustab jääda ev.-lut. kirikusse ning endist viisi diasporana edasi töötada, niikaua kui kirik seda võimatuks ei tee. Selle peale vaatamata, et üksikuis kohis Vennastekoguduse liikmete korraldatud koosviibimisist, „piiblikursusist“ jne. — Lõuna-Eestis nimetatakse kiitusega iseäranis Helme kihelkonda, kus kiriku ja „vendade“ vahel ligidane kontakt valitsemas — elavalt osa võetakse, võib ometi konstateerida, et Vennastekogudus praegusel kujul käib oma tegevuse likvideerimise teed, kui mitte asjaolusid juurde ei tule, mis põhjustaksid uut tõusu. Neid on aga raske ette näha, sest Vennastekogudus oma

tervikus on avaldanud liiga vähe võimet sammu pidada üldise vaimlise ning hingelise arenemiskäiguga. On tähelepandav, et kohalik Vennastekogudus ei ole suutnud sünnitada juhte, kes laiemal silmaringil ning sügavamal haridusel, eriti ka usuteaduselise, tõttu oleksid võinud juhtida koguduse arengut kooskõlas üldise vaimlise eluga. Kuigi osa kirikuõpetajaid sümpatiseerib Vennastekoguduse mõttele ja püüetele ning „vendade“ tegevusest osagi võtab, ei ole ometi suudetud tõsta Vennastekogudust vaimliselt kõrgemale ega anda temale õiget kohta kiriku organismis. Nõnda jääb Vennastekogudus ikkagi häätahtlikult sallitavaks nähtuseks, mitte aga niisuguseks teguriks, kelle olemasolu kiriku seisukohast oluliselt tarvilikuks peetakse ja keda teadlikult edasi arendatakse. Sellepärast võib küll ütelda et — kohalist tähendust täiesti tunnustades — Vennastekoguduse osa praegusel kujul eesti rahva usulist elu arendava ning mõjustava tegurina kadumisele on pühendatud, vähemalt laiemate ringkondade suhtes. Siin jagab Vennastekogudus paratamatult nende rahvaelu nähtuste saatust, kes ei suuda kohaneda üldisele vaimlisele arengule. Seda konstateerides ei saa olla tunnustamata, et Vennastekogudus oma paremal ajal — eriti 18. aastasajal ning 19. aastasaja algupoolel — on olnud suuremaid ning mõjuvamaid tegureid eesti rahva usu elu kujundamisel. Tema on suurel määral kaasa aidanud pagana- ja katoliku usu jäänuste kaotamisele, nagu need veel 18. a. sajani laialt edasi elasid, on õhutanud ja süvendanud usulisi tundeid evangeeliumi vaimus, on usuvarade suupäraseks ning kättesaadavaks tegemiseks leidnud vahendeid, mis antud oludes olid otstarbekohasemad ning paremini sihile viivad kui ametliku kiriku omad.

Vennastekogudus on olnud usuline nähtus, milles rahvuslise iseolemise jooni teadlikult ei ole kultiveeritud. Kui siiski on väidetud, et Vennastekogudus õieti olevat rahvusline liikumine, olles koondumiskohaks ning võimaluseks eesti talupoja-aristokraatialle, kes teadlikult rahvuslikus vastolus Saksa soost kirikuõpetajast juhitud kirikuga, siis peab ligemal vaatlemisel tunnistama, et rahvuspoliitilisest vaatekohast ning sellest olenevast vastolust sakslastega Vennastekoguduses mitte ei saa kõnelda. Selle juures tuleb aga küll tunnustada Vennastekoguduse korralduses ilmuva rahvameelsuse momendi kaudset tähendust ja mõju rahvusliku iseteadvuse ärkamise kohta. Võimalus ise tegev olla ja ennast maksma panna pidi

loomulikult tekitama ning kasvatama enesetunnet ja enesest lugupidamist, mis teatavatel kordadel arenes selgeks ja mõjuvaks rahvuslise iseolemise teadvuseks ning vastollu sattus teise rahvusesse kuuluva kiriku ja avaliku elu juhtiva ollusega. Majanduslise ning sotsiaalse seisukorra paranemise kõrval saab Vennastekogudus tahtmata tuntavaks teguriks eesti rahvusliku iseteadvuse ärkamisel. Oleks huvitav jälgida neid teid, mis viivad Vennastekogudusest eesti rahvusliku ärkamise juurde, kogudes andmeid ärkamisaja tegelaste suhetest Vennastekogudusega. (Järgneb.)

Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides Eesti aja algusest käesoleva ajani.

Haridusnõunik F. Jürgenson.

Kõikidest õppeainetest on usuõpetus ainukene, millel on nõndaütelda oma ajalugu Eesti koolis, ja selle ajaloo ja usuõpetuse praeguse seisukorraga selle ajakirja lugejaskonna tutvustamine on alljärgnevate ridade eesmärk.

Usuõpetuse ajalugu Eesti koolis ei alga õieti mitte, nagu vahest arvata võiks, algkooli-seaduse vastuvõtmisega Asutava Kogu poolt 2. mail 1920. a., millise seaduse § 2: „Algkool on emakeelne ilma usuõpetuseta ja maksuta“ põhjust andis esimesele Eesti rahvahääletusele.

Usuõpetuse erinev ajalugu algab Eesti Ajutise Valitsuse poolt 2. detsembril 1918. a. vastuvõetud ajutiste määrustega koolide kohta (R. T. 1918 № 5), kus § 7 järgmiselt kõlab:

„Usuõpetus koolides tunnistatakse vabatahtlikuks õppeaineks“.

Selle paragrahviga loodigi usuõpetuse erinev seisukoht teiste sunduslike õppeainete kõrval; see seisukoht on aga, nagu pärast selgus, teatud määral vastuvõetav olnud kõikidele ringkondadele ja ongi aluseks jäänud, millel usuõpetus käesoleva ajani püsib — ka pärast rahvahääletust.

Usuõpetuse korralduskäiku Eesti koolis võibki kahes osas vaadelda: arenemine enne ja pärast rahvahääletust; kuna algkooli-seaduse vastuvõtmine esimese osa veel kahte alaossa jagab.

Oma ringkirjas kõigile maakonna- ja linna-koolivalitsustele

1918. a. 6. dets. № 172 tõlgitseb Haridusministeerium eespool-
toodud ajutiste määruste paragrahvi järgmiselt:

„Usuõpetuse vabatahtlikuks õppeaineks tunnistamisega on
tema mitte-sunduslikuks kooliõpetajatele, kui ka õpilastele tehtud.
Samuti ka palve pidamine ja palvel käimine“.

Ja täiendavalt seletab Haridusministeerium ringkirjas 1918. a.
17. dets. № 379, arvestades kohtadel esiletulnud küsimusi:

„Et usuõpetus koolides vabatahtlikuks õppeaineks on tun-
nistatud, siis ei ole koolisid ülevalpidavad asutused mitte kohus-
tatud usuõpetuse andmise eest hoolt kandma.

Kui nimetatud asutused usuõpetuse andmise kulusid oma
kanda ei võta, siis jääb nende tundide eest tasumaksmine nende
lastevanemate hooleks, kelle lapsed usuõpetuse tunde võtavad.

Et täielist südametunnistuse vabadust kaitseda, ei tohi
lubada, et kooliõpetajad valivad asutused ehk teised omavalitsuse
orgaanid kooliõpetajate peale mingisugust survet avaldaks neid
usuõpetust andma sundimise mõttes; samuti ei tohi lubada, et
kooliõpetaja valimine usuõpetuse andmise soovist rippuvaks tehtaks.

Kui koolis töötavate õppejõudude hulgas isikut ei ole, kes
usuõpetuse tundide andmise oma peale võtaks, kuna kooli üle-
valpidaja asutus ehk lastevanemad usuõpetuse andmist rahaliselt
võimaldavad, siis valitakse kooli jaoks eraldi usuõpetaja selles
korras, mis seadustes kooliõpetaja valimise kohta on ette nähtud.

Usuõpetuse tundide arv nädalas ei tohi üle kahe olla“.

Nagu sellest Haridusministeeriumi seletusest näha, tuleb
usuõpetus vabatahtlikuks lugeda mitte ainult õpilastele ja õpeta-
jaile, vaid ka koolile ja koolisid ülevalpidajaile asutustele.

Oma määruses koolide ajutiste tunnikavade kohta 11. jaan.
1919. a. № 100 (R. T. 1919 № 3) määrab Haridusministeerium
peale usuõpetuse tundide arvu (1—2 tundi nädalas klassi kohta)
ka selle aine õpetusviisi kindlaks:

„Usuõpetus ei tohi milgil tingimisel pähetuupimiseks muu-
tuda“ (p. 13 d.).

Usuõpetuse revideerimise kohta seletab Haridusministeer-
ium ringkirjaliselt 1919. a. 7. veebr. № 472. all, vastates ühe
koolivalitsuse poolt esitatud konkreetsele küsimusele, kas vaimu-
likkudel on õigus koolides usuõpetuse andmist revideerida j. n. e.:

„Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus (vaata 1918. a.
Riigi Teataja № 6 ja 10), mis üles loeb kõik valitsuse- ja järel-
valve asutused (§ 4, punkt 6; § 17, punktid d, e ja c; § 33;

§ 47, punktid c, d ja e), ei anna vaimulikkudele, kui niisugustele, mingisugust kooli revideerimise, järelvalve ega usuõpetuse õppekavade korraldamise õigust“.

1920. a. 2. mail võeti vastu Asutava Kogu poolt algkooli seadus, mille § 2 juba üleval toodud:

„Algkool on emakeelne ilma usuõpetuseta ja maksuta.“

Selle paragrahvi vastuvõtmisega muutus juriidiliselt usuõpetuse seisukoht — vähemalt algkoolides.

Oli ta Ajutise Valitsuse määruse põhjal ikkagi õppeainete hulka kuulunud, kui mitte sunduslike, siis vabatahtlike ainetes hulka vähemalt; algkooli-seaduse § 2 lõi usuõpetuse õppeainete seast välja.

Ja kui enne paragrahvi vastuvõtmist siiski vaieldav võis olla küsimus, kes usuõpetuse kulud peab kandma, kas lastevanemad või kooli ülevalpidaja asutus (vähemalt teatava usuõpetust soovijate laste minimaalarvu juures), võis nüüdsest peale juttu olla usuõpetuse õpetamisest algkoolides ainult eraviisil.

Nagu Haridusministeerium oma ringkirjas maakonna- ja linna-koolivalitsustele 1920. a. 22. novembr. № 22886 seda ka selektab teiste juhtnööride hulgas:

„Kui kooliõpilaste vanemad soovivad oma kooliskäivaile lastele pärast harilikke koolitunde kas kooli ruumides või mujal usuõpetust eraviisil vabatahtliku õppeainena õpetada lasta, siis ei tee Haridusministeerium selleks takistusi, kuid ministeerium ei pea lubatavaks, et algkooli õpilasi usuõpetusega üle kahe tunni nädalas kinni hoitaks.“

Ringkirjaga 1920. a. 9. dets. № 23137 kordab Haridusministeerium, silmas pidades siin ja seal ettetulnud kõrvalekaldu-misi, eelmises ringkirjas antud juhtnööre ning täiendab neid seletustega palvepidamise kohta:

„Et algkool ilma usuõpetuseta on, siis ei ole ka lubatavad koolis tema õpilastele üleüldiselt korraldatavad usulised talitused, nagu palvepidamised enne või pärast õppetunde või enne söömist või magamaheitmist.“ Sarnast palvepidamist oli nimelt, nagu ringkirjast näha, mõnes kohas algkoolides ette tulnud, niisamuti oli ette tulnud usuõpetuse paigutamist kooli õppeainete õpetamise aja piiridesse — kolmanda, teise, isegi esimese õppetunni ajal.

Mis keskkoolidesse puutub, siis 1920. a. 2. mail vastuvõetud algkooli-seadus neid ei riivanud. Siin jäi maksma endine Aju-

tise Valitsuse poolt pandud alus, et usuõpetus on vabatahtlik õppeaine.

Kindlama korra kulude kandmise mõttes aitas luua Riigikohtu administratiiv-osakonna 1920. a. 17. jaanuari otsus, millest Haridusministeerium ringkirjaliselt teatas maakonna- ja linna-koolivalitsustele ja riigikoolide juhatajaile 1921. a. 18. märtsil № 21460 all:

„Riigi Kohtu administratiiv osakonna 17. jaanuari 1920. a. otsuses Tallinna linna juuriskonsulti adv. Johann Aronsoni kaebtuse asjas on seletatud, et Ajutise Valitsuse määrusega koolide kohta 2. detsembrist 1918. a. p. 7 (R. T. 1918. a. № 5) on usuõpetus koolides vabatahtlikuks õppeaineks tunnistatud ja Haridusministeeriumi määruses 11. jaanuarist 1919. a. № 100 (R. T. 1919. a. № 3) on selle õppeaine tundide arv ja õpetuse viis korraldatud; et kõikide tunnikavasse ülessevõetud vabatahtlikkude õppeainete õppetoolide ülevalpidamine koolides sunduslik on, ja et kõik koolisid ülevalpidajate asutuste otsused, mille elluviimine vabatahtlikkude õppeainete õpetamise koolides võimatuks teeks, ei ole seaduslikud ja tulevad tühjaks tunnistada.

Ülemaltoodud seletus on maksev keskkoolide ja nendele ligivate erakoolide kohta, kunni usuõpetuse küsimus neis koolides seadusandlisel teel teisiti ei ole korraldatud“.

Selle Riigikohtu otsusele tugeneva seletusega lahendas Haridusministeerium kõige pealt kulude kandmise küsimuse selles mõttes, et keskkoolides tuleb õpilastele võimaldada usuõpetuse õppimist vabatahtliku õppeainena ilma lisamaksuta, s. t. siis — kulud jäävad koolisid ülevalpidajate asutuste kanda (vaata ka Haridusm. ringkiri 21. VI. 1922. a. № 22558), kuna nemad ühe endise seletuse põhjal (17. XII. 1918. a. № 379) selleks kohustatud ei olnud.

1921. a. 18. märtsi № 21460. ringkirjast oleks mainida ka veel 3. punkt palvepidamise kohta, millega pehmendati 1920. a. maksmapandud korda, õieti ära muudeti palvepidamise keeld:

„Eesti Vabariigi põhiseaduse § 11 järele on „Eestis usuiliste talituste täitmine takistamata, kui see ei käi avaliku korra ja kõlbluse vastu“, mispärast ka kooliõpilastele palvepidamist keelata ei või, kui see ülemal tähendatud nõuetele vastab ja seaduslikult maksvat koolikorda ei riku.

Et aga sellesama seaduse järele „keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistuslikke tegusid“, siis ei ole palvepi-

damine ja sellest osavõtmine ei õpilastele ega õpetajaile sunduslik.

Nendele enam põhimõttelise sisuga korraldustele järgnesid 1922. a. jooksul veel mõned täiendava sisuga: selle kohta, et keskkoolidel tõesti ka tarvilisel määral õppejõude oleks, kes usuõpetust annaksid, ja õpilastel teada, et neil usuõpetuse eest lisatasu maksta ei tule (21. VI. 1922. a. № 22558); edasi selle kohta, et „keskkoolides usuõpetuse tunde tuleb tunniplaani mahutada ühisel alusel teiste ainete tundidega. Algkoolides, kus suurem osa õpilasi seda ainet õppida soovivad, võib õpetust hariliku õppeaja vältusel korraldada, kui see teisiti raskusi teeks ja sunduslike õppeainete õpetamist ei takista.

Koolides, kus usuõpetuse õppijaid vähem on kui mitteõppijaid, tuleb asi võimaluse järgi nii korraldada, et usuõpetuse tund esimesena ehk viimasena harilikus tunniplaanis aset leiaks“ (14. IX. 1922. a. № 23936). Selle korraldusega pehmendati enne maksmapandud ja ülalmainitud korda algkoolides, kus usuõpetust ainult „pärast harilikke õppetunde“ võidi õpetada.

Usuõpetaja kohta seletab Haridusministeerium, „et juhtumistel, kui lastevanemad soovivad oma lastele algkoolides eraviisil ja omal kulul usuõpetust vabatahtliku ainenäetada lasta, peavad nemad omalt poolt valima usuõpetaja, kellel vähemalt sundusliku algkooli haridus ja kes kõlbliselt õpetaja nõuetele vastab. Usuõpetajad tulevad maakonna- ja linnakoolivalitsustes harilikus korras registreerida“ (21. XI. 1922 a. № 22558).

Kogutud, kuid mitte täpsete andmete järgi oli 1922. a., s. t. enne rahvahääletust, usuõpetuse õppijaid ja soovijaid keskkoolides 73,3% kogu keskkoolide õpilaste arvust, algkoolides 64,6% algkoolide õpilaste arvust, keskkoolides ja algkoolides kokku 66,84% kogu õpilaste arvust. (Järgneb.)

Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.

E. T e n n m a n n.

Kirjandus: Dr. Charles S. Macfarland, Die internationalen christlichen Bewegungen, Berlin (Furche), 1925 (ingliskeelest). Dr. A. W. Schreiber, Internationale kirchliche Einheitsbestrebungen. Handbook of the World Alliance for Promoting International friendship through the Churches 1919—1925. Minutes, reports and memoranda of the Meeting

at Stockholm, London, 1925. Die Eiche, Berlin, 1920—1926. Le christianisme Social, St.-Etienne, 1920—1926. Goodwill, London, 1920—1926. The Christian Union Quarterly, Baltimore, 1923—1926. The Review of the Churches, London, 1925—26. Sekretariat des Schweizerischen Kirchenbundes (Dr. Adolf Keller), Zur Lage des Europäischen Protestantismus, Zürich, 1922. Dr. Adolf Keller, Hands across the Sea, Zürich, 1925—26. Conference Handbook (Copec), Birmingham, 1924. The Universal Christian Conference on Life and Work, Handbook, Stockholm, 1925. Justus Ferdinand Laun, Soziales Christentum in England, Berlin (Furche), 1926. Copec'i töögruppide kokkuvõtted üksikute probleemide kohta, nagu: International Relations, Christianity and War, Industry and Property, The Social Function of the Church . . . (12 raamatut), London, 1924. R. H. Wallau, Die Einigung der Kirche, Berlin (Furche), 1925.

Enne kiriklikka koonduskatseid olid juba olemas kristlikud rahvusvahelised organisatsioonid. Neist kõige vanemaks tuleb lugeda Noorte Meeste Kristlikkude Ühingute Üleilmist Komiteed Genfis, millele 1878. a. alus pandi. Esimene üleilmne konverents oli juba 1855. a. Pariisis. Teissuguse iseloomuga on Piibliselts, mille algus küll vanem, tegevus ka rahvusvaheline, kuid ilma mingisuguse sarnaduseta organisatsiooni mõttes uuemate liikumistega. Oli ka suur misjonikoondis kuulsa Edinburi konverentsiga 1910. a., kristlik üliõpilaste liikumine, pühapäeva koolide üleilmne liit. Ei tule suurelt arvesse nende kõrval üksikud kirikud, kellel liikmeid ja kogudusi mitme rahva seas.

Kuna sõjakartus ammu enne sõda tunda oli, tehti ka üksikute kirikujuhtide poolt katseid kirikute lähendamiseks. Tehti ka tegemist sotsiaalsete ja poliitiliste küsimustega. Kardeti aga kirikus poliitilisi tagamõtteid, nii Saksamaal Inglismaa kohta. Arvati isegi, et sõjavastane kihutustöö on Piibli vastane.

Alles sõda äratas laiemad kiriklised ringkonnad jalule. Sest sõda pani ometi mõtlema: kuidas on võimalik, et nimelt mitmest rahvusest kristlased üksteist tapma lähevad. Sõja lõppemise järele said kirikutegelased ka väga palju etteheiteid kuulda ja lugeda: miks ei suutnud kristlik kirik sõda ära hoida? Kuidas sünnib sõda üleüldse kokku kristliku vaimuga? Tungisid peale ka sotsiaalsed küsimused, ehk küll üksikud hüüdjad hääled kirikus ammugi kuulda olid. Nüüd aga tunnevad mitmed kirikud oma jõudu kasvavat ja on valmis igal pool kaasa töötama. Just kiriklistest ringidest kostavad hääled: diplomaadid ei suuda rahu tuua, ei suuda rahvaid lepitada. Ikka selgemaks saab paljudel

moraali vahe, mille alusel seisavad kiriku- või riigimehed. Ja nii on kasvamas peaaegu pessimistiline — kriitiline riigimeeste hindamine ja ühtlasi usk kiriku moraalse võimu sisse.

Tähtsamaid liikumisi, mille tekkimise ja arenemise juures mõtleme viibida, on õieti 3—4:

1. Ilma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute kaudu.

2. Praktilise Kristluse Üldkonverents (Oikumeeniline Stockholm Konverents).

3. Euroopa protestantismi toetamise organisatsioon.

4. Usu ja Korralduse Ilmakonverents.

Teise ettevalmistajana tuleb arvesse võtta n. n. Copec-Kristliku politika, majanduse ja kodanikkuse konverents, mille tegevus erilist tähelepanu väärrib oma viljakuse poolest.

Tähelepanemata jäävad puhtrahvuslised kirikuvahelised liidud, mis muidugi tähtsaks eelduseks on rahvusvahelisele organisatsioonile, siiski ainult ühe rahvuse piirkonda jäävad, ehk küll sealgi üleilmsed püüded loomulikult pinda otsivad ja tarvitaavad. Neid liitusid ühe rahvuse piirides, aga mitme usutunnistuse lähendamiseks on juba olemas: Ameerikas, Suurbritannias, Iirimaal, Prantsusmaal, Belgias, Saksamaal, Shveitsis, Tshehhoslovakkias, Hispaanias, Jaapanis, Hiinas ja Austraalias.

Peale selle on olemas kprofessionaalsed rahvusvahelised liidud, nagu: Luterline Üldkonverents, Reformeeritud Kirikute Liit, Baptisti ilma allians, Oikumeeniline metodisti konverents, Rahvusvaheline kongregatsionalistide nõukogu, Anglikaani Lambeth-konverents.

Sellega on siis pea kõik rahvus- ja usuvahelised kombinatsioonid igas sihis olemas. Ja ei või ütelda, et siin midagi loomuvastast oleks loodud. Algatusi on nii rikkalikult olnud, ühe korraga mitmelt poolt, et tõesti võib kõnelda põhjendatud tarvidustest ja tuntustest.

Puudutamata jääb sellegipärast veel rida voole, nagu kristlik tööliste organisatsioon, kristlik internatsionaalne settlementide töö, rahurüütlike, rahulaste, mitmesugused noorsoo liikumised, kõik kristlikul alusel; niisama hulk humaanseid — ideaalseid püüdeid, millega koostöötamine võimalik ja soovitav, nagu Rahvaste Liit ja R. Liidu ühingud, Rahvusvaheline Intellektuaalse töö büroo, lepitusliidud ja hulk teisi.

Üldiseks iseloomustavaks jooneks kõikide juures on järsk

huvi tõus „selle ilma“ küsimuste vastu. Usaldus riigi- ja äri-meeste vastu on tugevasti kõigutatud. Sõda on suure revisjoni kõigis päevaprobleemides tarvilikuks teinud.

I. Ilma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute kaudu.

Kirikute Ilmaliit on tekkinud mõtte ja isikute algatuse poolest kolmest juurest: Põhja-Ameerika Ühisriikes, Inglismaal ja Shveitsimaal, ligistikku ühel ajal.

A. Ameerika. Juba 1905. a. astus New-Yorgis kokku kõigi evangeelsete kirikute esitajate koosolek kirikute liidu asutamiseks, et kristlike pühimõtete teostamist paremini kui seni avalikus elus maksuma panna. Selleks oli tarvis kirikute ühist jõupingutust. Rahvaste rahu küsimus oli algusest saadik esiplaanil. Kuulsaks said sel koosolekul ülemkohtunik David J. Brewer'i kõnes ettetulnud sõnad:

„Inimeste igatsus käib rahu järele maa peal. Mida enam Petlemma inglite laul puudutab inimeste südameid, seda ligemale jõuab õnnelik päev. Meie maa, kus rahvas ise valitseb, peaks kõige pealt rahu hääks töötama. Sest sõja koorem ja vanne lasub rahva peal. Ameerika kristlike kirikute ühine hää, kõikide usutunnistuste ühine väljaastumine suudaks valitsust sundida, asuda kõrgemale vaatekohale. — — — Hüüdele sõjalaevade järele sean mina vastu ühendatud kirikute tegevuse. Ja olen kindel, et kõigi kirikute föderatsioon pea selgeks teeb, et pole tarvis enam sõda ega sõjaks valmisolekut, vähemalt, mis puutub meie rahvasse!“

1908. a. Föderaal-Nõukogu lõpuliku korraldamise puhul võeti vastu Rahvusvaheliste Suhete Komitee aruanne, kus muu seas seisab:

„Kiriku ülesanne on, maa peal levitada Jumala riiki, ja kaitsta õigust, mis ühendab rahvast. Moraal, mis juhib rahvast, ei erine mitte moraalist, mis valitseb indiviiduumi. Väide, nagu oleks kaks moraaliseadust — üks avalikkuse, teine eraelu jaoks — on puhtvale ja nii ebakristlik, et ta väärrib täielikku hukkamõistmist kiriku poolt“.

Föderaal-Nõukogu seadis nõuded üles, mille järele:

1) rahvusvahelisi tülisid, mida diplomaatilisel teel ei suudetud lahendada, pidi otsustama sunduslik vahekohus, mitte sõda;

2) soovitatakse Haagi II konverentsi ettepaneku eeskujul rahvusvahelist kohut ja loodetakse, et Ühisriikide valitsus selle peatset asutamist toetab;

3) laidetakse sõjavarustuse suurendamist ja avaldatakse kahtsust Haagi konverentsi nurjamineku kohta;

4) rahuldust avaldatakse Ühisriikide valitsuse poolt mitme riigiga sõlmitud vahekohtu-lepingu sõlmimise kohta, sarnase poliitika jätkamist soovides ka muude riikidega.

1911. a. asutati Föderaal-Nõukogu juures Rahu- ja Vahekohtu-komisjon. Selle sekretäriks valiti 1912. a. õp. Frederick Lynch, kui „Rahuprobleemi“ autor ja tegelik rahuaste levitaja, kes juba mitmest rahukongressist oli osa võtnud. See uus komisjon töötas otsekoheses kontaktis välisministeeriumiga, Ühisriikide presidentidega ja aitas hulga välisküsimusi paremal viisil lahendada.

Ühendus Euroopaga ja rahuõbraliste Euroopa kirikujuhtidega oli loodud. Isegi Andrew Carnegie, suur ja helde käega Haagi Rahupalee ehitaja, oli Inglismaal rahuõpradega, Worcesteri toompraost dr. Ede'iga ja parlamendiliikme Allan Baker'iga nõu pidanud, enne kui ta 1914. a. veebruaris 29 tähtsat kiriku juhte enda poole kutsus ja neilt küsis, kas nad nõus oleksid rahvusvahelise sõpruse edendamiseks annetatavat abiraha oma valitseda võtma. Pöördes kõnega külaliste poole sõnas ta:

„Hulga kirikute esitajad, kes teie kõik sõjavastased ja rahule ustavalt andunud olete: Ma usun, meie kõik tunneme, et inimeste mahatapmine lahingus on barbaarne ja ei õigusta tsivilisatsiooni nime kandma. Meie tahame säärast kuritegevust maa pealt ära kaotada. — — — Kõige tugevama kutsega tohiks küll pöörduda kiriku liikmete poole. Loodan, et teie rõõmuga kahe miljoni dollari valitsemise oma peale võtate, nii et nende %/o rahu asja hääks vahekohtu teel lähevad.“

Sellega pandi põhi uuele organisatsioonile — Kiriku Rahu-liidule — Church Peace Union. Dr. Frederick Lynch, kui eriteadlane, sai nüüd selle sekretäriks. A. Carnegie ei pannud juhatusele mingid kohustusi peale, vaid jättis täieliku vabaduse intresside tarvitamises rahutöö hääks, avaldas ainult soovi, et veel sel aastal kõige ilma kiriku esitajaid saaks kokku kutsuda. See sündiski sügisel, augusti algul Konstantsis.

B. Inglismaa. Londonis, Exeter Hall'is tulid 6. mail 1907 kokku mitmesuguste kirikute esitajad ja otsustasid märgukirja mitmes keeles avaldada ning välja laotada peale Inglismaa Ameerikas, Prantsus- ja Saksamaal allkirjade kogumiseks. Tuntud sõjavastane Bertha von Suttner kogus Austrias üksi 50 tähtsamat allkirja poolehoidu avaldusega. Juba 25. juunil läks deputatsioon korjatud allkirjadega Haagi rahukonverentsi presidendi Nelidovi juurde ja andis talle kolmes eksemplaris pergamendi peale trükitud ja allkirjadega varustatud märgukirja Ameerika, Inglise ja Euroopa — mandri kirikute poolt. Nelidov võttis märgukirja suure rahuldusega vastu ja teatas sellest eriti ühel konverentsi plenaaristungil. Kiriklistes ringides hakati selle peale suurema hooga rahumõttest kinni. Kuid avalikult ei suutnud nad palju ära teha, olles kõrval poliitilisest elust ja lahus üksteisest. Tekkis tarvidus lähenemise järele. Ses mõttes võtsid inglise ja saksa kirikute esitajad ja usuteadlased 1908. ja 1909. a. vastastikku suuremaid külaskäike ette.

Külaskäikude mõjul asutati mõlemas asjaosalises riigis komiteed suhete edendamiseks. Inglismaal ühes asumaadega koonduis ligi 12.000 isikut komitee ümber, Saksamaal ligi 4.000. Komiteede tegelased seisis üksteisega ühenduses. Häälekandjaks oli inglastel „The Peacemaker“ (Rahutegija), pärast „Goodwill“ (heatahtlus) baptisti õp. Rushbrooke'i toimetusel, Saksamaal „Die Eiche“ lic. Siegmund-Schultze toimetusel.

D. Shveitsimaal töötas samal ajal reformeeritud kirikute poolt ellu kutsutud komitee prof. L. Emery juhatusel kava kallal, mille järele kõik kirikud ühisel jõul võiksid parandada ja edendada rahvusvahelist sõprust ja võidelda sõja vastu. Üleskutse saadeti kõigile kirikuile. Tagajärg ei olnud küll suur, kuid siiski tõi ta ühendust teiste maade kirikutegelastega.

Inglased said vahelüliks. Inglise parlamendi liikmed Allen Baker ja Sir Willoughby H. Dickinson käisid mitmel pool mandri-riikides ja kindlustasid mõjukate kirikujuhtide poolehoidu rahvusvahelisele protestantlisele-evangeelsele konverentsile.

Isegi katoliiklased asutasid Lüoonis vohiku Vanderpoli eesvõttel „Katoliikliste patsifistide liiga“ ja pidid paralleelselt protestantidega oma konverentsi Lüttichi kokku kutsuma — 10. augustil 1914. Kuid sõda tuli vahele. Ja katoliiklaste konverents jäigi pidamata. Vanderpoli surma järele suikus asi täiesti.

I konverents Konstantsis 1914.

Kutsutud 153 saadikust ilmusid 90 kohale Ameerika Rahuliidu külalistena just sõja kuulutamise päeval — 2. aug. 1914. Koosoleku päeval olid juba linnas sõjaväed liikumas. Koosoleku ruumiks oli endine dominikaani klooster (nüüd Insel-Hotel), kus 500 a. eest kontsiili peeti ja Johan Huss surma mõisteti. Konstantsis võeti vastu ainult Liidu eesmärgi kohta käivad resolutsioonid, mis iga Rahvuskomitee põhikirjas seisavad:

1. Kuna lepitus- ja sõprustöö on oluliselt kristlik ülesanne, siis on tarvis, et kõigil mail kirikud oma mõju avaldaksid rahva, rahva-asemikkude ja valitsuste peale, et jalule seada häid ja sõbralikka suhteid rahvuste vahel, nii et nad rahulisel kultuurilisel teel saavutavad üldise heatahtluse, mida püüdma on ristiusk õpetanud inimkonda.

2. Kuna kõik Kristuse kirikuharud on ühtlaselt huvitatud rahu pidamisest ja sõbraliku meeleolu arendamisest kõigi maailma rahvatõugude vahel, siis on soovitav, et nad eelmise otsustamise teostamisel ühes meeles tegutsevad.

3. Et ühendust mitmesuguste kirikute vahel võimaldada, tuleb kõigil mail asutada konfessionaalse või interkonfessionaalse iseloomuga nõukogusid (selle järele kuidas erijuhus nõuab), kellel on ülesandeks võita kirikuid ühisele tööle rahvusvahelise sõpruse ja sõjast loobumise saavutamiseks. Tuleb asutada ka keskbüroo kirjavahetuse hõlbustamiseks üksikute nõukogude vahel, kes ühtlasi kogub teateid ja edasi annab ning Liidu tööd ühtlustab.

Peale selle valiti 15-liikmeline Rahvusvaheline Komitee otsuste täidesaatmiseks.

Londonis kogusid Konstantsist lahkunud saadikud uuesti kokku ja valisid tarviliku eestseisuse ja sekretärid. Organisatsiooni ametlik nimi ingliskeeles määrati järgmiselt: World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches.

Raske paistis sõja ajal kokku tulla. Sellepärast soovitati, et vastavad saadikud igal maal nõukogud asutaksid, mõtteosalisi endi ümber kogudes. Nii tehtigi Inglismaal, Ühisriikes, Prantsusmaal, Itaalias, Hollandis, Saksa-, Shveitsi-, Norra-, Rootsi- ja Daanimaal.

Sept. 1914 paluti professor Benjamin Battin Pennsilvaaniast organisaatorina ennast täielikult Liidu tööle pühendada. Prof. Battin oli ka neli aastat ses töös ja tegi palju eeltööd, Euroopas ümber reisides. Muu seas korraldas ta ka järgmise konverentsi.

II konverents Bernis 1915. a. 25, 26. ja 27. aug.

Koos oli ligi 30 esitajat, isegi vaenulistest maadest. Kanti ette aruanded üksikute maade esitajate tegevusest, mis kohati suurt edu näitasid. Nii oli Inglismaal Liidul pea 4000 liiget, häälekandjal „Goodwill“ 15.000 lugejat. Oli avaldatud enam kui 1000 allkirjaga lendleht vaimulikkudele: „Kristlik seisukoht sõja vastu ja rahvusvahelised suhted peale sõda“. Hästi edenenu oli töö ka Shveitsi-, Hollandi- ja Norramaal. Saksamaal ilmus edasi ajakiri „Die Eiche“ ja töötas mõtteosaliste grupp. Uusi osakondi oli 10. Bernis redigeeriti Liidu ajutine põhikiri.

III konverents Haagis 30. sept. — 4. okt. 1919. a.

Esitajaid oli 51 isikut — 14 maalt, nende seas Soome ja Läti. Eesti saadik puudus, ehk küll komitee juba olemas oli.

Päevakorral oli peale aruannete, kodukorra ja korraldava komitee valimise — üleüldise kirikukonverentsi kokkuastumine, välismisjonitöö, Rahvaste Liit, töölisteküsimus, Ungari kirikute asjad.

Kiriku konverentsi asi jäi lahtiseks.

Välismisjoni asjus oli kõne all Saksa misjonitöö Inglise asumail, mis sõja tagajärjel veel tükk aega seisis. Võeti vastu resolutsioon selle misjoni kaitseks ja varanduste tagasiandmise ning töö jätkamise võimaldamise mõttes.

Rahvaste Liidule valmistati aupaklik ettepanek: 1) takistamata vastu võtta rahvaid, kes soovi avaldavad ja Liidu seadust tunnustavad. Sest niikaua kui mõni riik temast eemal, ei saa ta oma aateid teostada, 2) arenemata rahvaste kaitse asjus eksploateerimise vastu — mandaatide abil ja kasvatamise asjus oma-valitsusele ja kaastegevusele rahvaste peres, 3) vähemusrahvaste kultuuri ja usu kaitse asjus, 4) rahvatõugude üheõigusluse asjus, 5) usuvabaduse kindlustamise asjus.

Välja minnes töölisteküsimusest soovitati koostöötamist kõikidega, kes rahvaste vennastuse eesmärgile püüavad.

Ungari kiriku ettepanek, kaitsta piiriamise juures naaberriikide sisse jäänud kiriku osasid, võeti vastu, toetamiseks Rahvaste Liidu ees.

Iseäralist huvi pakub vastava komitee kokkuseatud ja Winchesteri piiskopi ettekantud Liidu põhimõtete-deklaratsioon:

„Meie astume kokku ajal, kus kristlaste, kirikute, rahvaste ja klasside lahusus iseäranis valusalt silma torkab. See lahusus on kristlase nimele toonud suuri etteheiteid ja halvanud suurel määral kristliku võimu — head teha terves inimkonna elus. Siiski tunneme rõõmu, et selle lahutuse taga on elav tõsine ühendav jõud, mille tänulikku tunnustamist peame oma kohuseks. Meie peame töötama tema kasvamiseks tuleviku elu kasuks.

Jättes täitsa kõrvale kõik vahed kristlikkude ühiskondade vahel, tunneme endid üksusena usus Jumala isadusse ja inimeste vendlusse meie usu põhitõdedena. Meie usume, et need tõed on meie Issanda ja Õnnistegija Jeesuse Kristuse ilmutatud, kes elas ja suri ja jälle üles tõusis, et neid peaks teostatama Jumala riigis. Meie ühineme palves, et Jumala nimi oleks pühitsetud, tema riik tuleks ja tema tahtmine sünniks ka maa peal nõnda kui taevas.

Ei sotsiaalseis oludes ega rahvaste suhetes pole need veendid valitsema saanud. Sellepärast ongi maksev ühiskondline kord purunenud. Sellest järgneb, et ainuke inimkonna lootus selles seisab, et teda nüüd kristlikel aluseil uuesti üles ehitatakse, ja et Kristuse vaim avalikuks tuleb igas inimlikus vahekorras, ära võites hävitusejõude ja kultuuri ehitustööd rajades kõrgele alusele.

Meie usume, et teadlik õiguse ja ülekohtu lahutamine, seaduste süsteemid ja poliitiline kord, mis sest teadvusest kasvavad, on Jumala head anded inimestele. Sellepärast oleme kohustatud kristlastena tunnistama seaduse ja õiguse autoriteeti ja võitlema igasuguse vägivaldse võimu ülistamise vastu. Kuid samuti usume, et iga õiguse- ja riigisüsteem on puudulik ja alalist uuendamist nõuab sel määral, kui moraalne teadvus täieneb. Kristlastena oleme sellepärast kohustatud tegevad olema kõigis uuendustes sotsiaalsel ja rahvusvahelisel alal.

Oleme ka veendunud, et aeg on tulnud, kus kõik kristlased oma jõudu ühendama peavad kõige selle teostamiseks, mis sisaldub Kristuse läkituses inimeste vendlusest, ja endid ning teisi kinnitama veendes, et ainuüksi sellel läkitusel puhkab lootus püsiva rahu peale rahvaste keskel ja sotsiaalse ning majanduseprobleemi tõsine lahendus.

Kuid veel kaugemale tahame minna. Meie usume, et Jumal oma heatahtlikus ettenägemises kõigest viimaste aastate tumedusest seda heledamini laseb välja paista oma õnnistuskava. Sellest „Issanda päevast“ ilmub, nagu tõestavad paljude südameid

liigutavad mõtted, täitsa uus arusaamine, et tema püha tahtmine pole mitte ainult sihitud üksiku hinge päästmisele, vaid terve inimliku elu ja kõigi ühiskondlikkude tegevuste ümberkujundamisele, ja nimelt Lunastaja kuningliku armastuse käsu läbi.

Sellele arenemisele saab inimlik patt igal kujul ja terve pimedusevõim kõigest väest vastu hakkama ja maailma katma süü ja murega, otsekui pilvega. Aga see ongi kõigi Issanda järelkäijate kõrgem kutse, uuesti ennast pühendada inimkonna teenimisele. Sest ustavus sellele pühale asjale on viimne katsekivi, mille järele hinnatakse niihästi rahvaid kui indiviide. Ja meie abi on Jumala käes, kelle töötus on anda võit omale riigile.“

Otsused tehti kõik ühel häälel. Koosolek oli tähelpanuvääriline üksmeele ja tõsise sallivuse poolest, mis seal valitses. Nagu ikka, algasid ja lõppesid istangid palvega.

(Järgneb.)

Tänapäevase Vana Testamendi teaduse uuemaid probleeme.

A. Bulmerincq.

(Tõlkinud stud. S. Aaslava.)

Seisatamata sammub teadus edasi. See maksab ka Vana Testamendi uurimise kohta. Tarvitseb ainult selle teadusharu tänapäevast seisukorda võrrelda seisukorraga, milles ta viibis umbes kümme aastat tagasi, et veenduda selle väite tõelisusest.

Ei või muidugi mitte mu ülesandeks olla lühikese artikli piirides nimetada kõiki muutusi, mis Vana Testamendi alal toimuv teaduslik töö viimasel aastakümnel läbi on elanud. Ainult mõne eriti iseloomuliku uue küsiavalduse peale olgu siinkohal tähelpanu juhitud.

Siin tuleb kõige pealt mainida Deuteronoomiumi tekkimisaja küsimust. Et sellest küsimusest aru saada, peame küll vähe kaugemasse minevikku tagasi pööрма.

Aastal 1805 avaldas Martin Leberecht De Wette¹⁾, kes hiljem oli professoriks Berliinis (1810—1819) ja Baaselis (1822—1849),

1) Martin Leberecht De Wette'l on muu seas teatavaid, kuigi ainult kaudseid suhteid meiegi kodumaaga. Kui Jeena üliõpilane Karl Ludvig Sand Eestimaal koduõiguse saanud luuletaja August v. Kotzebue 23. märtsil 1819. a. Mannheimis ära tappis, kirjutab De Wette, kes kunagi varemalt Sand'i majas külalisena oli viibinud, Sand'i emale lohutuskirja. See kiri oli Preisi valitsusele põhjuseks, et kirja autorit akadeemilisest õppeametist Berliinis vabastada.

oma väitekirja päälkirja all „Dissertatio critica, qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum alius cuiusdam recentioris auctoris opus esse monstratur“. Siin ta püüdis tõestada, et Deuteronomium ongi see raamat, mille kuningas Josia aluseks võttis oma kultuseuueendusele (2. Kun. 22. 23) ehk täpsemalt kultuse keskimisele (tsentralisatsioonile) Jeruusalemma; sellega ühenduses paigutas ta selle raamatu tekkimisaajagi nimeetatud kuninga valitsusajajärku (640—609).

See De Wette väljendatud seletus sai aja jooksul, kuigi paiguti vähe moendunult, kogu Vana Testamendi teaduseilma ühisvaraks, ta tundus koguni ühena kõige vankumatumaist Vana Testamendi kriitilise käsitluse saavutustest. Alles veel mõni aasta tagasi tunnistasid selle seisukoha omaks tänapäeva Vana Testamendi teaduse kõige kolme peavoolu esindajad; mõtlen nimelt Wellhauseni kooli, usuloolise kooli ja paremsuunalise kooli esindajaid. 1923. aasta töi sellesse seisukorda muutuse. Sel aastal avaldas Bielefeldi juures asuva Betheli usuteadusekooli õpetaja Theodor Oestreicher kirjutuse pealkirja all „Das Deuteronomische Grundgesetz“ (kogus „Beiträge zur Förderung christlicher Theologie“, XXVII, 4).

Siin katsub Oestreicher tõestada, et kahe allika põhjal kokku seatud lugu 2. Kun. 22. 23 ei jutusta sugugi mitte kestvast kultuse keskimisest kuningas Josia all, vaid ainult ajutisest sõjalisest korraldusvõttest Josia poolt, et väljaspool Jeruusalemma asuvate kultusepaikade kõrvaldamise abil assüürlaste kultuse kodunemist Juudamaale ettevõetava nuhtluskäigu puhul võimatuks teha. Sama vähe kui lugu 2. Kun. 22. 23 kõneleb kultuse keskimisest, sama vähe tunneb niisugust Deuteronomiumgi, vaid enim seadustab ta täielises kooskõlas lepinguraamatuga (Ex. 20, 24) kultusepaikade mitmust.

Oestreicheri seisukohad leidsid elavat vastukõla Jena ülikooli professor Willy Stärk'i juures („Das Problem des Deuteronomiums, ein Beitrag zur neuesten Pentateuchkritik“, 1924), kes niihästi Deuteronomiumi pühadekalendri (Dt. 16) kui ka Deuteronomiumi kümneseaduse (Dt. 14, 22 jj.) üksikasjalise eritluse teel oma eelkäija tõestuskäiku katsus täiendada, ühtlasi tähendades asjaolule, et Deuteronomiumi sakraalkorraldus väga vana ainet sisaldab; viimases punktis toetub Stärk muu seas Greifswaldi ülikooli praeguse professori Johannes Hempel'i põhjanevale esiktöele „Die Schichten des Deuteronomiums“, 1914.

Lähedast kokkupuutumist Oestreicheriga ilmestab ka haridus-

nõunik lic. Martin Kegel oma artiklis „Wo opferte Israel seinem Gott?“ (ajakirjas „Neue Kirchliche Zeitschrift“, 1924, lk. 239—280. 483—516); tema järele ei tähendanud Josia uuendus mitte kultuse keskimist, vaid paljalt kultuse puhastamist; niisugusel tasapinnal, kui Josia uuendus, liikuvat ka Deuteronomiumi kultuslik seadusandlus, mis tundvat ainult suhtelist, mitte aga iselis tkultuse keskimist, kuna ta küll eeskätt ette nägevat keskohta ametliku ohvriteenistuse jaoks (Dt. 12, 13 j.), kuid säälkõrval kõnelevat ka võhikute altareist (Dt. 16. 21).

Jeruusalemma kultuse paljalt kohaliku restauratsiooni leiab 2. Kun. 22. 23 muu seas ka Marburgi ülikooli professor Gustav Hölscher oma artiklis „Komposition und Ursprung des Deuteronomiums“ (ajakirjas „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“, 1922, lk. 161—255); sealjuures paigutab Hölscher küll Deuteronomiumi tekkimist alles ajajärku pärast eksiili (maapagu), täpsemalt 500. a. ümber.

Hölscher'ist veel sammu kaugemale läheb Bonni ülikooli eradotsent Friedrich Horst omas esiloengus „Die Kultusreform des Königs Josia“ (ajakirjas „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, 1923, lk. 220—239); tema järele piirdus Josia-aegne lepingusõlmimine paljalt usulis-kõlbliste normide tunnustamisega; Josia uuenduse suhtumisest Deuteronomiumile ei võivat öieti kõnet olla, kuna Deuteronomium kuuluvat ajajärku pärast maapagu.

Kõige teravamas vastolus Deuteronomiumi paigutamise ja hilisemasse ajajärku, nagu seda nägime sündivat Hölscheri ja Horsti poolt, püüab Königsbergi ülikooli professor Max Löhr („Das Deuteronomium“, 1925) vähemalt selle raamatu tuuma päritolemist Moosese ajast päästa, kuna shotlane Adam C. Welch („The Code of Deuteronomy“, 1924) rahuldub Deuteronomiumi tuuma paigutamise ja Saalomoni ajajärku.

Probleemi uue külje käsitlemisele asus jällegi praegune Baseli ülikooli professor Walter Eichrodt oma artiklis „Bahnt sich eine neue Lösung der deuteronomischen Frage an?“ (ajakirjas „Neue Kirchliche Zeitschrift“, 1921, lk. 41—78). Siin katsutakse tõestada, et Deuteronomium ei olevat mitte Josia reformi lähtepunktiks, vaid selle saaduseks olnud, kuna nimetatud uuenduse alusena võivat arvesse tulla ainult mingi Deuteronomiumi eelaste. Eichrodt'i seisukoha on ka W. Stärk („Das Problem des Deuteronomiums“, 1924) omaks võtnud.

Nii siis tulevad tänapäev Deuteronoomiumi suhtes järgmised probleemid ilmsiks:

1) Millal tekkis Deuteronoomium? Kas pärast maapagu (Hölscher, Horst) või Josia resp. Manasse resp. Hizkia ajal (senine vaade) või Saalomoni ajal (Welch) või lõpuks Moosese ajal (Löhr)?

2) Kas Deuteronoomium nõuab kogu kultuse (senine vaade) või ainult ametliku kultuse (Kegel) keskimist või ei nõua ta seda üldse mitte (Oestreicher, Stärk)?

3) Missugune on vahekord Josia kultuserformatsiooni ja Deuteronoomiumi vahel, s. t. kas Deuteronoomium oli Josia uuenduse aluseks (senine vaade) või saaduseks (Eichrodt, Stärk)?

4) Milles seisis Josia kultuse uuenduse olu? Kas kultuse keskimises (senine vaade) või ainult vahest sõjalise korraldusvõttena seletatavas kultusepuhastuses (Oestreicher, Stärk, Kegel, Eichrodt) resp. kohalikus kultuserestauratsioonis (Hölscher) resp. lepingusõlmimises eetilisel alusel (Horst)?

Silmas pidades kõige uuemat pööret Deuteronoomiumi uurimises, oleks selle raamatu tekkimisajast küll kõige õigem järgmist arvata.

Kuigi meie tänapäevast Deuteronoomiumi või vähemalt tema suuremat peiosa (1—26; 27, 9 j.; 28) kõige paremini võib seletada Manasse ajast pärit oleva protestina selle kuninga all riigiusuna maksmapandud sünkretismi vastu, siis ei saa teiselt poolt ometi mitte eitada, et Deuteronoomiumi alusena leiame vana, osalt isegi Moosese ajajärku ulatuvat ainet. Üksikute Deuteronoomiumi määruste kõrge vanaduse kasuks kõneleb nende lähedane kokkupuutumine vana-hommikumaa seadustikkude määrustega, olgu Hammurapi koodeksiga (umbes 2000 a. e. Kr.), või vana-assüüria õiguseraamatuga (umbes 1600 a. e. Kr.), või lõpuks hetiitide seadustega (umbes 1300 a. e. Kr.). (Vrd. R. Kittel, Gestalten und Gedanken in Israel, 1925, lk. 342 jj.)

Mis puutub küsimusse, kas Deuteronoomium nõuab kultuse keskimist, siis tuleb küll selles mõttes vastata, et Deuteronoomium tahab ainult kohuslikka kultusejõudlusi näha koondatuina Jeruusalemma, kuna ta vabatahtlikka kultusejõudlusi mujalgi sallib (vrd. R. Kittel, lk. 341).

Mis puutub Josia kultuseuuenduse vahekorda Deuteronoomiumiga, siis tuleb küll Sellin'i ja Kittel'iga 2. Ajar. 34, 4—7 põhjal oletada, et Josia reformeeriv tegevus juba enne Deutero-

noomiumi leidmist on alanud, kuid tutvunemisest selle seadustikuga uue tõuke on saanud.

Josia läbiviidud uuenduse olu aga ei seisnud ei kultusepuhastuses ega Jeruusalemma kultuse kohalikus restauratsioonis, vaid kultuse olukordade täielises uuenduses vastandiks Manasse all valitsevale sünkretismile; olulise momendi selle olukordade uuendamise juures moodustas kohuslikkude ohvrite koondamine templi juurde.

Nagu Deuteronomium, nii on viimasel ajal ka Õpetussõnade raamat uude valgusse nihkunud. Seda uut valgustust võlgnevad Õpetussõnad „Amen-em-ope õpetuse“ leidmisele inglise egiptoloog Wallis Budge'i poolt, kes selle Briti Muuseumi papüürusevaradest päevavalgele tõi ja 1923. a. välja andis pealkirja all „Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum, Second Series“. Saksa teadusilmale sai see leid kättesaadavamaks Berliini egiptoloogi Adolf Erman'i uurimuse kaudu pealkirja all „Eine ägyptische Quelle der «Sprüche Salomos»“ (kogus „Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl., 1924, lk. 86—93).

Sama uuriija avaldas siis ajakirjas „Orientalistische Literaturzeitung“, 1924, veerg 241—252, täpse tõlke sellest egiptuse tarkuseraamatust.

Rohkearvulistest kirjutistest, mis valgustavad „Amen-em-ope õpetuse“ suhtumist Vana Testamendi Õpetussõnade raamatusse, olgu eeskätt nimetatud Hugo Gressmann'i kirjutis „Die neugefundene Lehre des Amen-em-ope und die vorexilische Spruchdichtung Israels“ (ajakirjas „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“, 1924, lk. 272—296) ja Ernst Sellin'i oma „Die neugefundene Lehre des Amen-em-ope in ihrer Bedeutung für die jüdische Literatur- und Religionsgeschichte“ (ajakirjas „Deutsche Literaturzeitung“, 1924, veerg 1873—1884).

Vana Testamendi Õpetussõnade arusaamise jaoks osutub see egiptuse leid ülitähtsaks. Silma torkab kõige pealt lähedane kokkupuutumine, nii sõnaliselt kui sisuliselt, Vana Testamendi Õpetussõnade raamatu selle osaga, mille leiame 22, 17—24, 22 pealkirja all „Tarkade sõnad“, täpsemalt selle erikogu esimese poolega, s. t. 22, 17—23, 10. Nagu „Amen-em-ope õpetus“ liigestub 30 peatükki, nii koosneb ka Vana Testamendi eelmainitud õpetussõnade-kogu 30 sõnast (22, 20). See kokkupuutumine tõendab selgesti Vana Testamendi tarkuseraamatu rippuvust Egiptusest.

Mida senini üksikud uurijad, nagu näit. Sellin, paljalt oletasid, on nüüd asjakirjalist kinnitust leidnud. Vana Testamendi õpetussõnade sõltuvus Egiptuse tarkuseluulest ei ole esimeste tekkinisaja kindlakstegemiseks mitte tähtsuseta. Kui, nagu Erman vist küll õigusega oletab, „Amen-em-ope õpetus“ kuulub umbes kümnendasse sajandisse enne Kristust, siis on ühes sellega võimalus antud Vana Testamendi Õpetussõnade kõrget vana-dust oletada.

Eriti Wellhausen'i kooli esindatud vaade, et Õpetussõnad kuuluvad alles Greeka (Stade, Frankenberg, Toy) või Persia (Cornill, Steuernagel) ajajärku, osutuks seega ületatuks. Tänapäev ei ole mingit põhjust kahelda, et Õpetussõnade suurem osa, s. t. alates 10, 1, on pärit ajajärgust enne maapagu (vrd. Gressmann m. k.). Võib vahest koguni veel sammu edasi astuda ning julgelt Õpetussõnade ühe osa autoriks lugeda kuningas Saalomoni, targemat kõigist Iisraeli kuningatest (vrd. 1. Kun. 3, 12; 5, 12). Saalomon suhtus ju eriti lähedalt Egiptusesse: Egiptusest oli pärit ta peanaine (1. Kun. 3, 1), kelle kaasavaraks oli Gezer'i linn (1. Kun. 9, 16); Egiptuses oli Saalomon õiguse saanud hobuste väljaveoks hetiitide ja aramealaste maile (1. Kun. 10, 28 j.). Kui kerge on siis oletada, et see kuningas ka egiptuse tarkusekirjandusega kokku oli puutunud ja seda kirjandusliiki siis Iisraeliski kodustanud.

Peaaegu ühel ajal „Amen-em-ope õpetuse“ avaldamisega rikastus hommikumaa teadus ja ühes sellega Vana Testamendi uurimine veel teise tähtsa leiu läbi; kõne on n. n. „Baabülioni kroonikast“, mille inglise assürioloog C. J. Gadd leidis Briti Muuseumis alalhoitavate savitahvlite hulgast ja avaldas pealkirja all „The Fall of Niniveh. The newly discovered Babylonian Chronicle, No. 21,901 in the British Museum. Edited with transliteration, translation, notes etc. London,“ British Museum, 1923 (vrd. J. Levy artikkel ajakirjas „Orientalistische Literaturzeitung“, 1924, veerg 648—653). Nagu juba Gadd'i väljaande pealkiri näitab, pakub „Baabülioni kroonika“, milles 75 real kirjeldatakse sõjasündmused Nabopolassari 10.—17. valitsusaastaist, kõige pealt uusi tähtsaid avamusi Assüüria pealinna Ninive valdamisest. Selle ajamääraks peeti senini üldiselt aastat 606. Kuid „Baabülioni kroonikast“ selgub, et selle linna valdamine sündis juba 612. a. augustikuul. Ka Ninive langemisele eelnevate ning järgnevate sündmuste kohta saame tähtsaid avamusi. Nii saame

teada, et juba aastal 615 olid meedlased Assuri linna vallanud; vallatud endise pealinna rusudel sõlmib meedlaste kuningas Kyaxares lepingu kaldealase Nabopolassariga, kes kaks aastat varemalt enda Akkadi kuningaks laskis kuulutada. See kaksikliit laieneb 3 aastat hiljemini (612) sküütide kuninga juurdetulekuga kolmikliiduks. Sama aasta (612) maikuul alustab Kyaxares Ninive piiramist, võidab selle tormijooksuga ning purustab sama aasta augustikuul. Kuid pärast Ninive valdamist läheb assüürlaste kuningas Aššur-uballit'il korda end Harran'is kindlustada ja siin veel umbes 4 aastat püsida, kuni viimaks Nabopolassar aastal 609 sküütide kaasabil Harran'i valdab ja sellega Assüüria riigile lõpuliku otsa teeb. Samal aastal (609) võttis vaarao Nekho II teatavasti sõjakäigu ette Eel-Aasiasse, et uuendada Egiptuse nõudlusi Süüria ning Palestiina suhtes. Juuda kuningas Josia astus faaraole Megiddo juures vastu ja kaotas siin lahingu ning elu (2. Kun. 23,29).

„Baabülioni kroonika“ andmetest lepinguvahekorra kohta Aššur-uballit'i ja Egiptuse vahel järgneb Josephuse ühe märkuse (Antt. X, 5, 1) kinnituseks asjaolu, et Josia mitte, nagu seni arvati, Assüüria vasallina, vaid babüloonlaste ja meedlaste liitlasena Nekho vastu võitles (vrd. Sellin, Geschichte des israelitischen und jüdischen Volks, I, 1924, lk. 295. — Kittel, Geschichte des Volks Israel, II^{6.7}, 1925, lk. 417). „Baabülioni kroonikast“ selgub samuti, et Megiddo lahing leidis aset 609. aasta mai-või juunikuul.

Ka Vana Testamendi tekstiajaloole osutus 1923. aasta tähen-dusrikkana. Mainitud aasta 9. aprillil esines katoliku usutead-lane, Vana Testamendi eksegeesi professor Eichstättis (Baieris), Franz Xaver Wutz Saksa hommikumaateadlaste päeval ettekan-dega Septuaginta üle. Kõne on nüüd avaldatud ajakirjas „Theo-logische Blätter“, 1924, veerg 112—116. Siin väljendatud põhi-mõtted leidsid enesele täienduse teises ettekandes pealkirja all „Ist der hebräische Urtext wieder erreichbar?“ See 3. oktoob-ril 1924. a. Saksa hommikumaateadlaste päeval Münchenis ette-kantud kõne avaldati ajakirjas „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft“, 1925, lk. 115—119. Lähema põhjenduse pakub autor kahes uurimuses, mis moodustavad Giesseni hommikumaateadlase Paul Kahle väljaandel ilmuvas seerias „Texte und Unter-suchungen zur vormasoretischen Grammatik der hebräischen Sprache“ 2. ja 3. vihu (R. Kittel'i väljaantavas kogus „Beiträge

zur Wissenschaft vom Alten Testament, Neue Folge“, 1925, vihk 8 ja 9).

Wutz'i juhtivaks mõtteks on, et Septuaginta tõlkijate kasutada olev heebreakeelne tekst ei olnud heebrea tähtedega kirjutatud, vaid greeka tähtedega transskribeeritud. Selle vaate avaldas muu seas juba 150 aasta eest Rostocki hommikumaaateadlane Oluf Gerhard Tychsen (†1815) oma uurimuses: „Tentamen de variis codicum Hebraicorum manusccriptorum generibus“, 1772 (v. „Allgemeine Deutsche Biographie“, XXXIX, lk. 38—51).

Tychsen'ile tungisid omal ajal Göttingeni ülikooli professor Johann David Michaelis ja Halle ülikooli professor Wilhelm Gesenius ägedalt kallale (v. „Theologische Literaturzeitung“, 1926, veerg 267). Ka Wutz ei pääsenud vastuväitlustest. Rida katoliku usuteadlasi asus väga eitavale seisukohale tema tulemuste suhtes; nii näit. Bambergi ülikooli professor Johann Fischer oma töös „Zur Septuaginta-Vorlage im Pentateuch“ (seerias „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“, 42), 1926 a varemini juba kirjutises „Das Alphabet der LXX-Vorlage im Pentateuch“ (seerias „Alttestamentliche Abhandlungen“, X, 2), 1924.

Protestantlikul poolel kallutakse selle vastu pigemini häätahtlikule hindamisele (vrd. Kittel).

Läinud aastal tegi Wutz katse, oma saavutatud tekstikriitiliste maksimide põhjal psalmide teksti algkuju kriitiliselt restaupeerida. Seegi töö on katoliiklaste poolt õige halvaks paneva (v. J. Fischer, „Zur Septuaginta-Vorlage im Pentateuch“, 1926, lk. 41 j.), protestantide poolt selle vastu aga õige hääkskiitva hindamise osaks saanud (v. W. Rudolph ajakirjas „Theologische Literaturzeitung“, 1926, veerg 267—272).

Wutzi tööd psalmide kohta nimetades olgu mainitud ka mõlemad kõige uuemad kommentaarid selle piiblosa kohta. Aastal 1925 hakkas koguteoses „Göttinger Handkommentar“ psalmide osa neljas trükk annetes ilmuma. Väljaandmise oli usuloolise kooli tuntud juht, Halle ülikooli professor Hermann Gunkel enese peale võtnud. Kaheksast ettenähtud andest on esialgu ilmunud kuus. Kui võrrelda 1904. aastal Friedrich Baethgen'i sulest ilmunud 3. trükiga, esineb uus väljaanne väga suure edusamuna. Gunkeli psalmide tõlgenduse eelised, mis juba tema raamatust „Ausgewählte Psalmen“ (5. trükk, 1920) küllalt tuntud, esinevad meile siin kohaldatuina kõigile psalmidele. Kahjuks on siin uues kommentaariväljaandes käsitus mitmeti lühem kui

eelmainitud vanemas valitud psalmide seletuses, nii et see viimanegi uue kommentaari kõrval oma väärtuse alal hoiab.

Oluliselt teist ilmet kannab kolmes andes kavatsetud psalmidekommentaari Vana Testamendi teaduse nestori, Bonni ülikooli professor Eduard König'i sulest, kes käesoleval aastal oma 80. sünnipäeva pühitseb. Üksikuid psalme ei seletata siin mitte tavalises järjekorras, vaid nad esinevad eriliselt korraldatud rühmades. Seni mulle kättesaadavate 2 ande piirides tulevad järgmised rühmad kõne alla: 1) Kahekordne manifestatsioon, mille läbi Jumala ühendus inimesega põhjendatud (Ps. 19). 2) Veel eriliselt Iisraeli juures ilmseks saanud looja Jumala ainulisus (Ps. 95—98). 3) Luuletised Jumala üleolust aja ning ruumi piiridest ja kõigist väljaspool teda asuvatest võimudest (Ps. 90. 139. 115). 4) Hümnid kõrgele ilmaloojale ning suveräänsele loodusevalitsejale (Ps. 8. 104. 29. 65. 93). 5) Jumal maailma armurikka ülalpidajana ning juhtijana (Ps. 23. 33. 91. 103. 107. 113. 117. 121. 127. 145. 146). 6) Esialgse Jumala ning inimese vastastikuse vahekorra segamine patu vaheletuleku läbi (Ps. 12. 14. 36. 53). 7) Erilise jumalariigi põhjendamine, millesse usuliselt eksiv inimkond lõpuks jälle peab kogutama (Ps. 47. 99. 100. 105. 111. 114. 129. 147—149). 8) Erilises jumalariigis ilmutatud seadusandluse ülistamine (Ps. 78. 119. 112. 128). 9) Seaduse positiivsed mõjud (Ps. 5. 101. 133. 15. 24. 27. 42. 43. 63. 84. 87. 122. 50. 3. 4. 92. 81. 134. 30). 10) Palved, et Jumal edasi enesest tunnistusi annaks ajalooliste mõjuavalduste kaudu erilise jumalariigi ustavatele kodanikkudele (Ps. 9. 44. 60. 74. 79).

E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst.

O. Sild.

1. Usuteaduskonna õppejõud, õppijad ja lõpetajad.

Tartu Vene ülikool lõpetas oma tegevuse 31/V. 1918, järgnes okupatsiooniaegne ülikool 1. juunist 1918 kuni 1. detsembrini 1918 ja viimatinimetatud ajast peale algab Eesti ülikool oma korraldustöid ja varsti ka oma õppetegevust.

Usuteaduskonna korralduse kohta teeb J. Köpp, haridusministeeriumi sellekohast soovi (26./IX. 1919) täites, ettepaneku ülikooli valitsusele 1./X. 1919.

Usuteaduskonna vanemad õppejõud kinnitati ametisse 17./XI. 1919.

Oma esimese koosoleku pidas usuteaduskond 17. detsembril 1919. Koos olid seekord prof. J. Kõpp, prof. A. Bulmerincq, prof. k. t. O. Sild. Juhatab koosolekut teaduskonna korraldajana ja ajut. dekaanina J. Kõpp, protokolleerib O. Sild (kelle teaduskond 26./III. 1920 sekretäriks valib ja aj. nõukogu kinnitab). Esimese päevakorrapunktina määratakse kindlaks järgneva poolaasta ettelugemiste kava.

1920. I poolaasta algul algavad kiloengud 5-l usuteaduskonna õppetoolil, uskuldeloo dotsent vabastatakse tema palve peale loengute kohustusest üheks poolaastaks ettevalmistuse otstarbel.

Õppejõududeks on:

Vana Testamendi teaduse alal	prof. Aleks. Bulmerincq.
Uue Testamendi	„ „ prof. Adalbert Stromberg.
Tegeliku usuteaduse	„ prof. Johan Kõpp.
Ajaloolise	„ prof. k. t. Olaf Sild.
Süsteemat.	„ dots. Hugo Rahamägi.
Uskuldeloo, usupsükoloogia	
ja usufilosoofia	„ dots. Eduard Tennmann.

Usuteaduskonna ettepanekul kinnitati prof. k. t. O. Sild 26./VI. 1920 haridusministri poolt professoriks, alates 1. juulist 1920. Cand. Verner Gruehn'ile anti usuteaduskonna ettepanekul haridusministri poolt luba eradotsendina süsteematilise usuteaduse alal loenguid pidada (14./VI. 1920).

Peale nende usuteaduskonna õppejõudude oli (sel ajal veel väljaspool usuteaduskonna koosseisu) ametis apostliku- õigeusu dogmaatika prof. k. t. ülempreester Karp Tiisik.

Dotsent H. Rahamägi määratakse tema palve puhul usuteaduskonna ettepanekul professori kohuste täitjaks, arvates 1. jaanuarist 1921.

Tarviduse järele on ajutiselt õppeülesandel lugenud ja eksamineerinud veneaegse ülikooli V. T.'i teaduse professor Otto Seesemann. Dekaan asetäitjaks suvel 1921 nimetatakse prof. O. Sild, arvates 1. juunist 1921, ja siis tagasi astunud prof. J. Kõpp'u asemele dekaaniks, arvates 1. oktoobrist 1921. Kirjatoimetajaks valitakse prof. O. Sild'i järele prof. k. t. H. Rahamägi ja tema tagasiastumisel dots. E. Tennmann, arvates 1. juulist 1921.

30. VII. 1922 surma läbi lahkunud prof. k. t. K. Tiisik'u asemele valitakse ajut. nõukogu poolt 13./X. 1922 ja kinnitatakse

23./X. 1922. a. endine Peterburi vaimuliku seminari rektor, ülem-preester cand. theol. Vassili Martinson.

Vana-aasta õhtul 1922 lahkus ootamata surma läbi U. T.'i prof. A. Stromberg.

U. T.'i õpetool kuulutati vabaks, kuna teaduskonna liikmed õppeülesandel U. T.'i aineid lugesid.

U. T.'i teaduse professoriks valitakse (11-nest valimise alla tulnud kandidaadist) 15./I. 1924 prof. Karl Konrad Grass, kelle haridusminister ka kinnitab.

Tartu ülikooli seaduse põhjal, mis riigikogu poolt 18. VI. 1925 vastu võeti, koosneb usuteaduskond 7 professuurist, kusjuures uskudelooline dotsentuur on võrdleva uskudeteaduse professuuriks muudetud, vastavalt teaduskonna ettepanekule. Peale selle on apostliku õigeusu teaduse professor arvatud usuteaduskonna koosseisu hulka. Apostliku õigeusu teaduse professuuri õppekava kohta oli juba varemalt usuteaduskonna ja apostliku õigeusu teaduse professori k. t. vahel kokku lepitud, et võimaldada apostliku õigeusu kiriku kõrgemate vaimulikkude ettevalmistust Tartu ülikoolis.

Peale 7 professuuri on ülikooli seadusega ette nähtud veel 1 liikuv dotsentuur (II soovitud liikuv dotsentuur kärbiti Riigikogu poolt).

Ülikooli seaduse maksmahakkamisega astuvad ametisse teaduskondade poolt valitud dekaanid, sekretärid ja nõukogu liikmed. Dekaaniks valitakse 22. X. 1925 senine dekaan O. Sild, kes läbirääkimiste järele teatab, et ta valimise ainult sel tingimisel võiks vastu võtta, kui temale lubatakse enne uue ametaja lõppu soovi korral tagasi astuda, kuna ta juba viiendat aastat selles ametis on. Sekretäriks valitakse senine, dotsent E. Tennmann, nõukogu liikmeteks dots. E. Tennmann ja prof. A. Bulmerincq, kes 1926. a. liisu läbi väljalangemisel uuesti nõukogu liikmeks valitakse.

Kevadel 1925 esines usuteaduskond ettepanekuga asutada usuteaduskonna juurde semi keelte lektoraat, sest et nüüd V. T.'i teaduse professor oma aega peab kulutama heebrea ja mõne teise semi keele algelementide õpetamise peale ja selle tagajärjel tundidega ülekoormatud on ja tööga vahetevahel üksi valmis ei taha saada, kuna lektor semi keelte (peaasjalikult heebrea keele) algelementide õpetamisega väga hästi hakkama saaks.

Ülikooli valitsus oli sellega nõus ja lektoraadi teostus pidi järgnema eelarve korras. Kuid senini on lektoraat teostamata jäänud.

Päevakorrale on kerkinud riigiametnikkude ja teenijate koosseisude kokkutõmbamise kavatsused, millises suhtes ülikool äärmise võimaluse piirides oma koosseisu piirata tahab, ära tundes riiklise majandusseisukorra tõsidust. Selle tagajärjel kärpis ülikooli valitsus ja nõukogu ka veel usuteaduskonna ainukese dotsentuuri. Kuidas lektoraadiga lugu jääb, selgub ligemas tulevikus.

Nimetada oleks veel õppejõudude koosseisu suhtes, et teaduskonna valikul 14. V. 1926 on kinnitatud erakorral. prof. H. Rahamägi korraliseks professoriks ja dotsent E. Tennmann professori kohuste täitjaks 5 a. peale.

Professor O. Sild lahkub oma palve põhjal dekaani-ametist, arvates 1. juulist 1926. a. Tema asemele valiti ja kinnitati dekaaniks prof. H. Rahamägi. Teaduskonna praegune koosseis on sellega: 5 korral. professorit: A. Bulmerincq, J. Köpp, O. Sild, K. Grass, H. Rahamägi, 1 erakorraline prof.: V. Martinson, 1 professori kohustetäitja: E. Tennmann, 1 eradotsent: V. Gruehn.

Usuteaduse üliõpilaste koosseis on aastatega kasvanud.

1920. a. I poolaastal oli ainult 18 usuteaduse üliõpilast (nendest 1 naisüliõpilane) ja 6 vabakuulajat. Üldine õpilaste arv ei olnud tol ajal ka kaugeltki mitte nii suur kui praegu, kus suurem osa fakulteetisid uute üliõpilaste vastuvõtmise piiramise möödapääsemata tarviliseks on tunnistanud. Usuteaduse õppimiseks ei olnud pealegi tol ajal valitsevate erakondade meeoleolu usu ja kiriku suhtes sugugi mitte soodus. Tuli mõõduandvatest ringidest häáli kuuldavale, kes sellepärast ka usuteaduskonna kaotamist ehk filosoofia-teaduskonna osakonnaks ümberkujundamist nõudsid. Vähehaaval algab kainenemine seisukoha võtmise suhtes usulistest küsimustes, ja rahva suure enamuse vaateid selles asjas peavad ka eitaval seisukohal asuvad erakonnad arvestama. Silmanähtav oli tõsiasi, et palju kogudusi ilma õpetajata oli, ja et kogudustel oli nende järele suur tarvidus. Vahepeal korraldas aga usuteaduskond rahulikult oma õppetööd ja stabiliseerus sisemiselt, hoolimata väliselt alles kõikuvast seisukorrast, mis ennast mitmeti tunda andis. Usuteaduse üliõpilaste arv hakkab varsti kasvama: 1921. 1. maiks õppisid 36 üliõpilast (nendest 1 naisüliõpilane) ja 4 vabakuulajat. (Järgneb.)

Assiisi Frantsiskus teaduse uuringus.

O. Sild.

Katoliikline ilm pühitseb tänavu Assiisi Frantsiskuse 700. surmapäeva ja surma-aasta mälestust. Ikka uued palverändajate hulgad on teel Umbria linnakese Assiisi poole, kus Frantsiskus sündis, suurema osa oma elupäevist mööda saatis, kus ta ikka jälle oma rändamiste järele peatus, mille külje all ta hinge heitis ja kus ta maetud on.

Tahaks peaaegu ütelda: umbkaudu seda, mis Palestiinas on Naatsaret Jeruusalemma kõrval, on Itaalias mitmes suhtes Assiisi Rooma kõrval. . .

Ühes katoliiklastega on praegu ka paljude teiste kristlaste pilgud pöördud Frantsiskuse kodulinna poole, et loomutruumalt vaimusilma ette tõuseks Frantsiskuse oma mõjuv ja meeldiv kuju. Meie tahaksime teda näha niisugusena, nagu ta tõepoolest oli kõige oma olemisega, oma elamustega, oma vaadetega, oma tegudega, oma püüetega. Niisugusena püüab teda meile eeskätt kujutada teadus. Mida vähem Assiisi Frantsiskus ise teadusest üldiselt hoolis, seda enam on hakanud viimasel ajal teadus temast huvi tundma.

Assiisi Frantsiskus on juba iseäranis sest ajast peale teadusliku uuringu eriliseks objektiks saanud, kui ilmus Paul Sabatier' kuulus teos: „Vie de S. François d'Assise“ (Assiisi Frantsiskuse elu) 1893¹⁾. P. Sabatier on püüdnud Frantsiskusest aru saada, süvenedes tema isikusse, tema kirjutisisse ja eluloo kirjeldisisse: Frantsiskusest maalib ta lugeja silmi ette elava pildi, mis huvi ja sümpaatiat Frantsiskuse vastu äratab.

1) Mul on sellest teosest juba XXXIII väljaanne, kuid see ei ole viimane.

See teos on ka saksa keelde tõlgitud (Margarethe Lisco, ²1897), aga see tõlge ei ole vist enam müügil.

Vanemate uurimuste suhtes, võib kui kurioosumi nimetada, et ratsionalistlik kirikuloolane L. Spittler (Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche, ⁵1812) seletas Assiisi Frantsiskuse kohta, et see olla isik olnud „kellele austust üles näidatakse, kui arvatakse, et tal pea juures puudus oli“ (lk. 317). Tõsistest vanematest uurimustest on aga nimetada iseäranis: Karl Hase, Franz von Assisi, 1856. See on võrdlemisi väikene raamatukene, aga ta seadis teaduslise uuringu Frantsiskuse kohta ajaloolisele aluspinnale ja oli selles suhtes mõõduandvaks teejuhiks kuni Sabatier'ni; praegu on see K. Hase raamat juba vananenud.

Frantsiskuse juures leiab ta jooni, mis moodsale inimesele arusaadavad on. Tema usuline meeoleu, usulised elamused, värske loomulikkus on vastandiks keskaja dogmatismile, skematismile, hierarkilistele korraldustele. Vastu Frantsiskuse tahtmist läheb kirikul viimaks korda Frantsiskuse asutatud vennastuses oma mõju maksma panna ja seda kiriklikuks orduks muuta, kuigi üks vool orduks Frantsiskuse põhivaadetele truuks jääb (need on pärastised spirituaalid, kellede tänased järeltulijad Sabatier' vaadete poolehoidjate hulka kuuluvad).

Ka teaduslikes suhtes on see P. Sabatier' teos suureks edusammuks. Oleks aga liiga palju nõutud, kui see teos oleks pidanud olema teaduse viimaseks sõnaks.

P. Sabatier' teos on vägevast tõuget andnud sellekohasele uuringule. Talle on paljud vastu astunud, aga on ka poolehoidu avaldatud ¹⁾).

Sellest ajast peale on suure agarusega eeskätt hallikaid sõelutud, uuritud ja välja antud, mis Frantsiskuse kohta käivad.

P. Sabatier ise oli ju oma teose põhimõtteid põhjendanud hallikatega, mis seni kõrvale olid jäänud või teises valguses vaadeldud. Selle aja jooksul on nüüd hallikaid ja nende vahekordi palju selgitatud, kuigi lahkuminevaid arvamisi üksikasjus veel olemas on ²⁾. Esimene lahendatav küsimus oli muidugi: kas on Frantsiskuse enese sulest või suust kirjutisi ja missugused need just on?

Suuremalt osalt valitseb nüüd üksmeel selle kohta, missugused on Frantsiskuse omad kirjutised. Juba 1623 andis Wadding Frantsiskuse nime all „teoste“ või kirjutiste kogu välja ³⁾, kuid see kogu oli teaduse poolt üksikasjaliselt järele proo-

1) Tema varematest vastastest oleks nimetada Faloci-Pulignani Folignos oma ajakirjaga „Miscellanea Franciscana“ ja jesuiit van Ortroj.

Asjalikku vastolu suurendab katoliiklaste usuline vastolu protestantlase Sabatier' vastu.

Aga ka mõned kiriklikes suhtes iseseisvad õpetlased on arvamist avaldanud, et Sabatier Frantsiskust liiga moderniseerivat ja tema vastolu kirikuga liialdavat.

2) v. W. Goetz, Die Quellen zur Geschichte des hl. Franz von Assisi, 1904.

H. Tilemann, Studien zur Individualität des Franziskus von Assisi, 1914.

3) Opuscula b. Francisci Assisiatis, ed. Wadding, Antwerpen 1623.

vimata ja sõelumata. Kaua aega ei ole ka nende kirjutiste vastu huvi tuntud, kuni Sabatier nende tähendust rõhutama hakkas ja mõnda erilisele uurimusele võttis.

Ei ole kahtlust, et Frantsiskus'elt on kirjutisi säilinud, kuigi teda vahel nimetati: homo illiteratus (hariduseta isik) ja ta ise ennast vahel nimetas: ydiota (näit. Ep. ad capit. gener. 5; Testam. 4 j. t.).

Noores eas on ta Assiisis kirikukoolis lugemist, kirjutamist ja ladina keelt õppinud (Jordanus'e kroonika 50), aga meistriks ta neis „teaduseharudes“ küll ei saanud, nii et ka pärast kirjutamine talle väga kerge ei näi olevat. Suurema osa oma tööist on ta dikteerinud, tarvitades lihtsamat ladina keelt ja seades laused üksteise kõrvale ritta, neid enamasti sidudes sidesõnaga „et“ (=ja). Oma luuletused ja liturgilised kavad õpetas ta suusõnal oma õpilastele kätte ühes viisiga, kus seda tarvis oli. Need tähendati alles pärast tema surma üles, et nad ei ununeks.

Siiski on põhjust arvata, et 2 rp. 3 Frantsiskuse oma käega kirjutatud kirjutist on säilinud. Ta on nad kirjutanud oma truimale õpilasele Leo'le [Assiisi Leo Pecorella (=Lambuke)].

2 kirjutist on ühe pärgamendi mõlematele pooltele kirjutatud, mis ta Leo'le andis a. 1224 (Cartula fratri Leoni data a. 1224) ja mis praegu alles hoitakse Assiisi San Fancescokiriku käärkambris. Ühel küljel on „Õnnistamisõnad Leo'le“ (benedictio Leonis) — Aaroni õnnistuse-õnad lõpulisandusega: „Issand õnnistagu sind, vend Leo“ ja allkirjaga „T“. (Frantsiskusele tuletas see täht „Tau“ Jeesuse risti meele, ja ta tarvitas seda sellepärast allkirjaks, vahest Eesekeieli r. 9,4 põhjal; v. Celano, Tractatus de miraculis c. 2,3).

Punase tindiga on vend Leo sel leheküljel märkuse kirjutanud, et teisel leheküljel oleva hümnis õnnis Frantsiskus on luuletanud 2 a. enne surma, nimelt selle järele, kui teda nägemusega ja Kristuse stigmadega (s. o. haavamärkidega) vääristati (14/IX. 1224). Selle ladinakeelse hümnis pealkirjaks on „kiitusesõnad Jumalale“ (Laudes Dei, Boehmer'i allpool nimetatavas teoses, lk. 69) ja teda on umbes 9 trükirida. Ta käib nii: „Sa oled püha Issand Jumal üksi, kes teed imesid. Sa oled tugev. Sa oled suur. Sa oled kõige kõrgem. Sa oled kõige vägevam kuningas, sa püha Isa, taeva ja maa kuningas. Sa oled kolmainus ja üks Issand Jumal, kõige headus. Sa oled headus,

kõige headus, ülim hüve, Issand Jumal, elav ja tõelik. Sa oled armastus, arm. Sa oled tarkus. Sa oled alandus. Sa oled kannatlikkus. Sa oled kindlus. Sa oled rahu. Sa oled rõõm ja rõõmustus. Sa oled õiglus ja mõõdukus. Sa oled kõige varandus rahulduseks.“

III autograafiks peetud kirjutis ei ole autograafina nii selgesti tõestatav. See lühikene (9 trükirida) „Kiri vend Leo'le“ (Epistola ad fratrem Leonem, Boehmer'i juures lk. 68/69), kus Frantsiskus kirjutab Leo'le nagu ema pojale ja kutsub teda oma juure, kui tal nõu tarvis on asjas, millest neil teel jutt oli. Toimigu nad nii, kuidas ta paremini Jumalale arvab meeldida ja tema jälgedele ja vaesusele järgneda võivat.

Sabatier (m. t. lk. 300 j.) arvab, et see kirjutis käib aja kohta, kus ordu valitsema hakkas vaim, mis Frantsiskusele ei olla meeldinud ja niisamuti ta truimatele õpilastele, nagu Leo'le: Frantsiskus lubab talle ja ta mõtteosalistele käia südametunnistuse järele.

Teistele (Boehmer'le näit.) ei ole see Sabatier' väide mitte kindel. Mõned õpetlased jälle ei tunnusta ülepea niisugust situatsiooni.

See kirjutis on algkirjas praegu Spoleeto doomkirikus hoiul.

Peale nende autograafide on terve rida kirjutisi, mis autograafid ei ole, aga Frantsiskusele kuuluvad.

Väga võimalik, et mainitud Leo juba hakkas koguma Frantsiskuse kirjutisi.

Frantsiskuse kirjutistest nimetame eriti veel neid, millede kohta otsusele on jõutud, et nad on al g u p ä r a s e d ¹⁾.

Suurema osa kirjutiste kirjutamise aega ei ole võimalik täpselt ära tähendada.

Tuleb arvata, et varemaks Frantsiskuse teoseks oli tema kõige vanem vendade reegel a. 1210, mille ta paavst Innocentius III-le kinnituseks esitas. Suureks kahjuks ei oie see reegel meile säilinud, on ainult üksikuid tähendusi tema kohta.

Frantsiskus ise ütleb selle reegli kohta oma „Testamendis“ (c. 4), et Kõigekõrgem ise on talle ilmutanud, et ta püha evangeliumi normi järele peab elama. „Ja ma lasksin väheste ja lihtsate sõnadega kirjutada, ja isand paavst kinnitas seda minule“.

1) Hea väljaanne on: H. Boehmer, *Analekten zur Geschichte des Franciscus von Assisi* 1904. Siin on ka teiste hallikate ja kirjanduse ülevaade.

Mõned õpetlased on püüdnud seda vanemat reeglit rekonstrueerida: Karl Müller¹⁾ peaausjalikult pärastiste reeglite alusel, H. Boehmer muu seas appi võttes ka Frantsiskuse n. n. „Testamendi“ (m. t. lk. LV ja 88 j.). Rekonstruktsiooni lõpulikul kujul aga on raske või õieti võimatu teha, niikaua kui kindlmaid andmeid ei ole. Vahekord Frantsiskuse kadumaläinud ja säilinud reeglite vahel paistab mitmes suhtes õige ligidane olevat, on aga üksikasjus tume.

Niipalju on kindel, et vanema reegli aluseks olid peaausjalikult küll need evangeeliu mi sõnad, mis Frantsiskust ja ta esimesi õpilasi ja kaaslasi virgutasi Jeesuse sõnade teostamisele (v. 2 Cel. § 15; Sabatier m. t. lk. 85), iseäranis vahest järgmised kohad: Matt. ev. 19, 21 („Tahad sa täiesti vaga olla, siis mine, müü oma varandus ära, ja anna vaestele, siis on sul varandus taevas; ja tule, käi minu järel“), Luuka ev. 9, 1—6 („Aga tema kutsus omad kaksteistkümmend jüngrit kokku, ja andis neile väge ja meelevalda kõigi kurjade vaimude üle, ja tõbesid parandada.

2. Ja läkitas neid välja kuulutama Jumala riiki, ja haigeid terveks tegema,

3. Ja ütles nende vastu: Ärge võtke ühtigi tee peale, ei keppisid ega pauna, ei leiba ega raha; ei pea ka ühelgi kahte kuube olema.

4. Ja kus kotta teie iial lähete, sinna jääge, ja sealt minge teele.

5. Ja kes iial teid vastu ei võta, sest linnast minge välja, puistake tolmgigi oma jalgade pealt ära neile tunnistuseks.

6. Ja nemad läksid välja, käisid mööda aleveid, ja kuulutasid armuõpetust, ja tegid haiged terveks kõigis paigus“).

Matt. ev. 16, 24—27 („Kui keegi minu järele tahab tulla, see salaku iseennast ära, ja võtku oma rist enese peale, ja käigu minu järele.

25. Sest kes iial oma elu tahab hoida, see kaotab seda ära; aga kes iial oma elu ära kaotab minu pärast, see leiab seda.

1) Die Anfänge des Minoritenordens u. der Bussbruderschaften, Freiburg, 1886, lk. 16. 19. 185 jj.

Vanema reegli rekonstruktsiooni suhtes ei ühine Sabatier lk. 101, märk. 2 mitte täiesti K. Müller'iga. Mitmes muus suhtes on aga m. a. just see Müller'i teos Sabatier' vaateid ette valmistanud.

26. Sest mis kasu on inimesel sest, kui tema kõik maailma kasuks saaks, aga oma hingele kahju teeks; ehk mis lunastamisehinda võib inimene anda oma hinge eest.

27. Sest see saab sündima, et inimese Poeg tuleb oma Isa au sees oma inglitega, ja siis tasub tema igauhele kätte tema töö järele“).

Vahest esines kõige vanemas reeglis ka veel see evangeeliumi koht, mis (arvatavasti madisepäeval 1209) esimeseks tõukeks oli Frantsiskuse enese elutööle (v. 1 Cel. § 22; Sabatier, m. t. lk. 78), nimelt Matt. ev. 10, 7—10 („Aga minge, ja kuulutage, ja ütelge: Taevariik on ligi tulnud.

8. Tehke haigeid terveks, puhastage pidalitõbiseid, äratage surnuid üles, ajage kurje vaimusid välja; ilma olete teie saanud, ilma andke.

9. Teie ei pea mitte kulda ega hõbedat, ega vaskraha oma vööl pidama;

10. Ega pauna tee peal; ega kahte kuube, ega kingi, ega saua; sest töötégija on oma toiduse väärt“).

Ainult vähe võis kõige vanemas reeglis leiduda erilisi korraldisi Frantsiskuse enese poolt evangeeliumisõnadele lisaks vendade töö ja eluviisi ja usuliste harrastiste suhtes (v. 1 Cel. § 32). Niisugused lisandused võisid käia õpetlaste arvamise järele näit. vaesuse erilise rõhutamise kohta, millega ära keelati ülepea raha vastu võtta, olgu palgaks või armuandeks, vahest ka paastumise kohta, vahest ka vendade nimetuse kohta „Minores“ (s. o. vähemad vennad, kes alati teistele alistuvad ja teisi teenivad), ehk ka veel mõne muu sarnase korraldise kohta (Sabatier m. t. lk. 101; Tilemann, m. t. lk. 10 j.; Boehmer lk. IV. 88 j.).

Peale selle kõige vanema kadumaläinud reegli on Frantsiskus veel vähemalt kolm reeglit kirjutanud (rp. kirjutamisest osa võtnud):

1. „Regula non bullata quae dicitur prima“, s. o. Ilma bullata n. n. I reegel aastast 1221 (pärast 30. maid). See reegel on meil veel olemas. Ta on võrdlemisi pikk: 24 peatükki ehk 26 trükilehekülge Boehmer'i juures, lk. 1—26. Kuigi siin peale Frantsiskuse veel teiste mõjusid tuleb arvestada (Speieri Cäsarius lisas juure mitmed Pühakirja tsitaadid ja Hieronymus'e ja Canterbury Anselm'i tsitaadid. Ka vendade nelipühi-kapittel muutis natuke kava), on see reegel ikkagi peajasjalikult tema oma vaimu sünnitus, kusjuures alu-

- seks oli 1210. aasta reegel ja Frantsiskuse harilikud manitsuskõned vendade kapitlitel.
2. Üks eelmisest lühem reegel, rp. reegli redaktsioon, vahest a. 1222, mis kaduma on läinud.
 3. Lõpulik reegel a. 1223, mille Honorius III kinnitas 29/XI. 1223, n. n. Regula bullata s. o. bullaga (kinnitatud) reegel. Siin on Frantsiskuse kõrval kaasa töötanud kardinaal-protektor Ostia Hugolino (pärastine paavst Gregorius IX) ja frantsisklaste ordu juhtivaid isikuid, kes Frantsiskuse kava mõnes suhtes on muutnud. See reegel on muidugi ka olemas. Ta sisaldab 12 peatükki ehk 6 trükilehekülge (Boehmer'i juures, lk. 29—35).

Frantsiskuse ja Klaara asutatud naisordu jaoks kirjutas Frantsiskus umbes 1212 ja 1216 rp. 1219 vahel „Forma vivendi sororibus s. Clarae data“ (s. o. Eluviisi norm ph. Klaara õdedele), umbes 5 rida (Boehmer'i juures, lk. 35), mis püha evangeeliumi täiuslikkuse neile normiks seab. Enne 1223. a. nelipühikapitlit, kus uus reegel otsustamisele tuli, on Frantsiskus kirjutanud kirja ühele orduministrile („Epistola ad quendam ministrum a. 1223. in. data“, Boehmer lk 28 j.), ligi 2 trükilehekülge suur. Frantsiskus kirjutab, et kõiki raskusi, mida vennad või teised talle valmistavad, tuleb „armuks“ lugeda (habere pro gratia). Edasi seletab ta, kuidas tal tuleb halastust ja osavõtlikkust üles näidata neile, kes tema juure tulevad, ja kui nad seda ise ei palu, küsigu tema neilt, kas nad ei soovi halastust (si vult misericordiam). Ka isegi sellega, kes surmapatu sisse on langedud, tuleb küll eeskirja järele, aga sealjuures vennaliku osavõtliku meelega ümber käia.

Andeksantavaid patte tunnistatagu üles ordu preestriks ehk tema äraolekul ühele vennale, kuni preester kanooniliselt absolveerib, kusjuures viimane loobugu iga muu satisfaktsiooni nõudest, kui aga sellest: „Mine, aga ära tee enam pattu“.

1224 kirjutas Frantsiskus „Kirja üldkapitlile“ (Epistola ad Capitulum generale), millest ta haiguse pärast ei saanud osa võtta (5 trükilehekülge, Boehmer lk. 57—62). Tema peasoov ja palve siin on, et vendi kohustataks erilisele „Issanda ihu ja pühimate sõnade“ (mis Jumal ehk Kristus rääkinud, iseäranis ka õhtusöömaajal, ehk kus Jumala ja Kristuse nimi esineb) austusele. Lõpulikku reeglisse ei võetud 1223 selleko-

hast nõuet, nagu Frantsiskus seda oli soovinud. — Kiri lõpeb palvega.

Issanda ihu ja sõnade erilist austust panevad südamele ka veel 3—4 teist kirjutist, vahest umbes samast ajast, nimelt:

1. „Kiri kõigile usklikele“ (Epistola ad omnes fideles rp. Opusculum commonitorium et exhortatorium, Boehmer lk. 49—57), kus Frantsiskus seletab, et ta oma ihuliku nõrkuse ja haiguse pärast isiklikult ei saa kõiki külastada, esitab aga neile Issanda Jeesuse Kristuse ja Püha Vaimu sõnu kirjateel saadikute kaudu.

2. „Kiri kõigile ordu-kustostele“ (Epistola ad universos Custodes, Boehmer lk. 63—64).

3. „Kiri kõigile klerikutele Issanda ihu austusest“ (Ad omnes clericos „De reverentia corporis Domini“, Boehmer, lk. 62—63).

4. „Manitsussõnad“ (Verba admonitionis, Boehmer, lk. 40—49). Nad sisalduvad 28 lühikeses peatükis. I peatükk räägib Issanda ihust ja XXVI peatükk klerikute austusest, kes Issanda ihu sakramenti toimetavad, teised peatükid räägivad enese tahtmise ärasalgamisest, Issanda järeleaimamisest, ihu taltsutamise, kannatlikkusest j.n.e. Goetz (m. t. lk. 41 jj.) arvab, et see kirjutis on tekkinud pärast Frantsiskuse surma selle läbi, et siin on kogutud ja kokkuvõetud manitsuskõned, mis Frantsiskus vendade kapitlil on ette toonud.

Boehmer (m. t. XLI jj., märkus) arvab, et Frantsiskus võib selle kirjutise ise korruga kirjutanud olla.

Fantsiskuse liturgiliste palvete ja korraldiste hulka tuleb arvata:

1. „Laudes“ (Boehmer, lk. 66/67) s. o. Kiituse sõnad, ja nimelt Issandale, Tallele, Püha Vaimule ja üleskutse Issanda kiitusele (vastulauluga). Lõpeb palvega.

2. „Officium passionis Domini“, s. o. Issanda kannatuse palveteenistuse kava, mis niisuguse palveteenistuse korra ära määrab üksikute kanooniliste tundide ja eriliste pühade ja kirikuaasta järele (Boehmer'i juures, lk. 107—122). (Vist on see kava alles pärast Frantsiskuse surma üles tähendatud.)

3. „De religiosa habitatione in eremo“ (Usklikust elust kõrves, Boehmer, lk. 67/68) tahab korraldada, arvestades ka kanoonilisi tunde, kontemplatiivse elu (ehk Maarja-Magdaleena elu) vaheldust aktiivse eluga (ehk Marta eluga).

Erilisi voorusi ja neitsit Maarjat kiidab Frantsiskus kahes vahest ühtekuuluvus hümnis:

1. „Vooruste kiitused“ (Laudes de virtutibus, Boehmer 64/65) kiidavad erilisi voorusi: kuningannat Tarkust ja ta püha õde puhast Lihtsameelsust, püha emandat Vaesust ja ta püha õde Alandlikkust, püha emandat Armastust ja ta püha õde Sõnakuulelikkust.

2. „Tervitus õndsale neitsile Maarjale“ (Salutatio beate Marie virginis, Boehmer lk. 70) on nagu pealkiri ütleb, lühikene tervitus Maarjale, keda nimetatakse Issanda ihu tabernaakliks ja riietuseks, Issanda ümmardajaks ja emaks, pühimaks kuningannaks, Jumala sünnitajaks, alaliseks neitsiks.

Boehmer (lk. XXVIII) arvab, et „Tervitus . . .“ kord „Vooruste . . .“ viimseks osaks oli.

1224 sügisel luuletas Frantsiskus, olles pimedaks jäänud, õlghurtsikas San Damiano juures Assiisi ligiduses oma kuulsa „Päikese laulu“ (Canticum fratris Solis, Boehmer 65/66), nimelt sel ajal luuletas ta read 1—22, 32. 33, inspiratsiooni osalt saades „3 mehe laulust tulises ahjus“ (1 Cel. § 80 j.).

Ta kiidab Kõigekõrgemat ja ta loomingut vana-umbriamurdelistes salmides, mis suuremalt osalt assonantsi kaudu on seotud, esmalt vend päikese eest, siis õde kuu ja tähtede eest, siis vend tuule, õde vee, vend tule, õde ja ema maamulla eest ja kutsub nad üles Issanda kiitusele. Mõned päevad hiljemini ¹⁾ lisab ta juure read 23—26, kus ta kiidab Issandat nende eest, kes tema armastuse pärast andeks annavad ja rahu nõuavad. Lisandust põhjustas tüli Assiisi piiskopi ja podestà vahel, kes siis Frantsiskuse vahendusel ära leppisid. Paar aastat hiljem, enne surma lisas ta veel read 27—31 juure, kus ta Issandat kiidab õde ihuliku surma eest, kelle eest keegi elav ei pääse.

Frantsiskus õpetas õpilastele selle laulu sõnad ja viisi selgeks ja laulis seda laulu ise heameelega ja laskis omale seda oma viimseil elupäevil ikka uuesti ette laulda, sellest troosti ammutades. Ta käskis kaaslasi selle lauluga huultel igale maale tõtata „Issanda laulikutena“ (ioculatores Domini) ja seda laulda tänavatel ja avalikkudel kohtadel, kuulajatelt mitte raha, vaid meelega parandust tasuks paludes.

Nimetatud olgu, et selle laulu erilise viisiga on uuemal ajal

1) v. Spec. perf. c. 101.

välja annud: P. Pier Battista da Falconara (dell' Ordine dei Frati Minori).

Oma „Testamenti“ (Testamentum, Boehmer, lk. 36--40) kirjutas Frantsiskus 1226 umbes mai ja septembri vahel, vahest olles Assiisi piiskopilossis. See on tähtis kirjutis, sest meie näeme siin tema vaateid (ilma kõrvalmõjudeta) tema elu lõpul. Ta seab selle testamendi reegli kõrvale (c. 12) ja keelab ära igasugused lisandused temale ja igasugused seletused; ta keelab ära eesõiguste nõutamise paavstilt (c. 8) ja mainib oma pöördumist ja vendade ühenduse algust (c. 4). Uute vendade vastuvõtmine läheb tunduvalt lahku sellekohasest määrusest lõpulikult reeglis (c. 2), osalt ka vaade tööst ja kerjamisest (vrld. Test. c. 5 ja Reegel c. 5). Ka siin nõuab tema erilist austust Issanda ihule, pühadele nimedele ja sõnadele ja kirikule, klerikutele (c. 3) ja usuteadlastele, kes Jumala sõnadega tegemist teevad.

„Viimane tahteavaldus, mista kirjutas püha Klaara õdedele“ (Ultima voluntas, quam scripsit sororibus S. Clarae, Boehmer, lk. 35/36) on umbes samal ajal kirjutatud kui „Testament“. Ta nõuab ja palub, et õed vankumata käiksid Jeesuse Kristuse elu ja vaesuse jälgedes ja ei laseks ennast kellegi õpetuse või nõu läbi sellest kõrvale tõmmata.

Kahtlastena (dubia) paistavad, kuigi arvamised lahku lähevad, järgmised kirjutised:

1. „Kiri rahvaste valitsejatele“ (Epistola ad populum rectorum, Boehmer, lk. 70/71), mis neid üles kutsub Issanda ihu ja verd heameelega vastu võtma ja iga õhtu tänuteenistust Jumalale pidada laskma.

Goetz (lk. 26) peab seda algupäraseks Frantsiskuse kirjutiseks, põhjendades seda väidet muu seas ka sellega, et see kiri oma naiivsusega tuletavat meele Frantsiskuse kavatsust keisrilt nõutada seadus, mis kaitseks lõokesi ja käsiks jõuluõöl erilist hoolt kanda lindude, härgade ja eeslite eest.

Ka Tilemann (lk. 11) peab seda algupäraseks kirjutiseks. Boehmer aga avaldab (lk. XXX) nõrgalt kahtlust ja paigutab kirjutise kahtlaste kirjutiste hulka. Niisamuti paigutab Boehmer kahtlaste hulka järgneva kirjutise.

2. „Kiri pühale Paadua Antonius'ele“ (Epistola ad s. Antonium de Padua, Boehmer, lk. 71), kus autor rahulolemist avaldab, et adressaat püha usuteadust vendadele loeb,

nõuab aga, et selle õpetuse pärast püha palvuse ja andumuse vaim ei kahaneks.

Goetz (p. 19 j.) peab seda kirja algupäraseks; ka Tilemann kaldub sellele arvamisele (lk. 12): ülesaadavaks raskuseks olla ainult, et ta esineb paljudes teisendites.

3. 3-trükirealine „Palve“ (oratio, Boehmer, lk. 71) ja

4. „Öndsa isa Meie Isa palve seletus“ (Expositio beati patris super orationem Dominicam, Boehmer, lk. 71—73) on üldiselt kahtlasteks tunnistatud.

Tertsiaarlaste reegel algkujus oli vahest Frantsiskuse ja kardinaal Hugolino ühine töö a. 1221. Selleks algkujuks ei või aga Boehmer'i juures lk. 73—82 äratrükitud reeglit vististi küll mitte pidada, nagu seda Mandonnet väitis (v. Boehmer, m. t. XXXI—XXXV).

Frantsiskuse töid on ka kaduma läinud. Boehmer loendab (lk. XXIV. XXV) 11 niisugust tööd. Mõne sisukord on kaunis pikalt teada, nagu n. n. „Lühikese Testamendi“ sisu (aprillist 1226), milles Frantsiskus kõiki olevaid ja tulevasti vendi õnnistab ja soovib, et nad tema mälestuse täheks üksteist alati armastaksid, niisamuti „meie emandat vaesust“ ja „püha ema kiriku prelaatidele ja klerikutele alati ustavad ja alistuvad oleksid“.

Palju materjali, mis Wadding'i väljaandes veel peale mainitud kirjutiste esineb, ei kanna arvustuse tuld välja ja on kõrvale jäetud.

Muidugi võib ju nende kirjutiste suhtes, mis Frantsiskusele kuuluvad, üksikasjus veel mõni muudatus esile tulla, üldiselt on aga see materjal nüüd enam-vähem sõelutud ja kindlustatud, ja sellega uuringu alus kindlale ajaloolisele aluspinnale rajatud.

II.

Kuigi Frantsiskuse omad kirjutised arusaadavalt suure tähtsusega on tema isiku, vaadete ja püüete tundmaõppimiseks, ei ole neist üksi selge pildi saamiseks küllalt. Õnneks on olemas veel mitmed elulookirjeldised. Nende suhtes tõusis muidugi teaduse uuringus kohe küsimus: Mis väärtus ja usutavus on igal üksikul elulookirjeldisel ja missugused on nende vastastikused suhted?

Uuringust sel alal selgub, et Frantsiskuse elulookirjeldisi võiks kahte liiki jaotada:

A. Ordu sellekohased enam-vähem ametlikud kirjeldised.

B. Kirjeldised, millel sarnane enam-vähem ametlik iseloom puudub.

Nendest kirjeldistest on arusaadavalt kõige tuttavamad ja paremini säilinud ametlikud kirjeldised.

A. Esimesena nimetame ametlikku laadi kandvaist kirjeldisist: Thomas de Celano, Vita (rp. Legenda) prima, s. o. Tshelaano Tooma I elulookirjeldis; seda elulookirjeldist tsiteeritakse sagedasti lühendatult: „1 Cel.“¹⁾

Toomas kirjutas oma kirjeldise 1228. 19/VII. ja 1229. 25/II. vahel paavst Gregorius IX ülesandel, kes selle töö ka siis heaks kiitis. Kirjeldis (sisaldab mainitud väljaandes 150 lehekülge), algab (peale sissejuhatuse) Frantsiskuse ilmaliku eluviisi mainimisega ja pöördumise käigu kirjeldisega. Järgnevad jutustused tema elust ja tööst ja tegudest ja imedest kuni surmani ja matuserni. Siis räägitakse veel tema kanoniseerimisest 16/VII. 1228. („pühurite nimekirja märkimisest“), ja siis tema imetegudest pärast surma.

Tshelaano Toomas oli frantsisklane ehk minoriit. Vendade hulka astus 1214 ehk 1215. Frantsiskuse ligemate kaaslaste hulka ta ei kuulunud. Läks 1221 Saksamaale tööle, käis siis jälle kodumaal ja läks uuesti Saksamaale. Frantsiskuse viimasel eluajal ei olnud ta tema ligiduses.

Ta on oma I elulookirjeldise enam teiste jutustuste põhjal kirjutanud kui oma enese nägemise järele. Vististi oli vend Elias, kes viimasel ajal Frantsiskuse vikaariks oli, aga mõtteviisi poolest temast mitmeti erines, või tema mõtteosalised peasjalikult materjali andnud. Vigasid juhtub mõnes jutustuses. On tunne, et autor mitte täielikult Frantsiskuse vaimulaadi ei saa väljendada ja kirjeldised mitmeti katkendilised on.

Tamassia²⁾ ei leia aga mitte palju poolehoidu, kui ta Toomas'e tööd peaaegu kirjanduslise plagiaadina kujutab: peasjalikult Gregor Suure, aga ka teiste mõjustused olla ilmsed.

1) Hea väljaande on toimetanud P. Eduardus Alenconiensis 1926. a. pealkirjaga: S. Francisci Assisiensis vita et miracula auctore Fr. Thomas de Celano.

Sisaldab: Prolegomena (lk. IX—LXXX); Leg. I (lk. 1—152); Leg. II (lk. 153—338); Tractatus de miraculis (lk. 339—432); Opuscula liturgica (lk. 433—451).

2) N. Tamassia, S. Francesco d' Assisi e la sua legenda, 1906. (v. Tilemann'i juures m. t. lk. 22 jj.).

Kuigi ta paavsti ülesandel ja osalt teistelt, peaasjalikult Elias'elt ehk ta mõtteosalistelt saadud materjali põhjal töötas, ei ole tema asjaolusid moonutada tahtnud, kuigi informatsioon mõnes suhtes ühekülgne ehk puudulik on olnud.

Igatahes on ta, nagu arvata võib, ikkagi kõige vanem meile säilinud elulookirjeldis enam-vähem ausameelse kaasaegniku poolt, kes Frantsiskusega ise on kokku puutunud ja tema kaaslastelt informatsiooni saanud. Tähtis on selles suhtes, et Frantsiskuse 3 ligemat kaaslast oma kirjas üldministrile (11/VII. 1245 rp. 1246) eelmisi elulookirjeldisi, nende hulgas kindlasti I Vita't, täiesti tunnustasid, neid ainult täiendada tahtsid materjaliga, mis nende autoritel arvatavasti teadmata olla olnud (v. Acta SS. Octobris II p. 723).

2. Tshelaano Toomas on veel „II elulookirjeldise“ kirjutanud „Vita rp. Legenda secunda“ ehk „Memoriale in desiderio animae de gestis et verbis sanctissimi patris nostri Francisci“, lühendatult: „2 Cel.“

Vend vikaar Elias, kes I elulookirjeldisele informatsiooni otseteed või kaudselt oma mõtteosaliste läbi oli jaganud ja kes 1232 üldministriks oli valitud, kukutati 1239 kapitli koosolekul. 1244 a. üldkapittul avaldas soovi, et Frantsiskuse kaaslased ligemaid andmeid ja teateid ja jutustusi tema tegudest ja ime-dest üles tähendaks, et nad unustusse ei jääks.

Vastava kirjeldise valmistasid vend Leo, vend Assiisi Rufin ja vend Rieeti Angelo Tancredi, aga mitte üksi imedest, vaid ka Frantsiskuse elust ja püüetest, ja saatsid selle teose ühes saatekirjaga 11/VIII. 1245. (?) orduülemale (üldministrile) Crescentius'ele (Crescentius de Aesio). Neid ülestähendisi ei ole algkujul nähtavasti enam leida, küll aga on saatekiri veel alles, olles sattunud n. n. „Legenda trium Sociorum“ etteotsa.

Neid ja arvatavasti vahest veel teisi andmeid kasutades kirjutas Thomas de Celano üldministri Crescentius'e käsul 1245—1247 oma II elulookirjeldise (umbes 170 lk. mainitud väljaandes), kusjuures paistab, et sisu tõelikkuse tagajaks siin nagu isikute mitmus esineks (v. Proloog ja lõpp). See teos jagunes alguses 2 ossa, siis jaotati II osa veel, nii et nüüd 3 osa arvatakse. Ta sisaldab alguses täiendusi Frantsiskuse pöördumise kohta. Siis räägitakse tema eluviisidest ja vaimulaadist ja imedest, tema vaadetest ja veenetest näit. vaesuse, armuandide, palvuse, Pühakirja, naisterahvastega ümberkäimise, rõõmsa meele,

alanduse, sõnakuulmise, lihtsameelsuse j. m. suhtes. Teose lõpusas räägitakse tema haigusest ja surmast.

Tuleb arvata (silmas pidades, mis tarvitatud andmetest öeldud), et selles elulookirjeldises autori informatsioon mitmekülgsem oli kui I-ses. Teiselt poolt on aga ehk ka püüe ülistada märgatavam, näit. Frantsiskuse eelelu suhtes (v. 2 Cel. § § 3. 4).

Siinkohal olgu ka nimetatud, et Thomas de Celano umbes 1250 orduülema Parma Johani ülesandel veel kirjutas „Traktadi õndsas Frantsiskuse imedest“ (Tractatus de miraculis beati Francisci), mainitud väljaandes umbes 90 lehekülge. Siin loendatakse imesid (miraaklisid), mis Frantsiskust ümbritsesid ja talle omased olid juba tema eluajal (ordu asutusel, stigmadega märkimisel, haiguse ajal, loodusevägede ja loomade suhtes j. m. s.), veel enam pärast surma.

3. Oma orduülemat kuulust Johannes Fidanza't (liigni-mega Bonaventura) palus Narbonni üldkapittel (1260) uus Frantsiskuse elulookirjeldis välja anda. Ordus olid vahed 2 voolu vahel ikka teravamaks läinud. Bonaventura tahtis vahendada ja ühtlustada. Vastavalt on ka tema „Legenda Maior“ ja „Legenda Minor“ (jumalateenistuse jaoks) 1260. ja 1263. a. vahel kirjutatud. Üldkapittel Piisas kinnitas selle elulookirjeldise 1263 ja üldkapittel Pariisis 1266 kuulutas selle elulookirjeldise ainumaksvaks, käskides koguni kõiki teisi Frantsiskuse elulookirjeldisi hävitada (deleantur!).

Õpetlased on, arvesse võttes mainitud asjaolusid, enam-vähem üksmeelsele otsusele jõudnud, et Bonaventura elulookirjeldisel ei ole iseseisvat väärtust, ja ta on kirjutatud ühtlustamise mõttega, kuigi ta kirjutamise aja suhtes Frantsiskusele ja ta kaaslastele ja ülepea frantsisklaste esimesele põlvele veel ligidal seisab.

B. Vastandiks neile ametlikele ja enam-vähem kiriklikele elulookirjeldisile seadis P. Sabatier kirjutisi, mis Frantsiskuse ligemate kaaslaste kirjutatud olla ja Frantsiskuse vaadete ja püüete kohta algelisemat materjali pakkuvat.

Niisuguseks materjaliks pidas P. Sabatier kõige pealt teost, mille tema ise ka I korda trükkis avaldas: „Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis Legenda antiquissima auctore fratre Leone“ (s. o. Täiuslikkuse peegel ehk ph. Assiisi Frantsiskuse vanem

elulookirjeldis vend Leo toimetusel¹⁾. Nagu pealkirjast juba näha, arvas P. Sabatier, et vend Leo selle teose on kirjutanud, ja seda nimelt juba aastal 1227, sellega oleks see kõige vanem Frantsiskuse elulookirjeldis ja pealegi kaaslaste poolt, kes Frantsiskusele kõige ligemal seisis, sellega sisaldaks ta kõige autentsemat materjali ja traditsiooni, millega ka Tshelaano Tooma I elulookirjeldis võistelda ei suudaks.

Arusaadav, et P. Sabatier' erilised vaated suuremalt osalt sellele teosele on rajatud või omale siit põhjendust ja kinnitust leiavad.

„Täiuslikkuse peegel“ sisaldab 124 peatükki (246 lk. mainitud väljaandes).

Suuremas osas peatükkides (79) esineb umbkaudu sama materjal, mis Tshelaano Tooma II elulookirjeldises, 39 peatükki sisaldavad erinevat materjali. Siin avalduvad selgemalt lahku-minevad seisukohad ja nende vahed.

Sabatier' poolt esitatud väiteid „Speculum perfectionis“ suhtes on õpetlaste poolt ägedusega harutusele võetud ja agarusega sõelutud.

Enamuse arvamine kaldub sinnapoole, et „Speculum perfectionis“ ei ole sel kujul vend Leo teos, vaid ta on kompilatsioon, mis redigeeritud 1318. Teiselt poolt aga jõutakse ikka enam arvamisele, et temas leidub väärtuslikku vana traditsiooni, mis põhjeneb vend Leo ülestähendistel ehk ülepea Frantsiskuse ligemate kaaslaste ülestähendistel. Tõestatuks tuleb pidada, et vend Leo ülestähendisi mitmesugusel kujul on olnud veel 14. a. s. algul (Dicta, Verba, Scripta, Rotuli, Cedulae) ja see asjaolu mitte spiraalilise voolu väljamõeldus ei ole²⁾. Kahjuks ei saa üksikasjus „Täiuslikkuse peeglis“ kindlat vahet teha selle vahel, mis algupärasele traditsioonile kuulub ja mis ümbertöötamise saadus (vähemalt praegu veel mitte), sellegi pärast avaldub siin veel midagi Frantsiskuse ligemate kaaslaste meeolust ja traditsioonist, ja tuleb seda teost igatahes arvestada.

2. Tuttav oli juba ammust ajast n. n. „Legenda trium sociorum“ (s. o. Kolme kaaslaste (valmistatud) elulookirjeldis). Nimi on nähtavasti tekkinud sellest, et selle

1) Ilmunud „Collection de documents pour l'histoire religieuse et littéraire du Moyen âge“ — nimelise kogu I andena, Pariisis 1898.

2) W. Goetz, m. t. lk. 155; Tilemann, m. t. lk. 39.

elulookirjeldise ees käib¹⁾ Frantsiskuse 3 ligema kaaslaste (Leo, Rufinus, Angelus) saatekirja orduülemale Crescentius'ele, milles nad seletavad, et nad vastavalt üldkapitli ja orduülema soovile, on täienduseks endisile elulookirjeldisile ja sellepärast mitte tarvilises järjekorras (per modum Legendae non scribimus... continuantem historiam non sequentes...) mõnda Frantsiskuse tegudest ja lugudest üles tähendanud, mis eelmiste legendide autoritel nähtavasti tundmata olnud. Sabatier'le oli vastolu saatekirja ja temale väljaandes järgneva elulookirjeldise vahel juba 1894 silma torganud. Kuna alguses täiendatakse siin ja seal Tshelaano Tooma I elulookirjeldist Frantsiskuse noorusest, siis räägitakse kujukalt ja värskusega ordu esimesist aegadest, järgneb ootamata 1220. aastale surma ja kanoniseerimise lühike jutustus (v. „Vie de S. François“ lk. LXII jj.).

Sabatier järeldas, et säilinud elulookirjeldis on katkendline: ordu tsensuur on puuduva osa ära kärpinud. Otsides 3 kaaslaste tervet elulookirjeldist, leidis ta sel puhul üles „Täiuslikkuse peegli“. 2 Itaalia frantsisklast aga, Marcellino da Civezza ja Teofilo Domenichelli, arvasid, et nad on leidnud otsitava terve elulookirjeldise itaaliakeelses tõlkes²⁾.

Itaaliakeelses „Legendis“ esineb peale juba tuttavate peatükkide ka suur hulk uusi.

Üllatusena mõjus, kui korraga F. van Ortrooy seni üldiselt algupäraseks peetud „3 kaaslaste legendi“ kompilatsiooniks tunnistas³⁾.

Sellest ajast peale on kõiki mõeldavaid kombinatsioone „3 kaaslaste legendi“ ja tema etteotsa paigutatud saatekirja suhtes püütud jälgida.

Götz jõudis ka arvamisele, et selles legendis olla kompilatsiooniga tegemist varemalt 13. a. s. viimasest veerandist, aga päris tõestatuks ta seda siiski ei saa pidada. Ka „Saatekirja“ kaldub ta võltsituks pidama (m. t. lk. 132 jj., 138 jj.).

Mõned, nagu Boehmer, arvavad, et see legendi kompilatsioon on (pärit ajast enne 1318, mil ta juba leidub), aga peale tuntud hallikate on ta ka tundmatuid tarvitanud, muu seas ka

1) v. Acta Sanctorum Octobris tomus II, lk. 723—742. Vanasti oli elulookirjeldis jaotatud 18-sse peatükki, mainitud väljaandes aga 5-de.

2) La Leggenda di San Francesco, scritta da tre suoi compagni (Leggenda trium Sociorum)... Roma 1899.

3) v. Analecta Bollandiana, XIX (1900), lk. 119 jj.

niisuguseid, mis head vana traditsiooni sisaldasid. Saatekirja peab Boehmer algupäraseks. Ta ühendati selle legendiga, sest et arvatavasti alglikus „Portiuncula-raamatus“ see saatekiri (mis õieti „Cedulae Leonis“ kohta olla käinud) seisis „Täiuslikkuse peegli“ ja selle „3 kaaslaste legendi“ vahel, mispärast ära kirjutajad ta olla ekslikult „3 kaaslaste legendiga“ ühendanud (v. m. t. lk. LXVII).

Schnürer [Historisches Jahrbuch, XXVIII (1907), lk. 26 jj.] leiab, et „3 kaaslaste legend“ peale muu materjali ikkagi ka 3 kaaslaste esitatud materjali on tarvitanud ja sellepärast ka algupärane saatekiri selle kompilatsiooniga ühenduses seisab.

Tilemann (m. t. lk. 22) ühendab algupäraseks peetud saatekirja „Täiuslikkuse peegli“ kirjeldustega.

Pean tunnistama, et minu meelest „3 kaaslaste legendi“ küsimus veel mitte lõpulikult kujul otsustatuks ei tule arvata.

„3 kaaslaste legend“ ei näi sel kujul, nagu ta esineb A. SS., ega ka itaaliakeelses tõlkes esineval kujul algupärane olevat. Siiski on kompilaator muu seas arvatavasti ka seda materjali tarvitanud, mida esitasid 3 kaaslast orduministrile, mida vist tarvitas ka Tshelaano Toomas oma teises elulookirjeldises ja mis pärastpoole nähtavasti hävitati (rp. hävines). Tuleb, nagu paistab, vahet teha vend Leo oma kirjutiste ja ülestähendiste (rp. kirjutise) ja kõigi 3 kaaslaste ülestähendise vahel.

Säilinud saatekirja võib igatahes algupäraseks pidada.

Olgu veel nimetatud Frantsiskuse elulookirjeldiste suhtes, et on olemas Sabatier poolt 1902 väljaantud „Öndsa Frantsiskuse ja tema kaaslaste aktid“ (Actus beati Francisci et sociorum ejus)¹⁾, mis pärast 1322 on kirjutatud. Need aktid sisaldavad 76 peatükki ehk 220 lehekülge mainitud väljaandes.

„Actus . . . “ 9, 71 põhjal võiks ühes Sabatier'ga oletada, et aktide I osa peatükkide traditsioon ulatub vahelülidega kuni vend Leo'ni (v. m. t. Préface, lk. VII jj.).

Nende aktide alusel on siis rohkete täiendustega tekkinud itaaliakeelne teos: Fioretti di san Francesco (Püha Frantsiskuse lillekesed ehk lillekimp²⁾, mis sisaldab

1) „Collection d'études et de documents“, Tome IV.

2) See teos on tõlgitud ka teistesse keeltesse, näit.: „Der Blumenstrauß des hl. Franz von Assisi“, tõlkinud O. Kunze, 1921.

Frantsiskuse lugusid hoopis legendaarsel rahvalikul kujul (53 peatükki).

Teose väärtus seisab Sabatier' arvates selles, et siit selguvad kõige paremini miljöö, milles elas ja tegutses Frantsiskus (v. Vie de S. François, lk. CVIII) ja kõigest ajalooliku tõe puudulikkusest hoolimata peegelduvad siin esimeste frantsisklaste „hing ja süda“ (ibid. lk. CX).

III.

Sabatier juhtis hallikalise materjali täienduseks Frantsiskuse kohta tähelpanu frantsisklaste protektori kardinaal Hugolino (pärastise paavst Gregorius IX-ma) sissetulnud ja väljaläinud kirjade ja dokumentide registritele ja niisamuti paavstide bulladele frantsisklaste asjus, alates bullaga 18/VIII. 1218 (v. Vie de S. François, lk. XCI jj.). Edasi juhib seesama õpetlane tähelpanu kroonikute teadetele Frantsiskuse ja frantsisklaste kohta (ibid. lk. XCV jj.).

On mitmeid kroonikaid sest ajast trükitud avaldatud ehk kord trükituid uuesti välja antud ¹⁾.

Isesuguse tähendusega on kaasaegsed ehk vanemad kroonikud, kes mitte frantsisklased ei ole, ja nimelt sellest küljest, et nemad kujutavad meile kui kõrvaltvaatajad Frantsiskust ja frantsisklasi, edasi andes seda muljet, mida nad ise neist on saanud. Niisugustest kroonikutest nimetatakse iseäranis Vitry Jakobus't (Jacobus de Vitriaco), kes Prantsusmaalt pärit oli. Ta saatis ristsõdijaid Palestiinasse, sai siis Akko linna piiskopiks, tuli tagasi Euroopasse 1225, suri 1244, järele jättes mitmeid kirjatöid. Mõnedes neist räägib ta ka Frantsiskusest ja frantsisklastest, nii omas kirjas Geenuast 1216. (okt.), kirjas 1220 (märts.) Damiettist, „Hommikumaa ajaloos“ (Historia orientalis), kirjutatud umbes 1223—1226 (vastavad kohad on ära trükitud Boehmer'i juures, m. t. lk. 94—106).

Nii näeme, kuidas rohkesti hallikalist materjali Frantsiskuse suhtes on eriti viimastel aastakümnetel kogutud, sõelutud ja ajaloolisse valgusse seatud. Suurem osa küsimusi päevavalgele tulnud alghallikate suhtes on peaaesjus enam-vähem lahendatud, kuigi üksikasjus kõiki üles kerkinud küsimusi täpselt ära otsustada

1) Enamasti koguväljaannetes: „Collection d' études et de documents“; „Analecta Franciscana“ j. t.

ei saa, näit. vana hea traditsiooni ulatuse piiride suhtes „Täuslikkuse peeglis“. Probleemaatilisena esineb ka veel n. n. „3 kaaslase legend“. Sellega ühenduses seisab osalt küsimus, mil määral üksikud elulookirjeldised vahest ühekülgsed rp. sihilikud on olnud. Teatavasti tekkisid varsti frantsisklaste ordu 2 voolu, millede vahekord ikka teravamaks läks, nii et viimaks halastamata tagakiusamine tekkis n. n. spirituaalide vastu, kellede vaated ja püüded Frantsiskuse ja ta kaaslaste vaadetele ja püüetele, näit. vaesusemõiste suhtes, ligemal on seisnud (Sabatier arvamise järele) kui nende vastaste, n. n. konventuaalide vaated, kes kirikliste võimudega enamasti ühenduses seisisid.

Tähenduseta ei või selles koosseisvuses olla küsimus, millas need lahkuminekid ja vastolud ordu ilmsiks tulid ja sihilikud püüded selles suhtes maad võtsid, ja kas ja kuidas nad ehk elulookirjeldisi on mõjutanud, eriliselt hiljemalt ülestähendatuid (nagu „Speculum perfectionis“), aga vahest ka juba varemaid peaasjalikult materjali valiku ja valgustuse suhtes.

Kõigist neist raskustest üksikasjus hoolimata ei või salata, et üldiselt Frantsiskuse kohta teadusliselt läbikatsutud materjali selles rohkuses ja mitmekesisuses leidub, nagu seda võrdlemisi vähede keskaegsete isikute kohta leida võib. Tõepoolest on meil, nagu nägime, Frantsiskuse enese kirjutisi mitmeist olukorrist. Kuigi nad enamasti väiksed kirjutised on, on nende hulgas siiski mõned õige tähtsad, nagu tema „Testament“.

Edasi on juba mõned tema kaasaegseist orduliikmeist varsti pärast tema surma tema eluloo kirja pannud, ja seda õieti kahes suunas, enam ametlikkude kirjeldiste näol (millised kirjeldised loomulikult kõige paremini on säilinud) ja teiselt poolt tema ligemate kaaslaste jutustuste näol, millised aga on püsima jäänud vaid ühenduses pärastiste elementidega või ümbertöötatud kujul.

Juure tulevad siis veel kaasaegsete paavstide bullad, orduprotektori kirjavahetuse registrid, kroonikad peaasjalikult frantsisklaste leerist, aga ka mõned väljaspool ordu seisvatelt isikutelt.

Selle hallikalise materjali esildamine, sõelumine, kordaseadmine on teaduslise uuringu peaülesandeks olnud viimastel aastakümnetel Frantsiskuse suhtes.

Sellega ühenduses on aga ka üksikuid küsimusi harutatud Frantsiskuse suhetest, isikust, püüetest.

Nagu hallikate kohta käivais küsimusis leidub ka muis üksikasjalis küsimusis mõnes suhtes lahkuminekuid Sabatier' teoses avaldatud vaadetest ja tõendustest. Uut tervikulist teaduslist elulookirjeldist, mis Sabatier' teose kõrvale rp. asemele võiks astuda, ei ole aga seni kirjutatud.

Peab tähendama, et peale usuteadlaste ka teiste teaduseharude esitajaid kõnesolevat ala on uurinud. Peale ajaloolaste, nagu eelpool mitmeti mainitud Walter Goetz'i, on ka kultuur- ja iseäranis kunsti-ajaloo harastajad temast suurt huvi tundnud¹⁾. Isegi rahvamajandusteadus ei lähe temast mööda²⁾.

Frantsiskus on teaduse uuringus tõusnud nähtavale kohale. Frantsiskuse tänavune mälestusaasta pöörab üldise tähelepanu Assiisi Frantsiskusele³⁾. Selle läbi saab ehk ka teaduse uuring sel alal veelgi mõnda ergutust.

Ülitähtis küsimus usuteaduses ja usuelus.

H. B. Rahamägi.

(Artikli II osa.)

3.

Mitte ainult religiooni kõrgemad kujud, vaid ka madalamad, primitiivsemad ja primitiivsed usundid teavad mõndagi kõneleđa inimhinge teadvussisudest, mis nähtavale tulevad suhete tagajärjel üleemeelisele ilmale ja tingitud andumusest sellele, mis transsubjektiivne, transtsendentne, mis mitte „siit maailmast“ ei ole. Dr. Friedrich Heiler on oma sügavas uurimuses: „das Gebet“ nii paljugi sellest avanud moodsa inimese silmale⁴⁾. Selles põhjanevas teoses käsitab autor lehekülgedel 38—132 just primi-

1) v. H. Thode, Franz v. Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien, 1885, 21910.

A. Goffin, Saint François d'Assise dans la légende et dans l'art primitifs italiens, Bruxelles, 1909.

2) v. Fr. Glaser, Die Franziskanische Bewegung. Ein Beitrag zur Geschichte sozialer Reformideen im Mittelalter, 2903.

3) Meie ajakirja ligemas numbris kavatsen hallikalise materjali põhjal vaadelda Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid.

4) Friedrich Heiler, Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung. II Auflage, München, 1920.

tiivse inimese naiivset palvetamiskuju. Mida siin küll kõik esile ei tooda rikkaliku materjali tagavaradest: Kuidas ometigi kõige madalamate palvemotiivide kõrval kõige sügavamad esinevad, ja kuidas kõige lihtsamate ettekujutuste kõrval selle kohta, kelle poole palvetatakse, kõige ülimald jooned ja arusaamised esile kerkivad! Sellele vaatamata, et primitiivsele inimesele terve loodus oli ja veel tänapäevgi on nõnda ütelda „täis laetud vaimude-elektriga“, nagu Münsteri ülikooli professor W. Koppelman iseloomustab¹⁾, siis on ometigi „viimaste aastakümnete väsimata üksikuurimuse kaudu üllatav tõsiolu kindlaks tehtud, et tänasete primitiivsete rahvaste juures peaaegu üldiselt leidub usk ühesse ülimesse, moraalselt-heasse, loovasse olevusesse.“²⁾ Võib enam või vähem kindlusega ütelda, et hiigla religioonajalooline materjal ja selle religioonpsühholoogiline läbitöötamine näitab, et see, mis religiooni oluna tähtis ja mis religiooni olu sünnitab, üldjoontes ühtlane on nii primitiivsete kui ka kultuur-rahvaste juures. Ainult selgus, arusaamine, väljendamisviisid, ulatus on mitmesugune. Aimamine, arusaamine religiooni elamustega antud iseäraldustest ja suurusest on aga olnud juba inimsoo madalamail arenemisastmel ja saadavad inimest tema edasirühmamisel kõrgema kultuuri ajajärkudesse. Nagu punane joon läheb rahvaste elust läbi tõsiolu, et rahva rp. üksiku inimese auväärus juurdub tema suhetes jumalusega ja Jumalaga.

Aga kui siiski usundlised elamused, olgugi et nad niisuguse sügavusega ja tähtsusega, olgugi et nad niisuguse paratamatusega ja tagajärgedega esinevad, ometigi meid mitte mingisugusesse tõsiilma ei vii? Kui nad siiski tõeliste faktidele, objektiivse olemisele ei põhjene? Kui nad unenäosarnased, olgugi ilusate ettekujutuste sarnased on? Kui nad viimselt siiski illusoorseid? Moodne inimene on tõsiolude inimene. Ta võtab vastu ja hindab ainult realiteeti. Ta tunnistab ka igasugust reaalse, olgu see siis ka usuline. Aga mis inimesele usundi küsimuses paistab ilmviitmata raskusena, see on, et religioonist kui subjektiivsest, relatiivsest nähtusest kõnelda võidaks, mitte aga kui meid iseäralisse kindlasse omaette olevasse tõsiilma viivast suurusest!

1) Dr. Wilhelm K o p p e l m a n n, Weltanschauungsfragen. Grundlinien einer Lebensphilosophie. Berlin, 1920. Lhk. 94.

2) Sealsamas, lhk. 99.

Sellepärast esinevad ülitähtsatena küsimused: Kas on võimalik religiooni tõde tõestada? Kas on võimalik kuidagimoodi inimest veendumisele viia religiooni mitte relatiivsesse küll aga absoluutsesse õigustusesse, absoluutsesse ses mõttes, et religioon meid mingisuguse tõsiilmaga ühendab? Kas on võimalik kuidagiviisi kindlaks teha, et usundlised elamused meid tõelise tõsiilma poole juhatavad; ei veel enamgi: et nad meid ühendusesse viivad absoluutse olemisega?

Ja kui see võimalik oleks, siis kuidas, missugustel teedel on see võimalik?

Mitte, et meie nendest küsimustest kõrvale põigata või neid eneses surmata saaksime. Nende küsimuste vastusest oleneb ju paljudele nende väärtulisema hingeelu osa elu ja surm. See ei pruugi iseenesest küll mitte oleneda. Sest meie ei pruugi veel suuta ühte küsimust, kui tähtis ta ka ei oleks, vastata; asi ise aga, realiteet ise, mille kohta küsimus käib, on selle peale vaatamatagi olemas. Kuid niisuguselgi puhul tahab inimese küsiv vaim kõigevähemalt selgitada: mispärast siis meie ühte asja tõestada ei suuda, pealegi asja, nähtust, mis meile nii suure tähtsusega!

Igasuguse tunnetuse saamiseks on kõigepealt tarvilik sündmusi, kogemusi, elamusi fikseerida, mõistetes paigutada. Inimese mõistuse ratsionaalsed mõtlemisvalemid oleksid see vahend, mille abil religioossele tunnetusele jõuame, kui üldse selleni välja jõuda võimalik. Religioosne tunnetusteooria selgitab muu seas just ka küsimust: kas ja kuidas on see võimalik, et religioonis esitatud iseäralist ilma on võimalik tunnetada? Kuidas on see võimalik, et religioosne ilm ja religioossed objektid meie tunnetustegevusele, nõnda ütelda, „vastutulelikud“ on? Religiooni tõeküsimuse lahendamise kindlustamise otstarbel tuleb terve religioosse tunnetuse mehhanism läbikaalumise alla võtta, kusjuures selle mehhanismi headust, otstarbekohasust, kindlust tuleb läbi proovida.

Religioosne tunnetusteooria hoiatab meid kõige pealt ühe vea eest: nimelt, et meie ära ei sega seda, mida me tunnetame, sellega, mis tunnetatavat suurust väljendab. Võib ju kergesti teha, ja tehakse ka, see viga, et religioossete elamuste ja kogemuste edaspidisel tunnetuslisel läbitöötamisel terve tähelepanu pööratakse sellele ratsionaalsele raamile, milles usundlised elamused kinni hoitakse, nimelt mõistetele, valemitele, lausetele,

milledega on katsutud usundlisi elamusi välja ütelda. Iseäranis on see hädaoht suur ühekülgse intellektualismi ajajärkudel, mis puhul mõistete välispidise külje arvustamise kaudu suur tung nähtavale tuleb kõige selle eest hoiduda, mis absoluutne, ja sellega kõik suhteliseks teha. Igatahes on igal alal just see välimine külg, raam, see koht, kus suure tagajärjega niisugust närimistööd teha võib.

Küsimuse juures religiooni tõe kohta, selle kohta, kas religioossed tunnetused meid tõelisusele ligemale viivad, ja kui, siis missugune osa kvantitatiivsest ja kvalitatiivsest tõelisusest avaneb nende tunnetuste kaudu, selle küsimuse lahendamise juures on ikka uuesti tarvilik religioossete elamuste ja kogemuste eneste juurde tagasi tulla ja just neid, see on religioossete tunnetuste sisu silmaspidada, mitte aga religioosse tunnetuse väljendusvormide, sõnade, mõistete, õpetuslausete, dogmade külge ripnema jääda. Kõik see viimane on muutuv ja möödaminev raam jäädavale, igavesele sisule.

Tulles aga tagasi ikka uuesti religioossete elamuste ja kogemuste juurde, võidame oma tunnetustele kindla seisukoha. Võime ikka uue jõuga ja kindlusega näidata, et religioossed tunnetused mitte tuulest võetud ei ole, küll aga, et nad sisuliselt, nii nagu tunnetused teistes teaduseharudes, kindlate, uuesti nähtavale tulevate ja korduvate sündmuste, kogemuste peal põhjenevad. Nad ei ole väljamõeldused; nad ei ole ka mitte kõigepealt meelelised tajumused, küll aga sisemised, iseäralise kvaliteediga elamused. Nad viivad meid ühele, kindlale olemisotsusele, nimelt: Jumal on!

Kuna religioossed olemisotsused läbielatud sügavatest tunnetest välja kasvavad, suure väärtusega meie elule ja ikka enamasti teatud tunnetest on ümbritsetud, siis oleme sellega oma sissesse teadvusilma juhitud. Väga võimalik, et niisugused teadvussisud inimvaimul olema peavad; väga võimalik, et tõestada võib, et need teadvussisud koguni paratamata vajaduslikud; väga võimalik, et näidata suudetakse, et normaalselt religioossed teadvussisud ülimad ja tarvilikumad on üksikutele isikutele, rahvustele, rahvastele, tervele inimkonnale. Kuid teame väga hästi, et üldiselt tunnustatud hingeline seisukord ei tarvitse veel mitte olla maksev tõelisuse ja viimase tõe seisukohalt vaadates. Kõige vähemalt võib suuri küsimusmärke selle juure paigutada. Ruumi ja aja küsimused on ehk head analoogiad; ruum ja aeg on iga

inimese teadvuses olemas, kuid nende objektiivse olemise kohta on mitmesugustel aegadel enam kui kaheldud!

Raskeks teeb seisukorra veel see asjaolu, et kuigi religioos-
sed tunnetused kindlate kogemuste kaudu saadakse, siis ei ole ometigi võimalik neid kogemusi kõikidele inimestele alati või ühesugusel määral kättesaadavaks teha; religioosete elamuste küllus ja rohkus ei olene viimselt teisest inimesest; meie ei saa neid vastastikku igale ühele demonstreerida, koguni nende olemasolu tõestada, küll aga neid jaatada ja nende olemasolust kõneleda.

See teeb seisukorra raskemaks. Ta ei pruugi aga kauge-
geltki veel mitte religioosse teoreetilise skepsisiga lõppeda. Õige on ju, et isiklike kogemusi ja elamusi on võimata teisele demonstreerida ja tõestada, kuid nad ei ole sellepärast veel kauge-
geltki mitte illusoorseid, tühised, ilma mingisuguse aluseta; nad võivad väga heasti olla just need elamused, mis absoluutse tõelisusega ühenduses.

Et sellest seisukorrast edasi jõuda, on katsutud religiooni nähtust kui mõistusele vastavat ja mõistusele tarvilikku suurust seletada. Nimetame siin mõtteteadlast Fries'i¹⁾ ja usuteadlast Bousset'i²⁾, kes kindlasti arvavad tõestada võivat, et inimese mõistuse terve struktuur on niisugune, et temal usund ja teatud religioossed ideed olema peavad. See olla mõistusele ürgline, tarviline, vajadusline.

Ei või ju selle vastu midagi olla, kui mõistusel niisugune eneseteadvus ja eneseusaldus olemas. Kuid millega niisugust eneseusaldust põhjendada? Mõistuse ideede objektiivne maksvus ei tarvitse ju mitte ilma transtsendentaalse tagaseinata ja aluseta olla. Aga ta võib seda olla! Kõige vähemalt on võimalik seda oletada, kui ei ole mingisugust teed selleni peaseda.

Imestada ei ole midagi, kui siis mõnelt poolt usutõdede suhtes kõneldakse, „nagu oleksid“ nad tõesed³⁾.

Aga teiselt poolt ei ole ka midagi imestada, kui sellelt seisukohalt väljamineks religiooni purustamisele sammutakse. Sest kui religioon muud midagi ei ole, kui mõistuses olevad ja mõis-

1) Jakob Fries, 1773–1843. „Neue Kritik der Vernunft“ (1807).

2) Wilhelm Bousset, sünd. 1865. — Vaata teos: „Die Bedeutung der Person Jesu“. Berlin, 1910.

3) Vaata: Hans Vaihinger (sünd. 1852), Die Philosophie des Ais ob, 1913. a. II väljaanne.

tusest tingitud ideed, siis ei ole ju temal muu puhtmõistulise varaga võrreldes midagi iseäralikku, genuiinset. Religiooni peale võiks kui mõistuse tegevuse või arenemise loomuliku produkti peale vaadata. Saaksime küll loomulikud, mõistusekohased religioossed vaated, mitte aga religiooni enese. Sest seni, kuni religioon jääb selleks, mis ta tõeliselt on, on meil ometigi tegemist „supranaturaalse majesteedi-faktoriga“, nagu E. Schaefer seda nimetab¹⁾. See tähendab: religioon põhjeneb kogemustel, elamustel, mis väljaspool meie mõistust aluse saavad. Nad ei ole mõistusevastased, küll aga kõrgemale, kaugemale tavalisest mõistusest ulatuvad. Religioossed elamused, kuigi nende väljendamiseks mõistus tarvitab temale käepärast ja tema tegevustunnetus-piirides olevaid väljendamisvorme ja vahendeid, siis ometigi juurduvad nad viimselt, või ütleme veel ettevaatlikult: tahavad ometigi juurduda viimselt elava Jumala kui absoluutse, väljaspool meid oleva olemise mõjundites.

Millele siis viimselt põhjendada religiooni tõe küsimuse lahendamist, religiooni tõe tõestamist?

Kuna religioossed elamused, nii subjektiivsed kui nad ka ei oleks, ometigi elamused ja kogemused on, mis meie mõistuse subjektiivsest tegevusest viimselt ei olene, vaid meil neis tegemist on üleemeeliste teadvussisudega, teadvussisudega, mis „mitte siit maailmast“ ei ole, kuna tõelistes religioossetes elamustes sellega tingimata teatud irratsionaalsus on peitumas, siis võime juba sellel alusel ütelda, et ratsionaalset tõestust ei võigi siin olla! Viimaks on ju see ikka nii: ülimaid väärtusi ja tõsiasju, olemist ennast ei tõestata, vaid elatakse seda läbi.

Küll aga peab võimalik olema religiooni tõe ja tõelikkust kaitsta, tema õigust näidata. Ja see ongi nii.

See sünnib kahesugusel teel: negatiivsel ja positiivsel.

Negatiivselt võime religioossele tõe järgmiselt teed teha.

1. Meie võime tähelepanu juhtida harilikkude tunnetusteooriate ja nende tulemuste peale. Religioosse tunnetuse suhtes jaotame neid kolme gruppi: a) voolud, mis religioosset ilma ja selle tunnetust jaatavad; b) voolud, mis seda eitavad; c) voolud, mis selle küsimuse lahtiseks jätavad. Kuid ka teine vool, mis religioosset ilma ja selle tunnetamist eitab (materialism, na-

1) Erich Schaefer (sünd. 1861), Theozentrische Theologie, Lpz. 1914, II köide, lhk. 95.

turalistline monism, teoreetiline skeptitsism) ei suuda omalt poolt tõestada, et religioon ja religioossed tunnetused põhjenevad fiktsioonidel, väljamõeldustel. Meil on aga täieline õigus niisugust tõestamist nõuda. Senini on see veel võlgu.

2. Huvitav, et enamus tunnetusteoreetilisi voole ülemeelelise tõelisusega arvestavad. Sealjuures jaatavad ühed religioosse ilma tõelisuse kättesaamist ja tunnetamist harilikkude teadusliste abinõudega täieliselt, teised osaliselt. Arvatakse kõige vähemalt välja jõuda võivat teatud „transsubjektiivse miinimumini“ (Volkelt)¹). Nii: dogmatism, naiivne realism; fenomenalism. — Kui teine jagu religioosse ilma tõelisuse küsimuse lahtiseks jätavad, siis sellepärast, et nad selle tunnetamist harilikkude abinõudega ja meetodidega eitavad; nii empirism, pragmatism, krititsism, idealism (osalt).

3. Tahes ehk tahtmata tuleb religioossetes kogemustes ja elamustes transsubjektiivse tõelisusega arvestada, see on seda kui tõsiilma võtta. Sest kuigi religiooni ajalugu meile ei tea kui palju „usundlisi“ avaldusmomente näitaks, mis ettekujutusel põhjenevad ja nii illusiooniks osutuvad, ometigi ei ole võimalik ka kõige peenemate või kõige vägivaldsemate abinõudega ja kunstlikkude võtetega religioosseid kogemusi tühisteks, ilma reaalse tagaseinata olevateks algelementideks keemiliselt lahutada.

4. Võib sellele tähelepanu juhtida, et viimselt religioosseid elamusi ei mõelda välja, luuletata, sunnita inimese poolt peale, ei suggereerita enesele, vaid elatakse läbi kui inimesele mitte tema enese „mina“ poolt antud otsekohese veenduvusega ühendatud suurust.

5. Viimaks võib näidata, et religioossete elamuste analüüsis ja arvustuses viimasel ajal ikka enam ja enam tullakse kindlale alale, suurusele, mida ükskõik missugune religiooni-eitav tunnetusteooria enam millegistki tuletada ei suuda.

Kõik need üksikud mõteteread aga näitavad kõigepealt seda, et religioossele tunnetusele ja religioossele tõsiilmale ruumi siin päikese all ja universumis olla võib ja on, et kõik kohad ei ole veel mitte aboneeritud, et religioon ukse taha peaks jääma.

1) Johannes Volkelt (sünd. 1848), *Über die Möglichkeit einer Metaphysik; Die Quellen der menschlichen Gewissheit.*

Aga — kas ei ole võimalik positiivselt religiooni tõe õigustatuna tõestada?

Täiesti mitte. Nagu ülalpool kord juba ütlesime, juhatavad meid religioosse elamuse juured irratsionaalsusse. Religioossed elamused on ju transtsendentsuse loovad mõjudid immanentsusele; nad on ülimad sündmused meie elus; nende elu ja õigustus seisab neis enestes ja nad nõuavad inimeselt isiklikku usaldust, jaatamist! Nad tõstavad inimese sisemisele võitluseväljale ja otsustamisele.

Kuid teatud mõõdul võib ometigi mõnda positiivset toetuspunkti leida. Mõned nendest oleksid järgmised:

1) Võib ikka uuesti ja uuesti kontrollida, et religioossed elamused ei põhjene enesepettusel. — Muidugi tuleb religiooni ajaloo jooksul ka niisuguseid juhtumisi ette, kuid seal võib kerge vaevaga niisuguseid „religioosseid elamusi“ nende õigetele algastele tagasi viia, olgu see siis fantaasia tegevus, metafüüsika või moraal.

2) Positiivselt tähtis on ka see alaline kõikides aegades nähtavale tulev sisemine veendumus sel puhul, kui meil tegemist tõsiste religioossete elamustega. Kui intuiitiivsed divinatoorsed elamused on nad otsekohesed, kindlad.

3) Kui religioossed elamused meid absoluutsele tõiilmale lähemale või sellesse tõiilma enesesse kannavad, siis peab neil suur tegelik tähtsus olema. Nad peavad iseäraliselt valgustama tervet meie ja inimkonna elu ja olemist; nad peavad siinpoolset realiteeti selgitama, temale õige mõtte, sisu, eesmärgi, sihi andma. — See ongi nõnda! Mitte meie harilik tegevus ja mõtlemine ei põhjenda religioosset vaatlemisviisi, vaid ümberpöörduvalt, religioossed elamused ja kogemused vajutavad väärtuslise pitseri ka tervele meie argipäevasele askeldamisele.

Seda kõike aga võime eriti kristlikust religioonist ütelda. Just ristiusk kõneleb kõige suuremast religioosse ilma ilmutusest Jeesuses Kristuses. Ta ei pretendeeri ainuüksi sellele! Ta on suutnud seni igasugustes kultuurseisangutes ülimat anda, ja kui ta puhtal viisil on esinenud, suurima tegeliku tagajärjega olla! Igasugustel kultuur-seisukordadel, ka ülimatel, on ristiusuga võimalik olnud sünteese luua, mis mitte kompromissid ei ole esimestele, küll aga suured võidud ja sise-mised rikastamised.

Kui siis ka tänapäev religioonil omad põlgajad olemas, nagu see ikka on olnud, kui ehk tänapäev see teravamal kujul mõnes kohas esineb, sils ometigi ei tähenda see kaugeltki mitte, et religiooni olu ja tõe küsimus meid religiooni eitamisele peavad viima. Überpöördukt, enam kui kunagi enne peame sellele veendumusele kõige religioonteaduse töö tagajärjel tulema, et siin on koht, kus ruumis ja ajas elav, töötaja, tunnetaja inimene üle enese pea vaatab igaviku kaunisse, absoluutse väärtusega ja säraga tähtedega ülekülvatud taeva.

Usulisi liikumisi Eestis.

J. K õ p p.

(Artikli II osa.)

2.

Kuna Vennastekogudus iseseisvat kirikut ei asutanud, vaid ev.-lut. kiriku raamides töötas, oli möödunud aastasaja neljaküm-nendail aastail ida poolt algatatud usuliikumise saavutuseks uue kiriku juurdumine Eestis ning eesti rahva jagunemine kaheks suuremaks osaks usukuju ning kirikliku elu korralduse suhtes. Vene-õigeusku minemise liikumises, mille hooajaks olid aastad 1845—1848, kisti alguses suur osa Lõuna-Eesti maakondade elanikke ärevuse ning mõnesuguste askelduste keerusse, kuna Põhja-Eesti tol korral puutumata jäi. Umbes $\frac{1}{10}$ eesti rahvast siirdus kirikust, kes ennast mitu aastasada tema vaimulikuks emaks pidanud, uue senni vähe tuntud kiriku rüppe. Põhjuste hulgas seisab esimesel kohal, kuigi sellest igakord avalikult ei kõnelda, sest et see keelatud, lootus majandusliku järje parane-mise peale maasaamise läbi ning sotsiaalsest õigusetusest pääse-mise peale kohalikkude mõisnikkude võimu alt vabanemise teel. Kui sarnaste lootuste nähes valmis oldi suurtes hulkades senni-sest kirikust lahkuma — alul oli lahkumise nõu avaldajaid määratu hulk, kuid see vähenes varsti, osalt üldise kainenemise, osalt mõnesuguste vastuabinõude mõjul —, siis on siingi väliste põhjuste kõrval mõju avaldamas olnud sisemisi tegureid. Kirik pidi nägema, et tema mitte ei olnud suutnud istutada paljude oma liikmete hingesse tunnet, mis sundis nägema temas tõsist ema, keda alati piiramatult usaldatakse ning kelle peale kõikumatalt

loodetakse hääl ja kurjel päevil. Jäädes oma esinemise laadi poolest herraskirikuks, millist seisukorda ei suutnud tegelikult muuta üksikute rahvasõbraliste kirikutegelaste püüded, ei võinud kirik äratada ning kasvatada veenet, et tema tahab ja suudab mõjustada ülekohtusena tunduva sotsiaalse seisukorra muutumist ning kaasa aidata paremale põlvele sihitud loomuliku igatsuse teeksaamisele. Selle vastu oli kirikus palju kuulnud sellest, et see sotsiaalne seisukord, milles keegi viibib, on Jumalast nõnda seatud ja et igamees peab oma osaga nurisemata rahul olema. Sennisest kirikust lahkumist kergitas ka, nagu tol ajal kirikuõpetajate poolt osalt suure vihaga väidetakse, Vennastekoguduse olemasolu ja tegevuse mõjul tekkinud tunne, et inimese ja Jumala vahekorra määramisel ning teostamisel sugugi mitte ainult üks kirik ning selle viisid ainuõigustatud ei ole, vaid et vagaduseelu kiriku piirest üle võib ulatuda. Sisemiselt tegi välise usukuju vahetamise kergemaks see asjaolu, et rahva hinge põhilaad on usuline, mitte konfessionaalne. Usuvahetajate õieti naiivilt kõlavad väited ning vastuvaidlused, et nemad sugugi mitte oma usku ära ei anna, on täiesti arusaadavad. On ju küll võimalik sihikindlate võtete ning meetodide varal suggereerida rahvale tunnet ning veendumustki teatava konfessiooni absoluutsest väärtusest ning ainuõigustusest, võib üksikuid rahvakihte isegi fanatismi viia oma usu ülistamises ning teiste oma alahindamises, kuid ometi tungib ikka jälle esile ürginimlik aimdus, et kõik inimesed ühesugused ning Jumala ees samaväärtuslikud on ja et välised vagaduse-vormid ei ole õndsuse küsimuses lõpulikult mõõduandvad. Sellepärast on rahvahing, kui ta ennast saab otsekoheselt ning loomulikult avaldada, oma põhijoontes usuliselt salliv ja leplik.

Usuliselt toob vene-õigeusk rahva ellu esiotsa peaaeglikult ainult uued, senni tundmata jumalateenistuse ning kiriklikkude talituste kombed. Selleski suhtes tuleb uus kirik rahva harjumustele vastu, võttes tarvitusele või sallides mõnda ev.-lut. kiriku viisi: luterliste kirikulaulude laulmine jumalateenistuses, leeri korraldamine jne. Aegamööda avaldab vene-õigeusu kirik oma uutesse liigetesse otsekohest mõju, muutes ning kujundades nende usulist ilmet oma põhivaadetele vastavalt. Eriti on mainida, et vene-õigeusu kirik oma omapärase liturgiaga, mis sisaldab müstilist elementi ning otsekohe meeltesse mõjuvaid võtteid, rahuldab vastavaid rahva hinge tarvidusi, nii et isegi endisesse

kirikusse jääjad selleks pakutud juhuseid teatavatel silmapilkudel samas mõttes naudivad. Positiivsete momentide kõrval tuleb aga rahva usuolu arenemise seisukohast kahetseda, et ühe osa vene-õigeusu ametlike kandjate ning esitajate hulgas tema tulemise ajal ja hiljemgi on avaldunud püüdeid siduda usuasja otsekoheste aineliste kasudega (maa saamine, maksude vähenemine, eesõigused riigiteenistuses); selle tagajärjeks pidi olema usutunde materialiseerumine ning usuolu labastumine nendes, kelles selleks eeldused olemas.

Mõni aeg pääle vene-õigeusu siia tulemist alganud vastu- pidine liikumine, nimelt endisesse kirikusse tagasi pöördumine, jõuab kõrguspunktile 60—70-dais aastais. Välise elujärje paranemise lootused olid paljudele osutunud ekslikkudeks; usuvahe- tajad leidsid endid rahva enamiku keskel õige isoleeritud seisukohal; kohalikkude võimukandjate poolt siin-sääil tarvitata- vad kaudsed surveabinõud mõjusid kaasa seisukorra halvenemisele teatud kordadel; vene-õigeusu kirik ei suutnud üldiselt anda koguduste korraldusele ja elule paremat sisu ning ilusamat kuju ev.-lut. usuliste koguduste kõrval; mõnesugused nähtused kut- susid seevastu koguni terava arvustuse esile, õpetades endist kirikut teiste silmadega vaatlema; ev.-lut. kirik oli raske sei- sukorras mõndagi õppinud ja oma tegevust otstarbekohasemalt korraldama hakanud. Kuna seadus vene-õigeusust taganemist keelab, tõusevad mõnesugused „südametunnistuse-küsimused“, mis lahendatakse omal käel: käiakse salaja ev.-lut. kirikus armulaual, ristitakse lapsed kodus eraviisil ev.-lut. kiriku kombe järele, elatakse koos ilma kirikliku laulatuseta („metsikud“ või „südametunnistuse-abiellud“). Kui 1865. a. kaotatakse kirjaliku töötuse nõudmine, et „segaabielude“ lapsed tulevad ristida ning kasvatada vene-õigeusu kombe järele, ja 1874. a. seisma pannakse nende kirikuõpetajate vastutusele võtmine, kes vene-õigeusust taganejate juures usulisi talitusi korda saatnud, siis pööravad paljud tagasi ev.-lut. kirikusse; osa aga, eriti sääil, kus suure- mas hulgas koos elatakse, jääb uuele usule ja kirikule ustavaks. Kui 1885. a. vene-õigeusust taganemise võimalusele järsult lõpp tehakse, on seisukord võrdlemisi stabiilseks muutunud. Siin ja sääil aegajalt tekkinud vähemad vene-õigeusku minemise liikumi- sed, nii eriti Põhja-Eestis 1883. a., jäävad kohalikkudeks nähtus- teks, mis suuremaid rahvahulke ei puuduta. Aastasaja pöörde ümber seisis vene-õigeusuliste eestlaste arv umbes 140 tuhande pääl.

Huvitaval kombel ei suuda vene-õigeusulised eestlased pike-magi aja kestes usuelu suhtes kiriku juhtide täit rahulolemist teenida. Nii konstateerib Vene Püha Sinodi ülemprokuröör oma 1890/91. a. aruandes, et Läänemeremaade vene-õigeusulised veel palju luterlisi kombeid peavad: ei anna ristile suud, vaid preestri käele ja kunele, heidavad kirikusse astudes põlvili, ei tee ristimärki ette, ei austa pühakujusid küünlatega, armastavad selle juures väga jutlust ning kirikulaulu. Selle sisemise võõraksjäämisega ongi seletatav 1905. a. antud usuvabaduse manifesti tagajärjel avalikuks tulev suurema arvuline vene-õigeusust ärataganemine, mis tundub riigivõimule nii hädaohtlikuna, et ta tarvilikuks peab manifesti mõtet administratiivsete korralduste kaudu piirata ning vene-õigeusu kirikust lahkumise võimalust tegelikult samm-sammult miinimumini vähendada: kubernerile palvekirja sisseandmine ühes mõnesuguste dokumentide ja margimaksudega, ootamise aeg, õigeusu preestri juures manitsusel käimine jne. Selle juures juhitakse riigivalitsuse poolt korduvalt ev.-lut. kirikuvalitsuse tähelepanu sellele, et vene-õigeusu kiriku vaimulikkude teatel ev.-lut. kirikuõpetajad vene-õigeusust taganemiseks kihutustööd tegevat ja nõutakse sellest loobumist vastutusele võtmise ähvardusel. Alganud ilma sõda asetab usutunnistuselised huvid tahaplaanile, andes esialgu märgatava tõuke üldusulise elevuse tekkimiseks. Varsti aga vaibub usuline ärevus ning järgnevad revolutsiooni sündmused juhivad tähelepanu ligemalseisvatele sihtidele. Sõja ja revolutsiooni ajal, eriti aga vabadusvõitlustes, kus mitme usutunnistuse pooldajad võitlevad ja endid ohverdavad külg külje juures samade eesmärkide taotlemisel, kaotavad usutunnistuselised vahed paljude tundes suure osa sennisest teravusest.

3.

Möödunud aastasaja alul (1820. a. ümber) tõusis Läänemaal Nigula kihelkonnas usuline liikumine, tungis sealt edasi Lihulasse ja levines kubermanguvalitsuse karmidest vastuvõtetest hoolimata salaja teistesse naabrikihelkondadesse: Kullamaale, Nissi, Hagerisse, Vigalasse, ulatudes Põltsamaale ja Laiuselegi. Ärganud usklikud ütlevad endid magamise ajal taevas käivat, kus Jumalat ja Õnnistegijat näevad; toovad sõnumid taevast ning põrgust, eriti teises ilmas olevast mustast ja valgest maast; näevad päise päeva ajal Õnnistegijat tulevat, tervitavad teda sü-

gavate kummardustega; võitlevad ka käsitsi kuradiga, keda näevad oma hulka ilmuvat.

„Taevaskäijateks“ ehk „nõrkujateks“ nimetatud usklike õpetusest puuduvad ligemad andmed. Teada on, et nad keelasid laupäeval tööd tegemast ning lapsi vanemate nime peale ristimast, sest et selleläbi taevas hingede-raamatus segadus tekkivat; edasi põlatakse punast värvi ja nõutakse kõigi punaste riiete ning punast värvi sisaldavate ehteasjade kõrvaleheitmist ja ainult valgete riiete kandmist.

„Nõrkujate“ hulgas on silmapaistval kohal lapsed, kes magama jäädes ilmutusi vastu võtavad ja neid pärast teistele teada annavad. Mõni „nõrkuja“ laps omandab laialise kuulsuse, nii et usklikud ja uudishimulised kaugelt kokku tulevad ilmutusi kuulama „kui oleks seal alalist laadapidamist olnud“¹⁾. Liikumine sumbutatakse varsti ning kaob päevakorralt. Kas tema tekkimine täiesti kohalikku laadi olnud, või on välised mõjud asja algatanud, ei ole selge. Laupäeva pühitsemine lubab järeldada, et Lääne-Euroopas juba 16. aastasajal liikumas olevad hingamise-päeva ülistused Eestiski tundmata ei olnud, ehk küll ka siin samad vaated iseseisvalt võisid tekkida. Valge värvi eelistamine punasele näikse sellele tähendavat, et „taevaskäijad“ lahkusulistele voolude lemmiku, Johannese Ilmutamise raamatu mõju all seisid, kus iseäranis palju mainitakse valget värvi ning valgeid riideid (v. 1,14; 3,4.5.18; 4,4; 7,9.13.14; 14,14; 19,14; 20,11 j. t.; võrdle ka Matt. 17,2 ja Taanieli r. 7,9), kuna muidu Pühas Kirjas, eriti Vanas Testamendis, ning ristikoguduse värvide sümboolikas, ka punane värv valge kõrval rohkesti esineb. Magamise ajal taevas käimine tuletab tabavalt meelde Eesti muinasusulist vaadet, et „targa“ haldjas keha uimastusse või joovastusse sattumise järele ajutiselt kehast lahkub ning teiste vaimudega kokku saab.

Kas liikumine kaudselt ühenduses seisab ärevama meeoleu tekkimisega aastasaja alul käimasolevate talupoegade elujärje parandamise katsete puhul (1804. ja 1816. a. seadused), ei ole saadavalolevate andmete põhjal kindlaks tehtav. Loode-tavasti läheb korda vastava materjali kogumise läbi, eriti arhiividest, saada rohkem selgust terve liikumise ning tema üksik-asjade kohta.

1) V. selle kohta Marahwa Näddala-Leht, 1822, nr. 32—35.

4.

Aastasaja teisel poolel algatas Vasalema talupoeg Juhan Leinberg, kes tuttavam prohvet Maltsvet'i nime all, Põhja-Eestis mõjuka rahvalikumise, mis väliselt oli täiesti usulist laadi. Maltsvet astub üles prohvetina, kelle läbi Jumal räägib oma rahva vastu; oma ülesandeks peab ta rahva päästmise lühema aja kestel teostuvast hirmsast hukatusest. Oma järelkäijat, Rannamõisa talutüdrukut Miina Reining'i, kes ajutiselt surmaunesse langeb ning taevalt ilmutusi saab, laseb Maltsvet ennast Ristija Johanneseks kuulutada ning usub isegi seda, olles veendunud, et temale on osaks antud rahvast Egiptusest välja viia sinna, kust Iisraeli rahvas välja aeti, kui ta Jehoova käskudest üle astus. Et pääsemine võiks teostuda, nõuab prohvet valju Jumala sõnast kinnipidamist, palveharjutusi ja paastumist, aga ka viinast, tubakast ning sealihast loobumist, kohustades naisterahvaid kandma valgeid riideid ning lahtisi juukseid. Töötatud maale, Samaariasse, jõutakse pilve kandel, ja kui see ei ilmu, siis tuleb kindlasti laev ja viib äravalitud õndsuse riiki.

Jõukad talupojad lõpetavad majapidamise, müüvad oma vara, ning suur rahvahulk ilmub 1861. a. kevadel Tallinna ligidale Lasna mäele laeva ootama. Pikema asjata ootamise järele minnakse viimaks pettunult ja murtult laiali. Osa läheb tagasi endisesse ellu, teised võtavad ette pika ning vaevalise teekonna Krimmi, kuhu viimaks peatuma jäädakse.

Maltsvet ise jääb varju, ning liikumine, mis mõned aastad kestnud, raugneb ja kaob varssi¹⁾. Hiljem elab prohvet palju aastaid erus, ilma et vaim temale enam mingit iseäralist ülesannet täita annaks. Liikumise piirkonnaks oli Harju- ja Järva-maa, liikumise ulatust ei ole arvuliselt täpselt kindlaks tehtud. 1861. a. arvab kuberner M. poolehoidjate arvu 200—300 perekonnani ulatuvat. Maltsveti liikumise kandjaks mõtteks on rahva päästmine raskest majanduslisest ning ühiskondlisest seisukorrast. Ei ole mitte juhusline nähtus, et liikumine algab kohe pärast seda, kui 1856. a. talurahva seadus kinnitati ning kuuldused tema maksmahakkamise edasilükkamisest rahva kõrvu ulatusid, mille tagajärjeks olid rahutused mitmes paigas, eriti tuttavad sündmused Mahtras 1858. a., niisama suurem Venemaale välja-

1) Maltsveti liikumise kohta on A. Kampf avaldanud ajakirjas „Agu“ 1924. nr. 16—22 rea huvitavaid dokumente, mis siin on kasutatud.

rändamise liikumine. „Herrad istuvad hilise ööni koos ja peavad nõu, kuidas teid takistada minemast, kuid ahelad, mida nad teie käte ja jalgade jaoks taovad, taovad nad ise oma kaela ümber,“ seletab Maltsvet väljarändamishimulistele. Tundub, et Maltsvet oma peaülesandeks peabki rahva väljaviimise palju vaeva ning vähe leiba andvalt kodumaalt. Et Maltsvet sellejuures usulisi nõudeid esitab, on arusaadav. Nähtavasti on talle enesele tõesti mingi ilmutus osaks saanud, mis temale reaalsena tundus, niisama on mõistetav, kuidas täiesti usulises ümbruses, eriti Vennastekoguduse õhkkonnas kasvanud mees seda iseene-
 sest mõistetavaks pidas, et rahva päästmine võib teostuda ainult kõige kõrgema võimu, Jumala, otsekohesel tahtel ning kaasabil. Mingisuguseid teiselaadilisi tegureid ei suutnud hariduseta ja väikese silmaringiga rahvajuht enesele ette kujutadaagi. On ka näha, et M. mõtteviis on aineid saanud iseäranis Vanast Testamendist, mis oma rahvaliku ning rahvuslise põhitooniga lihtsale vaimule iseäranis ligidal seisab ja arusaadav on. Miks ei võinud rahva hädadele kaasatundja andekas ning osav mees, lugedes Iisraeli rahva imelikust pääsemisest, otsusele jõuda, et see, mis oli võimalik tuhandate aastate eest, peab võimalik olema hiljemgi samasuguses seisukorras viibiva rahva suhtes? Ärev usuline tunne, mis nõuab liikuvust ja otsib uusi teid enese rahuldamiseks, pidi Maltsveti vastamisi viima ametliku kirikuga. Veel enam pidi seda tegema teadmine, et kirikut valitsevad ning juhivad need, kes veavad ühes ikkes rahva parema põlve kättejõudmise takistajatega. Sisemine vastolutunne hakkab, nagu sagedasti sünnib, kinni üksikuist välisist asjust: Maltsveti järelkäijad ei põlvita kirikus jumalateenistusel viibides koguduse palve ajal ega pihtil olles, eriti ka mitte „Meie Isa“ palve puhul, sest nad ei või põlvi painutada Pühas Kirjas keelatud hõbetatud ning kullatud ebajumalakujude (Kristuse ristikujude) ette; edasi tunnustavad nad naiste õigust ning isegi kohust õpetada ja ette kuulutada jne. Sellejuures jäävad Maltsveti poolehoidjad ikkagi kirikuliikmeiks, võib olla just selleks, et vähem põhjust anda enese vastu surveabinõude tarvitamiseks väljarändamise ettevalmistamisel. Ka Vennastekogudusega tunneb Maltsvet ennast vastolus olevat. Säält on teda lahkuma sunnitud, säält istuvad need, kes kuulutavad rahu ja nõuavad leppimist Jumala ning ülemate seatud seisukorraga. Kuid rikkad möldrid ja talumehed ning mõisavõimu teostajad kupjad ei suuda M-i arvates mõista

vähemate vendade häda. Nende vagatsevate kõnede taga varitseb vaimulik uhkus ning variseerlik silmakirjalikkus. Sellepärast on nad valeprohvetid, kelle mõju tuleb murda. Kuid selgub, et lihtsameelse Maltsveti algatus põrkab takistuste vastu, mis peituvad nii väljaspool kui ka rahva enese hinges — ja „viimane prohvet“ murdub isiklikult, tundes vaimu eneselt lahkuvat, nagu murdub ka tema sünnitatud laine, ilma tuntavama välise tagajärjeta.

5.

Õige laialine ja radikaalne usuline liikumine tõusis 70-te aastate keskel Läänemaal. Rootsist saadud äratusel teostusid saartel — Vormsis, Noarootsis — ärkamised, sealt levinesid liikumise lained Hiiu- ja Saaremaale, hüppasid üle mere mandrile, peatudes iseäranis Läänemaal ning ulatudes kaugemale: Harju-, Järva-, Pärnu- ning Tartumaalegi (Otepää, Rõngu). See oli n.n. „priiusuliste“ ehk „priilaste“ liikumine.¹⁾ Paljus kohis tekkisid „priilaste“ kogudused oma „vanematega“ ning palvemajadega. Priilased asusid eitavale seisukohale kooli ja kiriku vastu; osa neist lahkus kirikust, teised jäid kirikusse, kuid ometi tunti endid kiriku seadlustest „prii“ olevat, toimetati kiriklikka talitust — ristimist, armulauatalitust, isegi laulatamist, misjuures mõnikord endine kiriklikult sõlmitud abielu maksvusetaks tunnistati.

„Ärkamised“ algasid koolilaste hulgas Rootsi kooliõpetaja algatusel, varsti tabas „ärkamine“ täisealisigi, kellest paljud otsekohe kuulutajateks ning äratajateks hakkasid. Ärkamise tunnuks oli iseäraline magus tunne südames, mida peeti armuseisuse märgiks; „ärkamise“ tulemuseks oli patustpöörmine ja uuestisündimine. Armastust Kristuse vastu ning Jumala armastusest osasaamist tunti otse ihulikult, missugusele eesmärgile püüti enese piinamise kaudu; „armu läbimurde“ tõestuseks olid iseäranis kehalikud liikumised: värisemine, hüppamine ja tantsimine („hüppajad“). Kõlblise elu kohta oli liikumisel tuntav mõju viina- ja õllejoomine jäeti maha, samuti mõnesugused halvad eluviisid; ka piibud heideti kõrvale. Tekkinud kogudused on hariplikult väiksearvulised; koguduste „vanemad“ on lihtsad mehed, ilma koolihariduseta; põhimõttelikult on kõik koguduse liikmed, ka naised, preestrid ning võivad „lugeda“; „vanemad“ ei saa palka,

1) Selle kohta v. is. A. Kurrikoff'i kirjutus „Läänemaa vaimulik liikumine,“ Postimees 1894, nr. 100—106. Sama liikumise kohta on andmeid kogunud stud. theol. M. Vaher (käsikirjas).

vaid ainult kingitusi. Koguduse korraldus on täiesti lihtne ja tuletab meelde esimese ristikoguduse aegu; samuti taotletakse lihtsust vaimulikkudel talitustel, ristimisel kastetakse valges riides olevaid ristitavaid vette („tõrre-usulisel“) jne.; koguduse palvetundidel kuuldu kohati isegi „keelte rääkimist“, ka aimatakse esimest kogudust järele armastusesöömaegade pidamisega jne. Sõnakuulutuses valitseb esimese ristikoguduse meelevolu: pearõhk langeb Kristuse tulemise kujutamisele ja ootamisele, selle eel peab käima patustpöörmine, mispärast erilisi võtteid tarvitatakse patu-unest ärkamise saavutamiseks: põrgu- ja taevakirjeldused on õige konkreetsed.

Terves liikumises ilmub avalik rahulolematuus ametliku kirikuga, keda peetakse liiga ilmalikuks, ning kelle teenrid leitakse olevat usuliselt leiged ja rahvale võõrad. Üks osa „priilasi“ leiab varsti Eestis tegutsema hakanud baptistide juures enese mõttening tunde-osalisi ja laseb ennast uuesti ristida; teine osa suubub kaheksakümnendail aastail (1883.) Lääne- ja Harjumaal veneõigeusu kirikusse. Huvitaval kombel leidub just neis kihelkonnis, kus „ärkamise“-liikumine kõige tugevam olnud, suuremal arvul veneõigeusku minejaid. Vormsi saarel on vastolu ev.-lut. kirikuga ja kohaliku õpetajaga nii terav, et „ärrganud“ endisse kirikusse tagasipöörmisest ei taha kuulda, vaid pea täiel arvul veneõigeusku lähevad. Et „ärrganute“ hulgas enamiku moodustasid vaesed ning väikese haridusega inimesed, siis tundub vastolus kirikuga pääle usulise selgesti ka sotsiaalne moment: ev.-lut. kirikus nähti mõisnikkudele õige ligidalseisvat „herras-kirikut“, veneõigeusu kirik esines märksa rahvameelsemal kujul ning temalt oodati rahva seisukorrast arusaamist, nagu üldse Vene riigivõim tolajal mingisuguse päästja aupaistuse omandas. Muidugi pidid ev.-lut. kiriku vastuabinõud „ärkanuid“ sügavalt haavama: et palvekoosolekute keelamised kubernerilt poolt, lugejate vangistamine ning neile isegi ihunuhtluse andmine haagi-kohtunikkude käsul sündisid kiriku juhtide pealekäimisel, see oli „ärrganute“ hulgas kindlaks veendumuseks. Sotsiaalse aluspinna olemasolule tähendab ka asjaolu, et just „ärrganute“ juhtivate meeste hulgas leidis Suhumisse väljarändamisele õhutajaid.

„Priilaste“ liikumine laiemas ulatuses vaibus mõne aja järele; ikkagi on järele jäänud rida väikesi kogudusi, eriti Saaremaal; suur osa kogudusi on Eesti iseseisvuse ajal registreerunud teiste nimede all.

6.

Nagu nägime, jõudis juba varem usuliselt ärevamaid ollusi viimaks välja mõnda teise, eriti lahkusku. Usulahkudest vanem Eestis on baptism, kelle esimene kogudus asutatakse 1884. a. Haapsalus. Aastate kestel tekkib rida kogudusi linnades ning lausal maal, iseäranis on baptistide arv kasvanud iseseisvuse ajal: 1922. a. oli neid juba 5214 (3350 vastu 1915. a.); neist Läänemaal 41,8%, Harjumaal 32,7%, teistes Põhja-Eesti maakondades 6,7%; Lõuna-Eestis, Tartu maak. 9,2%, Saaremaal 4,2%, Pärnum. 3,1%.¹⁾ Baptistidega võistlevad pääle irvingiaanlaste adventistid. Viimaseil aastail on metodistid elavalt ning intensiivselt tegevad. Juba 1910. a. asutatakse Kuresaares esimene metodisti kogudus, kuna liikumine ise paar aastat varem oli alanud; sellele järgnevad kogudused Tapal (1912. a.), Haapsalus (1918. a.), Rakveres (1920. a.), Pärnus (1921. a.), Tallinnas (1922. a.), Tartus (1923. a.); nende kõrval asub üksikuid kogudusi maal (Nissis, Lihulas) ning rida osakondi. Ühtekokku oli metodisti kirikul 1924. a. Eestis 9 iseseisvas koguduses ning 19 osakonnas 925 liiget, kellest 45% Saaremaal, 34% Põhja-Eestis, teised Lõuna-Eestis. Liikmed on valdavas enamikus (umbes 80%) tulnud ev.-lut. usust, ainult vähem osa kreeka-katoliku (ap.-õigeusu) kirikust ning mõnesugustest usulahkudest²⁾. Metodistide tegevus on õige intensiivne, mitmekesine ning alatasa laienev. Saaremaal üksi oli 1924. a. 95 jutlustamise kohta. Töömetoodide suhtes püütakse metodisti kirikut Eestis seada välismaade metodistide kirikute tasapinnale.

Kuna kõigi praegumainitud usulahkude algus seisab väljaspool Eestit ja nende vaimline ning tegelik juhatamine teostub peaaesjalikult väljamaalaste kaudu, kelle kõrval kodumaalased alles aegamööda rohkem mõjule pääsevad, siis on arusaadav, et raske on leida neis usulisis liikumisis esiotsa erilisi kohalikku laadi iseloomustavaid jooni. Sedasama võib ütelda viimasel ajal suuremate, üldiselt tuntud usulahkude kõrva tekkinud vähematest rühmitustest: Jeesuse jüngrid, ev.-kristlased, ev.-kristlaste vabasu kogudus, Jeesuse Kristuse ev.-kogudus j. t. Need asuvad väikeste salgakestena siin-sääl linnades ja maal ning on ühes

1) 1922. a. üldrahvalugemise andmed.

2) Andmed metodistide kohta on võetud mag. theol. Salme Klaos'e auhinnatööst: „Metodisti kogudused Eestis“ (1924).

suuremate usulahkudega saanud pelgupaigaks hingelise ärevuse vooludele, mis varemalt koondusid peaasjalikult „osaduseliikumise“ ning „priilaste“ ümber. Esiolgu on need liikumised väliselt ning sisemiselt liiga jõuetud, et saada nagu tulipunktiks suurema rahva osa hinges leiduvatele usulistele tarvidustele. Üldiselt on silmapaistev, et ükski usuline liikumine, väljaarvatud Vennastekoguduse liikumine, ei ole siitsaadik suutnud saavutada pikemat iga ning mõjustada kestmalt rahva usulist elu. Liikumised piirduvad ikkagi teatava aja ning maa-alaga (peaasjalikult Põhja-Eestis, kus esimesel kohal Lääne- ning Harjumaa); mõjualused on enamikus majanduseliselt ning hariduseliselt mahajäänud ringkonnad. Põhjusti otsides võib ühelt poolt tähendada hingelisele tasakaalule, mis omane eesti rahva enamikule, kes ei armasta iseäralist ärevust, veel vähem liialdusi usuasjus; selle juure tuleb üldse võrdlemisi suur passiivsus usuküsimuses, mis viimasel ajal maad võtmas. Edasi on mainitav rohkemharitud jõudude puudus neis liikumistes, millest on tingitud vaimline ja hingeline piiratus, mis põhjustab seisangu arenemises: osalised närbuvad sügavama toidu puudusel, sattuvad liialdustesse, mis tihti lähivad veiderdusteni, ja väsivad viimaks; kõrvaltvaatajaid aga takistavad liialdused ligemale astumast. Nii vaibuvad sarnased liikumised iseenesesse ja kaovad sisemise jõuetuse tõttu, suutes koos hoida vaid vähemaid salgakesi. Viimasel ajal on metodistid taotlemas seisukorra paranemist, hoolitsedes parema üldharidusega ning erilise ettevalmistusega õpetajate ametisse seadmise eest. Samale teele on astunud baptistide kogudused, kutsudes ellu oma jutlustajate seminari Keilas, kelle lõpetajaid esimene lend 1925. a. välja lasti. Tahaks loota, et sell teel vastavates kogudustes aegamööda tööle saavad isikud, kes võivad tõesti olla koguduste vaimlisteks juhtideks ning aidata oma mõjualuseid rahvaosi sammu pidada üldise vaimlise eluga.

7.

1922. a. lõpul kujunes Eesti Vabariigi elanikkude koosseisu usu ja usutunnistuse suhtes järgmiselt: ¹⁾

Ev.-lut. usulisi	78,6 ⁰ / ₀	elanikkude arvust	(867.137)
ap.-õigeusulisi	19 ⁰ / ₀	„	„ (209.094)
rooma-katol. usulisi	0,2 ⁰ / ₀	„	„ (2.536)

1) 1922. a. üld. rahvalugemise andmed.

baptistiusulisi	0,5%	elanikkude	arvust	(5.214)
muude ristiuskude ja risti-				
usu lahkude tunnistajad ¹⁾	1%	„	„	(10.867)
juudi-usulisi	0,4%	„	„	(4639)
usk teadmata	0,3%	„	„	(3667)
väljaspool uske	0,3%	„	„	(3665)

Üldse moodustasid mainitud aastal Eesti Vabariigi kodanikkudest ristiusulised 99,3%, mittekristlased ning väljaspool uske seisjad 0,7%.

Eestlastest, kelle üldarv oli	969.976, oli
ev.-lut. usku umbes	86%
ap.-õigetuskku „	12%
lahkusulisi ja väljaspool uske umbes	2%.

Usutunnistustevahelisest edasi-tagasi-liikumisest viimasel ajal saame teatava ettekujutuse järgmisist andmeist: ²⁾

Eesti ev.-lut. kirikust lahkus

	1922. a.	1923. a.	1924. a.
Ap.-õigeusku	66	97	124
bapt. usku	466	185	174
advent. usku	111	118	72
metodist. usku	24	97	41
teistesse usulahkudesse	128	93	133
rooma-katoliku usku	—	—	2
„ateismi“	11	10	17

Eesti ev.-lut. kirikusse tuli

	1922. a.	1923. a.	1924. a.
ap.-õigeusust	818	749	751
bapt. usust	44	36	32
advent. usust	15	13	16
metodist. usust	7	11	6
teistest usulahkudest	2	5	13
rooma-katol. usust	9	11	13
„ateismist“	—	—	2

1) Siia kuuluvad muu seas Vene „vanausulised“ Peipsi ääres.

2) Eesti Kirik 1924 nr. 24/25; 1925 nr. 24.

Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides Eesti aja algusest käesoleva ajani.

Haridusnõunik F. Jürgenson.

(Artikli II osa.)

1923. aasta on tähtis aasta — ei mitte ainult usuõpetuse arenemisloos Eesti koolis, vaid üldse noore Eesti riigi ajaloos. Nimelt tõi see aasta enesega kaasa esimese rahvahääletuse Eestis ja põhjust selleks andis usuõpetuse küsimus, nagu juba eespool tähendatud — algkooli-seaduse paragrahv: „Algkool on emakeelne ilma usuõpetuseta ja maksuta“. Sõnad „ilma usuõpetuseta“ ei rahuldanud mitte. Olgu ka tähendatud, et vahepeal, nimelt 7. dets. 1922. a., Riigikogu poolt oli vastu võetud avalikkude keskkoolide seadus, kus sõnad „ilma usuõpetuseta“ niisamuti ei puudunud (§ 3), kuid tegelikke tagajärgi koolitöös sellel ei olnud veel, sest et keskkoolide seadus pidi maksma hakkama alles 1. augustist 1923. a.

Algatuse võttis oma kätte Kristlik rahvaerakond. Tema poolt koguti kaugelt üle 25.000 allkirja isikutelt, kes nõudsid sõnade „ilma usuõpetuseta“ mahakustutamist algkooli seadusest. Ja kui Riigikogu rahvaalgatamise korras esitatud vastava algkooli-seaduse muutmise seaduse-eelnõu oli tagasi lükanud (19. dets. 1922. a.), läks küsimuse otsustamine juba rahvahääletusele.

Rahvahääletust toimetati 17., 18. ja 19. veebruaril 1923. a. Ja tema tagajärjed osutusid usuõpetuse kasuks. Nimelt otsustaski rahvas Asutava Kogu poolt vastuvõetud algkooli seadust järgmiselt muuta (muutmise seaduse täielik tekst v. R. T. 1923, № 35):

„1) § 2, kus seisab „Algkool on emakeelne ilma usuõpetuseta ja maksuta“, tuleb ära jätta sõnad „ilma usuõpetuseta“

2) § 35, kus seisab „Algkoolis õpetatakse järgmisi õppeaineid: 1) kodulugu, 2) emakeelt jne.“, tuleb juurde lisada (järgmisi õppeaineid:) 1) kodulugu, 2) emakeelt, 3) usuõpetust jne.

3) § 35 juurde lisada kahele olevale märkusele: Märkus 1. „Usuõpetus on õpetajaile ja õpilastele vabatahtlik õppeaine.“

Nagu rahvahääletuse tagajärgede lõpulikust kokkuvõttest selgub (R. T. 1923, № 35), anti hääli algkooli-seaduse muutmise seaduse vastuvõtmise poolt, s. t. usuõpetuse poolt 328.369, vastu —

130.476, maksvusetaks tunnustatud — 2.160, kokku ära antud — 461.005 häält.¹⁾)

Arvestades ainult „poolt“ ja „vastu“ antud hääli selgub, et poolt hääletas ligi 72%, vastu 28% kogu hääletajate arvust.

Avalikkude algkoolide seaduse muutmise-seadusele järgnes pea samasisuline muutmise-seadus keskkoolide kohta, mis Riigikogu poolt 12. juulil 1923. a. vastu võeti ja järgmiselt kõlab (R. T. 1923, № 97/98):

„I Riigikogu poolt 7. dets. 1922 a. vastuvõetud avalikkude keskkoolide seadus muudetakse järgmiselt: § 3²⁾) — jäetakse välja sõnad „ja ilma usuõpetuseta“.

§ 28³⁾) — lisatakse juure uue lõikena: „Usuõpetus on koolile sunduslik õppeaine, õpetajaile ja õpilastele aga vabatahtlik.

§ 31 — märkus⁴⁾) kaotab maksvuse.

II. Käesolev seadus hakkab maksma 1. augustil 1923 a.“

Et, nagu juba tähendatud, keskkoolide seadus ise alles 1. augustil 1923. a. pidi jõusse astuma, siis tegelikult seda aga pole olnudki, kus keskkool meil „ilma usuõpetuseta“ oleks olnud.

Nõnda oli siis rahvahääletus loonud usuõpetusele jälle kindla koha koolis ja annud temale ka kindla kuju, ühtlasi alg- ja keskkoolis⁵⁾) (olgu küll, et see hääletus otsekohe puudutas ainult algkooli, ja Riigikogu, arvestades tagajärgi, juba keskkooli kohta vastavad järeldused tegi): usuõpetus — sunduslik õppeaine koolile, õpetajaile ja õpilastele, aga vabatahtlik. Vabatahtlikkus, mis juba Ajutise Valitsuse määrustega usuõpetuse kohta välja kuulutati, leidis siis nüüd selge interpretatsiooni ja määrati tema piirid kindlaks nõnda, et ta endasse mahutas õpetajaid ning õpilasi, kuna kool nendest piiridest välja jäi, s. t. — usuõpetuse saamine peab koolis võimaldatud olema selle aine sunduslikkude õppeainete kavasse ülevõtmise näol ja tema eest tasumaksmise

1) Üksikute linnade ja maakondade järgi on rahvahääletuse materjali kogunud ja läbi töötanud Riigi Statistika Keskbüroo (Eesti Statistika Kuukiri 1923, № 14 (3), Keskbüroo väljaanne).

2) See § kõlab: Avalik keskkool on emakeelne ja ilma usuõpetuseta.

3) § 28 loetleb kõik avalikule keskkoolile sunduslikud õppeained.

4) „Valitavate ja mittesunduslikkude õppeainete hulka, mille kulud kannab kooli ülevalpidaja, ei kuulu usuõpetus. Selle õpetamiseks võib kooli ülevalpidaja kooliruumi lubada“.

5) Olgu tähendatud, et käesolevas küsimuses keskkoolide hulka lugeda tuleb ka temale lähedad kutsekooli tüübid, nagu õpetajate seminarid, kaubanduskoolid j. n. e.

näol harilikus korras (nagu kõikide teiste sunduslikkude õppeainete eest — riigi ja omavalitsuse poolt).

Kuid siin võis küsimus kerkida — silmas pidades, et usuõpetus on õpilastele vabatahtlik õppeaine: kas kool on kohustatud usuõpetust korraldama igal tingimusel, näiteks, ka sel puhul, kui terve kooli kohta peaks leiduma üks ainukene usuõpetust õppida soovija? Või kas tuleb fikseerida mingisugune minimaalarv? Ja kui soovijaid on vähem sellest arvust, siis kool ei ole kohustatud usuõpetuse korraldamiseks.

Vabariigi Valitsuse poolt 1. juunil 1923. a. vastuvõetud täiendav määrus avalikkude algkoolide seaduse elluviimise kohta (R. T. 1923, № 83) teebki muu seas tegemist selle küsimusega ja määrab kindlaks (§ 3), et . . . „algkooli-seaduse muutmise seaduse . . . §§ 2. ja 3. põhjal korraldatakse usuõpetust ainult neis algkoolides, kus vähemalt 15 õpilast usuõpetuse tundidest osa võtavad, sellejuures võib tarvilise õpilaste arvu saamiseks ühendada kokku mitme õppeaasta õpilased“.

Veel samal aastal vähendati see õpilaste minimaalarv algkoolides Vabariigi Valitsuse poolt 26. oktoobril 1923. a. vastuvõetud määrusega usuõpetuse korraldamise kohta algkoolides (R. T. 1923, № 126) 10 peale.

Mis puutub keskkoolidesse, siis lahendas minimaalarvu küsimuse neis koolides Haridusministeerium oma ringkirjaga maakonna- ja linna-koolivalitsustele ja keskkoolide juhatajaile 24. XI. 1924. № 25440 vastavalt keskkoolide seadusele: (p. 3) „Usuõpetuse tunde tuleb korraldada klassis sel puhul, kui usuõpetusest osavõtjate õpilaste arv õppeaasta algul on vähemalt 12, nagu see avalikkude keskkoolide seaduse § 30. valitavate ainete kohta maksma on pandud; tarvilise õpilaste arvu saamiseks võib ühendada usuõpetuse tundidel ka mitme klassi õpilasi“.

Vabariigi Valitsuse 1. juuni 1923. a. ülaltoodud määrusest (R. T. 1923, № 83) väärrib tähelepanu ka veel § 4., mis reguleerib usuõpetuse tundide eest tasumaksmise korra algkoolides:

§ 4. Õpetajale, kellel nädalatundide arv vähemalt 24 on — juhatajal ning tema abil vastavalt vähem — ning kes peale selle veel usuõpetust õpetab, tasutakse usuõpetuse kui õpetajale vabatahtliku õppeaine tunnid kui lisatunnid (õpet. palgaseaduse § 5., märk. 2).

Sellega siis nüüd olid usuõpetusega seotud formaalsed küsimused enam-vähem lahendatud. Märkida tuleks veel ainult, et

usuõpetuse tundide arv järgmiselt kindlaks määrati: algkoolis I—IV klassini à 2 tundi nädalas, V ja VI kl. à 1 t. (vaata „Ha-mi korraldus algkoolide tunnikava kohta“ ühes juurdelisatud tunnikavaga — 15. VI. 1923, № 22301, R. T. 1923, № 90); keskkooli igas alamastmes (I ja II kl.) ja humanitaar- ning reaalarude ülemastmes (III—V kl.) à 2 t. nädalas ja teiste erilaadiliste harude ülemastmes (III—V kl.) — siia hulka ka seminarid arvatud — à 1 t. n. (Ha-mi täiendav määrus avalikkude keskkoolide tunnikavade kohta — 8. VIII. 1923. a., R. T. 1923, № 106).

(R. T. 1926. a. № 55 avaldatud algkooli uued tunnikavad näevad ette ka V kl. 2 nädalatundi usuõpetust ja selsamal aastal № 65 avaldatud keskkooli uued tunnikavad — majapidamis-, kommerts- ja põllumajandusharude III kl. — 2 tundi).

Järgnema pidi suur ja raske töö -- usuõpetuse sisulise külje korraldamine, tuli mõtelda kõige pealt kavade peale, alg- ja keskkoolidele, mille alusel tuleks usuõpetust õpetama hakata.

Energiliselt asus Haridusministeerium sellele tööle, kohe peale rahvahääletust, ja tagajärg oli, et usuõpetuse õppekava algkoolidele juba oktoobris valmis oli. 22. okt. 1923. a. võis tolleaegne haridusminister A. Veiderman kavale peale kirjutada „Kinnitan“ ja 27. oktoobril 1923. a., № 24843 all saatis kooliosakond kavad laiali ühes kaaskirjaga (kavaga ühtekõidetult) aluste kohta, millistel usuõpetust algkoolides korraldada tuleb. Olgu tähendatud, et algkoolide usuõpetuse-õppekava kokkuseadmise Haridusministeerium oli usaldanud Tartu Ülikooli professor P. Põllu kätte, kelle kava Haridusministeeriumis läbi töötati ja läbitöötatud kujul kinnitati.

Et kavaga ühessaadetud kaaskiri aluste kohta, millistel usuõpetust algkoolides korraldada tuleb, põhjaneva tähtsusega on tervele usuõpetuse sisulisele korraldusele Eesti koolis, siis olgu selle kirja tekst siin täielikult toodud: „Usuõpetust algkoolides tuleb korraldada järgmistel alustel:

1) Usuõpetuse aluseks on ristiusk; õppekava on üldine kõigile algkoolidele, õpilaste usutunnistulise (konfessiooni) kuuluvuse peale vaatamata, kuid neis klassides, kus õpilaste koosis usutunnistulise kuuluvuse suhtes ühtlane, võib kava täiendada ka konfessioonilist laadi ainetega, nagu usutunnistusliste seletuste ja kiriklikkude palvetega; samuti võib õppekavas ettenähtud lauludest neid välja jätta, mis sellele konfessioonile võõramad jne.

Maakonna- ning linnakoolivalitsused on kohustatud kindlasti selle järele valvama, et usuõpetus koolides korralikult ja õppekavale ning käesolevale korraldusele vastavalt saaks käsitletud.

2) Usuõpetuse tunnid tulevad kooli nädala-tunniplaani nõnda ära mahutada, et neist osavõtmine õpilastele raskusi ei teeks.

Klassides, kus muist õpilasi usuõpetuse tundidest osa ei võta, tulevad usuõpetuse tunnid võimalikult esimestena või viimastena päeva tunniplaani paigutada. Igatahes peab kool selle eest hoolitsema, et õpilased, kes usuõpetust ei õpi, tegevuseta kooliruumides ei viibiks ja teiste õpilaste tööd ei segaks.

3) Koolides, kus mitmeusutunnistulise kuuluvusega lapsed õpivad ja kus vastavad õpetajad leiduvad, koondatakse õpilased, kui nende vanemad seda soovivad, usuõpetuse tundidel klasside asemel usutunnistusliste rühmade järgi.

Sellejuures tuleb silmas pidada, et õpilaste arv ühes rühmas õppeaasta algul oleks vähemalt 10. Kui vähemalt kahe õppeaasta õpilased ühes rühmas õpivad, siis on usuõpetuse tundide arv nädalas ka vanemate (s. o. 5. ja 6.) klasside tarvis 2.

Rühma võib jagada, kui kahe õppeaasta õpilaste ühendamisel õpilaste arv üle 40, kolme õppeaasta ühendamisel üle 36, nelja — ja rohkema õppeaasta ühendamisel üle 30 tõuseb.

Lastevanematel on õigus otsustada, missuguse usutunnistulise usuõpetuse tundidest õpilane osa võtab.

4) Õpilaste osavõtmise usuõpetuse tundidest otsustavad kuni 18. eluaastani lastevanemad või hoolekandjad, pärast 18. eluaastat õpilased ise.

Kooli vastuvõtmisel teatab lapsevanem sellekohasel küsimuslehel, kas ta soovib, et õpilane usuõpetuse tundidest osa võtab või mitte. See teadaanne maksab nõnda kaua, kuni vanem kirjalikult teatab, et ta oma otsuse on muutnud. Viimasel korral vabaneb õpilane usuõpetuse tundidest järgmise semestri algusest.

Õpilane, kes usuõpetuse tundidest osa võtab, on kohustatud seda korralikult tegema, nagu see iga teise õppetunni kohta maksab.

1923/24. õppeaasta algul saadetakse kõigile lastevanematele täitmiseks küsimuslehed nende laste usuõpetuse tundidest osavõtmise kohta.

5) Usuõpetajaiks võivad olla isikud, kes tõesti suudavad, silmas pidades üldpedagoogilisi põhimõtteid, seda ainet usu- ja kõlbluskasvatustsilselt käsitleda. Usuõpetajate valimisel kui ka usuõpetuse tundide jaotamisel pedagoogika nõukogus tuleb usuõpetust osavõtivate õpilaste vanemate esitajate soove õpetaja isiku kohta võimalikult arvesse võtta.

6) Klassides, kus õpilaste koosseis usutunnistuslise kuuluvuse poolest ühtlane või kus usuõpetus on korraldatud selle määruse p. 3. järgi, olgu usuõpetaja samast usutunnistusest, kuhu kuuluvad õpilased.

7) Õpetajaile on keelatud koolis õpilaste hulgas oma usutunnistuse kasuks kihutustööd teha, teisest usutunnistusest halvaks pidavalt kõneleda ja usulisi kombeid mõnitada. Õpetaja kohus on õpilaste hulgas üksteisest arusaamist ja usulist sallivust äratada ja kasvatada.“

Tähtsamaks põhimõtteks selles korralduses tuleb lugeda interkonnessionaalse usuõpetuse põhimõtet ristiusu alusel (sellele põhimõttele vastavalt on ka kava kokku seatud), kusjuures siiski, nagu näha, elunõudeid silmas pidades, konnessionaalsele usuõpetusele avarad võimalused on jäetud.

24. novembril 1923. a., № 25440 all saatis Kooliosakond laiali juhtnõõrid usuõpetuse korraldamise kohta keskkoolides, mis nii sisult kui tekstilt peaaegu täiesti kokku lähevad algkooli omadega, väikesed, kõige pealt asjast tingitud, lahkumineku välja arvatud.

Kuid puudus veel usuõpetuse kava keskkoolidele. Selle kokkuseadmise oli Tartu Ülikooli professor J. Kõpp Haridusministeeriumi ettepanekul oma peale võtnud. 1924. a. sügisel esitas ta oma kava Haridusministeeriumile ja pärast seda, kui ka see kava oli vastavas komisjonis ja ministeeriumis läbi vaadatud ja töötatud, kinnitas tollaegne haridusminister H. B. Rahamägi kava 18. III. 1925. a.

Et selgusele jõuda usuõpetuse tegeliku seisukorra kohta koolides eriti peale rahvahäletust ja sellega pinda valgustada, millele tuleb edasi ehitada, korraldas Haridusministeerium 1924. a. vastava üleriiklise ankeedi. Ankeedi tulemustest refereeris nende ridade kirjutaja I usuõpetajate kongressil, mis Tartus 10.—12. augustini 1924. a. ära peeti ja kus kõne alla tuli hulk põnevaid päevaküsimusi usuõpetuse alalt.

Ankeedi tulemused olid mitmetpidi huvitavad. Olgu siin

ainult mõnele üksikule tähendatud. Nii selgus ankeedist, et 1923./24. kooliaastal, s. t. aastal peale rahvahääletuse, algkooli õpilastest üle terve riigi õppis usuõpetust 88,7%, keskkooli õpilastest 74%, algkoolides ja keskkoolides kokku õppis usuõpetust 87,3% kogu õpilaste arvust. Need arvud, eriti ka viimane protsentarv, kõnelevad huvitavat keelt.

Eespool tähendati juba, et rahvahääletusel 72% hääletasid usuõpetuse poolt. Kui juba seda arvu küllalt suureks tuleb lugeda, on, nagu ankeet näitab, usuõpetusest osavõtjate arv veelgi suurem olnud — 86,3%, see tähendab — usuõpetuse pooldajaid meie rahva seas on rohkem, kui hääletus seda näitas ja see hääletuseaegses palavikus ennast ilmutas. Ehk kui võrdleme usuõpetust õppijate % alg- ja keskkoolides enne ja pärast rahvahääletust (arvud enne rh. vaata № 1 lk. 28), siis leiame, et keskkoolides % on peaaegu seesama (enne 73,3%, pärast 74%); algkoolides aga on suur vahe — umbes 24% (enne 64,6%, pärast 88,7%).

See asjaolu on seletatav sellega, et keskkoolide suhtes rahvahääletus tegelikult muudatusi ei toonud; seal õpetati ka enne usuõpetust ilma lisamaksuta, nagu eespool tähendatud. Algkoolides aga seda ei olnud. Ja niipea, kui tingimused siin paranesid, lisamaksu enam ei nõutud jne., tõusis algkoolides usuõpetust õppijate arv kohe isegi keskkoolide omast veel palju kõrgemale.

Ankeedist selgub edasi, et tegelikult konfessionaalne õpetusviis on enam pooldamist leidnud kui interkonfessionaalne (vahekord peaaegu 2:1), et õpilaste ja õpetajate arvuline vahekord konfessiooni mõttes on loomulik olnud, s. t. teatud õpilaste konfessioonil on vastavast konfessioonist usuõpetaja olnud. Nii oli, kui arvestada 2 suuremat konfessiooni, 1923/24. kooliaastal järgmine vahekord: ¹⁾

Usuõppijaid — luterlasi: 80,23%,	usuõpetajaid — luterlasi: 79,15%	} algkool
„ — õigeusulisi: 19,09%,	„ — õigeusulisi: 20%	
usuõppijaid — luterlasi: 88,44%,	usuõpetajaid — luterlasi: 84,9%	} keskkool
„ — õigeusulisi: 11,20%,	„ — õigeusulisi: 12%	

1) Kui vastavaid õppijate ja õpetajate protsentarve kokku arvates 100 välja ei tule, siis on see seletatav sellega, et niihästi õppijate kui ka õpetajate hulgas ka teistest konfessioonidest isikuid olla võis, keda siin silmas peetud ei ole ja kelle arv suuremate konfessioonidega võrreldes igatahes minimaalne.

Ankeet annab ka pildi neist soovidest ja vajadustest, mis usuõpetajatel olemas. Siin nimetatakse esimeses järjekorras meetodilist kirjandust, siis õpperaamatuid, kursusi jne.

Et vastu tulla ühele kõige hädalisemale vajadusele, nimelt vajasid eriti algkoolide usuõpetajad hädasti näpunäiteid, kuidas usuõpetust õpetada vastavalt uuema aja pedagoogiliste ja meetodiliste nõuetele ja vaadetele, algas Haridusministeerium kohe kursuste korraldamisega ka usuõpetuse alal. Juba 1923. a. suvel korraldati esimesed usuõpetuse kursused Narvas. Kuid plaanikindlalt asuti usuõpetuse kursuste korraldamisele 1924. a. suvel. Sel suvel peeti esimesed usuõpetuse kursused ka Tartu Ülikooli juures, mis nüüd juba iga aasta on kordunud sisemaa paremate ja tuntumate jõududega (seni prof. J. Kõpp, prof. E. Tennmann), kuna suvel 1924. a. Tartus loenguid pidas usuõpetuse metoodika üle Dr. W. Stuhlfath, tolleaegne Friedeberg'i seminari direktor (Preisimaalt), tuntud Saksa töökooli pedagoog ja metoodik.

Peale Tartu on usuõpetuse kursusi ka mujal korraldatud, s. o. kõikides maakonna- ja suuremates linnades, nõnda et soovijatel osavõtt võimalik oli ilma suurema vaevata. Kursused olid igalpool — ka Tartus — lühiajalised — kuni 2 nädalani, ja lektoriteks kursustel olid tegelikud koolimehed ja usuõpetajad.

Jääb üle veel rääkida mõnest korraldusest.

16. juulil 1924. a., № 22813 all teatas Haridusministeerium koolivalitsustele ja riigikoolide juhatajaile vastavate korralduste tegemiseks, et „tuleb koolide ülevalpidajail ja juhatajail, kus usuõpetust saada soovivate õpilaste tarviliku arvu kogumine juba selgunud või ette näha, koolile usuõpetaja leidmiseks aegsasti vastavaid samme astuda“. Nimelt olid, nagu samast ministeeriumi kirjast näha, paljudes koolides, kus usuõpetus küll kavas oli ja usuõpetust soovijaid õpilasi tarvilisel arvul leidis, usuõpetuse-tunnid siiski ära jäänud põhjendusega, „et kool ei olla leidnud usuõpetajat“.

Selsamal aastal 19. detsembril, № 25466 all saatis Haridusministeerium juba tähtsama sisuga ringkirja — on õieti 2 tähtsamat kirja usuõpetuse asjus pärast rahvahääletust läinud: üks neist 27. okt. 1923. a., mille sisu ja tekst juba eespool toodud, ja teine — 19. dets. 1924. a., mis puudutab eriti koolipalve pidamist. Olgu ka selle kirja (maakonna- ja linnakoolivalitsustele ning riigikoolide juhatajaile) tekst siin täielikult ära trükitud:

„Nagu rahvahääletamise tagajärjed avalikkude algkoolide

seaduse muutmise kohta 1923. a. veebruari kuus, 1922. a. üld. rahvalugemise andmed ja haridusministeeriumi poolt 1924. a. juuni kuus korraldatud ankeet usuõpetuse õpetamise kohta koolides näitavad, nõuab meie rahva suur enamus, et meie kool usu- lise kasvatuse eest tarviliselt hoolt kannaks.

Silmas pidades seda ja arvesse võttes, et usuõpetuse alal koolides on olemas puudusi ja väärnähtusi, teeb haridusministeerium oma 1923. a. 27. okt. № 24842 ringkirjale täienduseks järgmised korraldused usuõpetuse õpetamise ja usulise kasvatuse kohta koolides.

I. Et usuõpetuse edu kindlustada ja selle aine vastu lugu- pidamist ning huvi äratada, tuleb usuõpetust koolis niisama väärilisel käsitada nagu teisigi õppeaineid, teda õpilaste teatelehtedes ja tunnistustes hinnata ja neilt õpilastelt, kes hiljem usuõpetust hakkavad õppima, teadmisi läbivõetud kursuse ulatuses nõuda.

II. Kuna meie koolides õpilaste suur enamus (86,3%) usuõpetust õpib, paneb haridusministeerium ette kõigis neis koolides, kus usuõpetus õppekavas ette nähtud, sisse seada hommikupalve, nagu paljud koolid seda juba oma algatusel on teinud.

Et aga edaspidi ei korduks haridusministeeriumis olevate andmete järgi koolide hommikupalvete pidamise viisis selgunud väärnähtused, mis usutunnet ei süvenda, küll aga usumõttele kahju võivad tuua, peab haridusministeerium tarvilikuks seletada hommikupalve pidamise juhtnööriks järgmist:

1. Kooli ühine hommikupalve, mida peab harilikult usuõpetaja, koosneb:
 - a) vaimulikkude laulude ehk hümnide laulmisest palve algusel ja lõpul, milleks paremaid, kõlavamaid ja meeltülendavamaid kirikulaule, aga ka muid, eriti uuemaid vaimulikke laule võetakse; kui võimalik, tuleb laulda ka mitmehääliselt;
 - b) lühikesest palvest, mida usuõpetaja peab peale Pühakirja kohase salmi ettelugemist;
 - c) vaheldusena ka lühikesest kõnest usuõpetaja poolt, mille lähtekohaks soovitav võtta noorte hingeelule vastavaid, Piiblis leiduvaid praktilise sihiga, aga ka aatelse sisuga juhtlauseid, või ka lauldud salmis helisevaid mõtteid ning konkreetseid üleelamusi ja sündmusi;
 - d) vahetevahel võib palve piirduda ainult vaimuliku laulu mõjuva laulmisega;

- e) et palve oma kuju poolest vaheldusrikkamaks muutuks, olgu maad ka õpetaja leidlikkusel; mõeldagu, näiteks, õpilaste aktiivse kaastegevuse peale kas mõne usulise luule ettekandmise kujul või muul teel, kuid peetagu silmas, et sarnane korraldus suurt takti ja ettevaatust nõuab.
2. Palve peab sisu ja kuju poolest noorte hingelaadile vastama. Ta sihiks kõigis ta osades peab olema õpilastes kasvatada ning arendada ristiusulisi hingeväärtusi, süvendada neid ning õrnen-dada ja õpetada õpilasi neid väärtusi maksma panema prakti-liselt, seda esimeses joones koolielus, et edeneksid ja kasvaki-sid õpilastes nende paremad hingelised püüded. Õpilastes tuleb nende korralduse kogumise läbi palvele arendada ühis-tunnet kui ka korralduse harjumust.
 3. Palvetamist tuleb koolisündmustega kokkukõlasse viia (sur-majuhtumised, kooli rõõmsad sündmused, isamaaliste ja Eesti tähtsamate tegelaste mälestuspäevade pühitsemine j. n. e.).
 4. Palve ei tohi pikalt, mitte üle 10 minuti kesta ega väsitavalt mõjuda. Tema sisu ja kuju ei tohi pealiskaudse, mehaanilise harjumuse ega tardunud toiminguga ilmet kanda.
 5. Palvepidamine olgu võimalikult iga päev, kui selle korra muut-mist ei nõua kohalikud olud, kooli ruumide tingimused ja need päevad, mis muudeks üldisteks õpilaste kogumisteks ja kõnedega esinemisteks enne õppetööd on määratud. Neis kü-simustes määrab korra kindlaks pedagoogika nõukogu.
 6. Palvest osavõtmise on kohustatav neile õpilastele, kes usu-õpetust õpivad.

III. Et õpilastele, õpetajatele, koolijuhatajatele ja teenijatele pühapäeva rahu ja puhkust võimaldada, mis neile nädalase jõu-pingutuse järele tungivald vaha, ei tule pühapäeviti kooliruumides kuni kella 12 mingisuguseid õpilaste koosviibimisi lubada.

Niisamuti peavad koolid keelduma määramast pühapäevaks (s. o. esmaspäevaks nõuetavaid) kodutöid, sest meil töötavad õpilased nädalas 6 päeva (mitte 5, nagu mitmel teisel maal) ja on tööga õige koormatud“.

Täienduseks sellele ringkirjale teatab Haridusministeerium veel järgmist — kirjaga 3. apr. 1925. a., № 21180:

„Haridusministeeriumis saadud teadete järgi on koolides usuõpetuse korraldamisel ette tulnud juhtumisi, kus neid õpilasi, kes koolis seda ainet ei õpi, mõnesugustel põhjustel usuõpetuse tundide ja palvete ajal siiski sunnitakse viibima samas ruu-

mis, kus seda ainet teistele, soovijatele, õpetatakse või palvet peetakse. Haridusministeerium leiab, et usuõpetust mitteõppivate õpilaste sarnane sunduslik viibimine usuõpetuse tundidel või palvetel ei vasta südametunnistuse vabaduse põhimõttele ja ei ole sellepärast pedagoogiliselt soovitatav.

Pedagoogika nõukogudel tuleb selleks, kuidas usuõpetuse ja palvete asjas täiesti eitava seisukohal olevate õpilaste suhtes asja korraldada otstarbekohasemalt, otsida ja leida teid vastavalt koolioludele ja kasvatusnõuetele“.

See oleks siis nüüd enam-vähem täielik ülevaade usuõpetuse senisest korralduskäigust Eesti koolis, millele juurde lisada võiks vast veel haridusnõuniku kirja käesoleva aasta 8. jaanuarist, № 251 koolinõunikkudele, milles soovitatakse, et 6-klassilised algkoolid ja keskkoolid end varustaksid piiblitega (10—15 eksmpl. kooli kohta) õpilastele väljajagamiseks klassitööks ja lugemiseks, nagu niisugust tööd ja lugemist ka usuõpetuse õppekava ette näeb.

In memoriam.

D. Julius Kaftan †

27. augustil s. a. suri 77 aasta vanaduses süstemaatilise usuteaduse professor Berliini ülikoolis ja evangeelse ülemkirikunõukogu abipresident D. Dr. Julius Kaftan.

Julius Kaftan sündis 1848. a. Shleswig-Holsteinis kirikuõpetaja pojana. Vaimulikule elukutsele valmistas ta ennast ette Erlangenis, Berliinis ja Kiilis. Oli lühikest aega abiõpetaja. Habiliteeris 1873. a. Leipzigis ja asus selsamal aastal erakorralise professorina Baaseli ülikooli juure. 1882. a. sai süstemaatilise usuteaduse erakorraliseks professoriks Berliini ülikooli juure kutsutud, missuguse kutse ta ka vastu võttis.

Julius Kaftan'i tähtsus seisab nii teaduslikel kui ka kiriku-elu tegelikul põllul. Ta on rea teoseid kirjutanud, milledest nime-tada oleksid: „Das Wesen der Christlichen Religion“, 1881. a.; „Die Wahrheit der Christlichen Religion“, 1888. a.; „Glaube und Dogma“, 1889. a.; „Brauchen wir ein neues Dogma?“, 1890.; „Zur Dogmatik“, ajakirjas „für Theologie und Kirche“, 1904.; „Glaubens-gewissheit und Denknöwendigkeit“, 1918. Tema tähtsamad teosed

aga on: „Dogmatik“, 1897, VII ja VIII väljaanne 1920, ja „Philosophie des Protestantismus“, 1917. Oma vaadetes seob ta ennast Göttingeni professor Albrecht Ritschl'iga (1822—1889). Ritschli kuulus „väärtotsus“ on koguni Kaftan'i käest saadud. Kuid ta läheb, või katsub vähemalt, Ritschl'ist usuteaduslistes küsimustes edasi jõuda. Oma tunnetusteoreetilised alused arendab ta viimaseks nimetatud raamatus; ta sammub siin Kanti jälgedes. Kus ta aga nii ühest kui teisest edasi läheb, ütleb juba see, et ta Jumala absoluutsusest kõneleb, millest Ritschl põrmugi kuulda ei tahtnud; ja kuna Ritschl meile Jeesusest kui jumaliku väärtusega vahemehest kõneleb, ütleb Kaftan, et „Jeesus on Jumal.“ Tema dogmaatika süsteem on teravmõistusliselt, aga ka soojalt kirjutatud.

Julius Kaftan'il on hulk õpilasi ja poolehoidjaid, keda Ritschl'i teoloogilise voolu juure juhiti, nii Titius, Wobbermin, Scholz, Lüttge, Fabricius. Muidugi on igaüks nendest siit edasi ehitanud.

Aga Julius Kaftan on ka kirikuelus suurt tegevust üles näidanud, olles 1904. aastast saadik kõige ülema kiriklise ametiasutuse liige, 1921. a. peale evangeelse ülemkirikunõukogu abiesimees. Temal oli selles seisukorras võimalik Saksamaa evangeelse kiriku ümberkujundamise peale suurt mõju avaldada ja rohket tööd ära teha. Muu seas oli just tema teene, et Saksamaal piiskopid kirikuelus juhtivale kohale asetati. Kiriku tegevuses on Kaftan'i iseäranis sotsiaalne külg huvitanud, kuna ta oli vastava tööosakonna esimees evangeelse kiriku eestseisuses.

Mäletan teda 1920. aastast, mil au ja õnn oli isiklikult temaga Berliinis tutvavaks saada. Tema selgitatud vaade, kindel seisukoht, rahulik käsitlusviis, aga viimaks sügav isik jätsid minus jäädava mulje. Sügav tänu saadud rohke õpetuse ja juhatuse eest olgu siinkohal öeldud lahkunule meistrile ja väsimata kirikutegelasele.

H. B. R a h a m ä g i.

Usuteaduslisi oskussõnu.

Iga teaduseharu vajab oma iseloomule, alale, mõistetele vastavaid, kindla tähendusega oskussõnu.

Meie usuteadusele on möödapääsemata tarvilik eestikeelsete usuteadusliste oskussõnade loomine, kokkuseadmine, kindlaksmääramine. Seda ära tundes otsustas usuteaduskond nov. 1924 moodustada seks otstarbeks „Oskussõnade komisjon“, mis koosneb usuteaduskonna eesti keelt rääkijast liikmeist (nendest on 2 alalist liiget), 4 usuteaduse üliõpilasest (Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi valikul) ja härra lektor Veski'st, kes meile kunagi oma sellekohast abi ei ole keelanud. Otsustati, et see „Oskussõnade komisjon“ seab kokku vastava oskussõnade nimestiku, ja kui neid oskussõnu ka laiemais ringkonnis küllaldaselt on sõelutud, tarbekorral parandatud ja täiendatud, esitatakse nimekiri teaduskonnale lõpliku kuju kindlaksmääramiseks ja heakskiitmiseks.

„Oskussõnade komisjon“ algab käesolevas numbris oma oskussõnade nimestiku avaldamist, mis tähestiku järele korraldatakse.

Palutakse lahkeid lugejaid esildatud oskussõnade üksikult läbi vaadata, tarbekorral parandusi ja võimaluse järele täiendusi teha, ja sellekohased ettepanekud ja arvamisavaldised saata usuteaduskonnale (Tartu ülikooli usuteaduskond, Oskussõnade komisjon).

A.

Abba — aba, isa.
Abbé — abt, kloostriülem.
abbeten — (enesest) maha palvetama (palvehelmeid); maha paluma; lahti palvetama (pattudest), ära paluma.
Abbitb — kujutis, kujund.
abbilden — kujundama, kujutama.
Abbitbung -- kujutis, kujutus.
Abbitte — palung, andekspalumine.
Abeliten — abeliidid, aabellased.
Abendandacht — õhtupalvus (v. Andacht).
Abendglocke — õhtukell.
Abendgottesdienst — õhtu-jumalateenistus, õhtutund, vesper.
abendländische Kirche — õhtu(maa) kirik; läänekirik.
Abendmahl — armulaud; (püha)õhtusöömaaeg; paht [pahu].
— aušteilen — Jumala armu jagama.
— genießen — Jumala armu võtma, armulaual käima, armulauale minema, armulauda võtma.
Abendmahlstafel — armulaua pühitsemine; armulaua-talitus.

Abendmahlsgast — (armu-) lauline.
Abendmahlsgerate — armulaua nõud, kirikunõud, kirikuriistad.
Abendmahlstafel — armulaua (õpetuse) tüli.
Abendmahlwein — kirikuviin, armulauaviin (-vein).
Abendmesse -- õhtumissa, õhtumess [-i].
Aberglaube -- ebauusk.
Abfall — langemine, ärataganemine (näit. Julius Taganenu).
abfasten, sich — lahti paastuma (mingist patust).
Abgaben — (kiriku-)maksud, peamaksud, -andamid, lõivud.
Abganz — vastuhelk, vastupaiste, vastu-paistus.
Abgott — väärjumal, ebajumal.
Abgötteri — väärjumala-teenistus.
Abhängigkeit — olenevus, sõltuvus.
Abhängigkeitsgefühl — olenevuse-, sõltuvusetunne.
abfasten, sich — v. abfasten, sich.
abfündigen — (üles ehk maha) kuulutama (kirikus), maha hõikama.

Ablass — patukustutus.
 Ablassbrief — patukustutuse-kiri, patukustutis, (päästekiri).
 Ablassgeld — patukustutuse-raha.
 Ablasshandel — patukustutuse-kauplemine, patukustutuse-müük.
 Ablassjahr — patukustutuse-aasta.
 Ablasspfennig — patukustutuse-veering.
 Ablösung — lunastus.
 Ablution — kätepesemine, ablutsioon.
 Abrahamiten — abrahamiidid, aabraham-lased.
 Abrenuntiation — lahtiütlemine, lahtiütlus (pühalik lahtiütlemine kuradist ristimise puhul).
 abschwören — lahti vanduma.
 Absehung — tagandamine, tõukamine (troonilt).
 Absicht — mõte, siht, kavatsus, kogem [-i].
 Absis — v. Apsis.
 absolut — absoluutne.
 Absolutes — absoluut [-di], absoluutne.
 Absolutheit — absoluutus.
 Absolution — absoluutsioon, pattude andeksandmine, andeksandmise kuulutus, vallandus.
 — erteilen — vallandama, andeksandmist kuulutama, andeks andma
 Absolutionsformel — vallanduse-, andeksand-formul.
 Abszinenz — karsklus, kasinus, kainus.
 abstrakt — abstraktnel, mõtendlik.
 Abstraktion — abstraktsioon, mõtendus, üldistus.
 Abt — v. Abbé.
 Abtei — abtkond.
 Abtin — abtinna, naisabt, kloostrinaiš-ülem.
 Abtötung (des Fleisches) — (liha) suretamine.
 Abtrünniger — taganenu.
 Abtrünnigkeit — taganemus.
 Abulie — abuulia, tahtevõimetus, otsustevõimetus.
 Abweg — väärtee, eksitee.
 Acht — riigivanne, põlg [põlu].
 achten — põlustama, vande alla panema.
 Achtung — põlustamine, vande alla panemine.
 Acta martyrum — veretunnistajate, martirite aktid, pühurite aktid.
 Adamiten — adamiidid, aadamlased.
 adäquat — kohaldane, võrdne; (täiesti, täpselt) vastav; ainuvastav.
 ad hominem — ad hominem.
 Adiaphoron — adiaafor.
 Adjunkt — abiõpetaja.
 Admissio — armulauale võtmine, lubamine.
 admittieren — armulauale võtma, lubama,

ad oculos demonstrare — veenvalt tõestama (silmade ette seades).
 Adoptianer — adoptiaan.
 Adoptianismus — adoptianism.
 adoptieren — adopteerima, lapsendama (pojandama, türendama).
 Adoption — adoptionsioon, lapsendus (pojandus, türendus).
 Adoration — austamiskummardus.
 Advent — advent, Kristuse tulemise (tuleku) püha, (Kristuse, Jumala) tulek, tulemine, lähenemine.
 Adventist — adventist.
 Affekt — affekt, tundus, pahvus, mõju.
 Afterglaube — väär-usk.
 Afterlehre — väärõpetus.
 Agape — agaap, armastuse-söömaag.
 Agathologie — agatoloogia, õpetus ülimast hüvest.
 Agende — agenda, kiriku käsiraamat.
 Agens — tõukejõud, mõjur [-i].
 Agnoēt — agnoeedid.
 Agnostiker — agnostik.
 Agnostizismus — agnostitsism.
 Agnus Dei — Jumala tall.
 Agrapha — agrafid
 Ahnen — esivanemad, ürgvanemad, algvanemad.
 Ahnenkult — esivanemate kultus, kummardamine, esivanemate austus, austamine.
 Ahnlichkeit — sarnasus.
 Ahriman — Ahriman.
 Akathistos — akaatist, kiidu-jumalateenistus, kiidujumalateenistuse-kord.
 Akkomodation — kohanemine, akkomodeerumine; kohastus.
 Akoiinet — akoimeet, virglane, mittemagaja.
 Akoluth — akoluut.
 Akzeptation — vastuvõte.
 Aktidens — tasu, aktidens.
 Albigerfer — albilane.
 Alchemie — alkeemia.
 Alchophil — aletofiil, tõe-armastaja.
 Alkoholisismus — alkoholism.
 All, das — universum, koguilm, kosmos.
 allbarmherzig — kõikhalastaja, kõikhelde.
 Allegorie — allegooria, mõistukõnelus.
 allegorisch — allegooriline.
 alleinseligmachend — ainuõndsakstegev, ainuõndsustav.
 Allerbarmster — kõikhalastav, kõikhalastaja, kõikhelde.
 allergnädigst — kõigearmulisem.
 Allerhalter — kõigi-ülapidaja.
 Allerheiligenfest — kõigipühurite-päev.
 Allerheiligstes — kõige püham, pühim.
 Allerseeletag — kõigihingede-päev.
 Allgegenwart — kõikjalolek.

allgegenwärtig — kõikjalolev.
 allgemein — üldne.
 Allgemeinheit — üldsus.
 Allgewalt — kõikvägi.
 allgewaltig — kõikväeline
 Allgüte — kõikheldus, kõikheadus.
 Alliance — allianss, liit.
 Allmacht — kõikvõim, kõikvõimsus.
 allmächtig — kõikvõimas, kõikvõimune.
 Allotution — allokutsioon, paavsti üte kardinaalidele.
 Allvater — kõige-isa.
 allweise — kõiktärg, kõikteadja.
 Allweisheit — kõiktarkus.
 allwissend — kõikteadja.
 Allwissenheit — kõikteadmine, kõikteadmus.
 Almosen — armuand, almus [-e].
 Aloger — aaloo, logosesalgaja.
 alogisch — aalooiline, loogikavastane.
 Altar — altar.
 Altarbedeckung — altarikate, altarirüüet, altaripilt.
 Altarbild — altaripilt.
 Altardecke — altarivaip.
 Altarleuchter — altarilühter.
 altchristlich — vanakristlik, algkristlik, ürgkristlik.
 Altertum — vana-aeg; muistsus.
 Altertümer — muistsised.
 Altster — vanem.
 Altgläubiger — vanausuline, raskolnik.
 Alttholisch — vanakatoliik, vanakatoliiklane.
 alttholisch — vanakatoliiklik, vanakatoliigi.
 Alttholizismus — vanakatolitsism.
 Altes Testament — Vana Testament, Vana Seadus.
 Altruismus — altruism.
 alttestamentlich — vanatestamentlik.
 Altya — lahendamatu (sofismis).
 Ambon — ambon.
 Ambrosia — ambroosia.
 Amnestie — armamine, amnestia.
 amnestieren — armama.
 amoral — amoraalne, moraalitu, kõlblusetu.
 Amt — amet.
 — der Schlüssel — meelevald.
 Amthalten — jumalateenistust pidama, teenima, ametlema.
 amtieren — ametit pidama.
 Amtsfolge — ametijärg, ametijärgus.
 Amtsführung — ametipidamine.
 Amtsgebühr — löiv [-u], (ameti-) talituskaks.
 Amtshandlung — püha ametitalitus (näit. laulatustalitus).
 Amtsleidung, -tracht — ametirõivas, ametirüü.

Amulett — amulett, ohutis.
 Anabaptismus — anabaptism.
 Anabaptist — anabaptist, taasristija.
 anabaptistisch — anabaptistlik.
 Anachoret — anahoreet, erak [-u], üksiklane.
 Anachoretentum — anahoreetus.
 Analabion — analaabion.
 analog — analoogne, sarnuslik.
 Analogie — analoogia, sarnus.
 Analogion — analoogion, pult.
 Analogon — sarnand.
 Anamnese — anamnees, meeldetuletus.
 Anarchismus — anarhism *).
 Anaphora — ülitus.
 Anathema — anateem kiriklik neede.
 anathematizieren — needma, neede alla panema; needustama, needega välja heitma.
 anbeten — palveldama, austama; kummardama, jumaldama.
 Anbetung — palveldus, austamine, kummardamine, jumaldamine.
 Andacht — hardus, hardumus, palvus, pühalikkus.
 — halten — palvet pidama.
 Andächtelei — vagatsemine, välishardus.
 andächteln — vagatsema.
 andächtig — harras [harda], vaga.
 — anstellen, sich — end vagaks teesk-
 lema.
 Andachtsbuch — palvusraamat, palveraamat.
 Andachtsheuchelei — petehardus.
 Andachtsübung — palvusharjutus.
 Andersgläubiger — teiseusuline.
 Anfechtung — kiusatus.
 anflehen — anuma, haledasti paluma, halama.
 Anflehen — halamine, halang.
 Augenacht — pale [ge].
 anglikanisch — anglikaani.
 Anglikanismus — anglikanism.
 Animismus — animism, hingedeusk.
 Anlage — eelolu, dispositioon, eelsoodumus, kalduvus.
 Annalen — annaalid, aastaraamatud.
 Annaten — annaadid.
 anno Domini — Issanda aastal.
 Anrede — üte [ütte].
 anreden (jemanden) — ütama.
 Anregung — äratus, virgutus.
 anschauen — nägema, vaatlema, vaatama, kaema.
 anschaulich — vaatlik, kujukas, näitlik.
 Anschaulichkeit — vaatlikkus, kujukus, näitlikkus.
 Anschauung — vaatlus, vaade, nägemus, nägemine, kaemus.
 anschreiben (zur Gemeinde) — (kogudusse) kirjutama.

Ansprache — (tervitus-) kõne, kõnestus.
 — halten — kõnetlema, kõnestama.
 antezedent — antetsedentne, eelnev.
 Anthropologie — antropoloogia.
 anthropologisch — antropoloogiline.
 Anthropomorphismus — antropomorfism,
 inimestamine.
 Anthropomorphit — antropomorfiit.
 Anthropopathie — antropopaatia.
 Anthroposophie — antroposoofia.
 anthroposophisch — antroposoofiline.
 Antichrist — antikrist(us), antikristlane,
 vastukristlane.
 antichristlich — antikristlik.
 Anti(difo)mariten — anti(diko)mariidid.
 Antidoron — antidoor, aseand.
 Antif — muistsus.
 antiferikal — antiklerikaalne, kirikluse-
 vastane.
 Antimission — antimission.
 antimoralisch — moraaliveastane.
 Antinomie — antinoomia.
 Antinomismus — antinomism.
 Antipapst — vastupaavst, antipaavst.
 Antiphonie — vahelduslaul, antifoonia.
 Antisemit — antisemiit, juudivastane.
 Antisemitismus — antisemitism.
 Antitheftik — antitektika, vastandlikkus.
 Antithese — antitees.
 Antitrinitarier — antitrinitaarlane, vastas-
 trinitaarlane.
 Antizipation — antitsipatsioon.
 antrauen — laulatama.
 Antrittspredigt — esijutlus.
 anverloben — kihlrama.
 anvermählen — naitma, (abiellutama).
 Aonen — eoonid.
 (τὸ) ἀπειροῦ — piiramatu, lõpmatu.
 Aphtartodofeten — ahtartodokeetid.
 Apokalypse — ilmutus, apokalüps.
 Apokalypit — ilmutus, apokalüptika.
 apokalypitisch — ilmutuslik.
 Apokatastase — apokatastaas, taasennistus,
 taasennistuse-õpetus.
 Apokrifariös — apokrisiaar.
 Apokryphen — apokrüüfid, apokriivad,
 apokriiva raamatud.
 apokryphisch — apokrüüflik, apokrüüfiline,
 apokriiviline.
 Apollinariismus — apollinarism.
 Apollinaristen — apollinaristid.
 Apologet — apologet.
 Apologetik — apologetika.
 apologetisch — apologetlik, apologetiline.
 Apologie — apoloogia, kaitsekõne.
 Aporem — aporeem.
 aporematisch — aporemaatiline, aporeemlik.
 Aporie — apooria, nõutus, nõutu olek.
 Apostasie — apostasias, usuhülgus, usust
 taganemine.

Apostata — apostaat, usuhülgaja, usust
 taganenu.
 Apostel — apostel.
 Apostelbrief — apostlikiri.
 Apostelgeschichte — apostlite tegude raa-
 mat, apostlitelugu.
 Apostellehre — apostliteõpetus.
 Apostolat — apostolaat, apostli amet.
 Apostolifum — apostoolikum, apostlik
 usutunnistus e. sümbol.
 Apostolisches — apostlik.
 Apostolische Väter — apostlikud isad.
 Apotheose — apoteeos, jumalustus.
 Appellation — apellatsioon, (edasi)kaebus,
 edastus.
 appellieren — apelleerima, (edasi)kae-
 bama, edastama.
 Approbation — aprobatsioon, heakskiit-
 mine, heakstunnustamine.
 Apriorismus — apriorism.
 Apside, Apsis — apsis (apsiid);
 Aramäisch — aramea keel; arameakeelne.
 Archäologie — arheoloogia, muistsustea-
 dus, muinasteadus.
 Arche — (Noa) laev, (arh**).
 Archibischof — ülempiiskopp, peapiiskopp.
 Archidiacon — arhidiakon*), ülemdiakon.
 Archimandrit — arhimandriit*), ülemand-
 Architrav — arhitraav*) [riit.
 Archiv — arhiiv*)
 Archon — arhont,*) peamees.
 Archontiker — arhontik.*)
 Argernis — komistus, pahandus.
 Arianer — ariiaan, aariuslane.
 Arianismus — arianism.
 Arkandisziplin — arkaandistsipliin.
 Armenpflege — vaestehoolekanne, vaeste-
 hoole [-lde].
 Armerjünder — vaene patune, vaespatune.
 Armesjünderglocke — vaeste patuste kell.
 Armesjünderstuhl — häbipink, nuhtlusjärg.
 Arminianer — arminiislane.
 Arminianismus — arminianism.
 Artophorion — artofoorion.
 Aseität — iseolustus, iseseisvus, aseiteet.
 Askefe — askees, lihasuretamine.
 asketisch — askeetlik.
 Assistent — assistents.
 Assyrer — assüürlane.
 Asteriskos — asterisk, täht.
 Asthenie — rammetus, nõrkus.
 Astrologie — tähetarkus, astroloogia.
 astrologisch — astrooloogiline.

*) On tehtud ettepanek, kirjutada
 v ä h e m a l t k o n s o n a n t i d e j ä -
 r e l e a l a t i „X“ asemel „k“, nii siis:
 arkimandriit, arkon, arkiipiiskopp j. n. e.
 Ainult vokaalide järele võiks jääda „hh“
 rp. „h“.

- Astronomie — astronoomia, täheteadus.
 Asyl — varjupaik, hoiupaik.
 Athanatie — surematus, atanaasia.
 Atheismus — ateism, jumalasalgame, jumalaeitamine.
 Atheist — ateist, jumalasalgaja, jumalaeitaja
 Attribut — atribuut, omadus, lisand.
 auferstanden — ülestõusnud.
 Auferstehung — ülestõusmine.
 Auferweckung — ülesäratamine.
 Aufgebot — kuulutamine.
 aufbieten — kuulutama.
 Aufklärung — selgitus, valgustus.
 Aufnahme — vastuvõte.
 Aufopferung — eneseohverdus.
 aufrichtig — avameelne.
 Aufsicht — järelevaatus.
 Augendienst — silmakirjalikkus, silma-
 kirjateenistus.
 Augenlust — silmahimu.
 Augenzeuge — pealtnägija.
 Augustiner — augustiinlane.
- Ausbreitung — levitamine, laialilaotamine;
 levimine, laialilagunemine.
 auserwählt — äravalitud.
 Auserwählung — äravalimine.
 Ausgießung — väljavalamine, väljavalang.
 auslegen — seletama, tõlgendama.
 Auslegung — (kirja)seletamine, eksegees,
 tõlgendus.
 Ausfatz — pidalitõbi.
 Ausschließung — väljaheitmine, välistamine.
 Austritt — väljaastumine.
 Autarkie — autarkia, endaga rahuldumine.
 Authentie — autentsus, iselikkus.
 authentisch — autentne, iselik.
 Autodafé — autodafee, põletusakt.
 Automatismus — automatism.
 Autonomie — autonoomia, omavalitsus.
 Autorität — autoriteet, mõjuvõim.
 Autosuggestion — autosuggestioon.
 Averroismus — averroism.

Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid.

O. Sild.

Assiisi kaupmehe Pietro Bernardone ja ta abikaasa lõuna-prantslanna Pica' poeg Frantsiskus (ristinimega Johannes) oli oma iseloomu poolest rõõmus, lahke, elav, liikuv ja tundeline, ja ta andus kuni oma pöördumiseni ühes Assiisi rikka või suurtsugu noorsooga meeleliste lõbude maitsmisele ja kõrgema seisuse aust ja sõjalisest kuulsusest osasaamise püüetele.¹⁾ Tema rõõmust meelt ei saanud murda ka vangipõli 1202/1203 kodusõja ja naabrilinnade vahelise sõja tagajärjel (2 Cel. § 4). Raske haigus katkestas aga ta senist eluviisi ja mõttekäiku ja valgustas välgu kuma sarnaselt tema senise elu, huvide ja püüete tühjust (1 Cel. 3). Aga see murrang ja muutus oli esmalt vaid meeleoluline: meeleolud tulevad ja lähevad ja Frantsiskus asus, kui ta päris terveks sai, jälle enam-vähem endist eluviisi jätkama.

Suurtsugu isikutega läbikäimise püüdes ja sõjalise au saavutamiseks otsustas ta ühes ühe rüütliga Apuuliasse sõita, selle järele, kui ta unes näinud oli, et terve uhke maja täis sõjariistu ja sõjamoona oli, mida temale tõotati. Seda seletas tema sõjalise kuulsuse saavutamise mõttes (1 Cel. §§ 4. 5; 2 Cel. 5. 6).

Kuid juba Spoleetost pööras ta tagasi. Selle tagasituleku põhjus ei ole meil teada. 2 Cel. 6 räägib küll sellest, et talle unes nüüd uuesti seletati, et eelmist unenägu tuleb v a i m u l i k u l t seletada ja otsigu ta omale head isandalt ja mitte orjalt, seks kästakse tal Assiisi tagasi pöörata.

Kuid vaatamata sellele, et niisugune seletus alles hiljem leiti, ei võinud igatahes unenägu ilma kaasaskäiva iseäralise olukorrata põhjuseks olla. Olukord pidi aga sellane olema, et Frantsiskus valusat pettumust ja alandust on tunda saanud, milleks arvatavasti põhjust andis asjalugu, et Frantsiskus isa poolt mitte aadeli soost ei olnud.²⁾

1) Oma välimuse poolest oli ta rõõmsa, lahke, pikliku näoga, keskmise väheldase kasvuga, ümarguse peaga, mustade lihtsameelsete silmadega, sirgejoonelistel kulmudega, peenikese sirge ninaga, väikeste kõrvadega, peenikeste huultega, musta õreda habemega, heleda, maheda ja kõlarikka häälega, väikeste käevartega, pikkade sõrmedega, väikeste jalgadega, õrna nahaga, väga lahja lihaga (1 Cel. 83).

2) Kui Frantsiskus pärastpoole ennast kõige enam tahtis alandada ehk alandada lasta, siis nimetas ta ennast sealjuures „Peeter Bernardone pojaks“,

Frantsiskus tõmbub nüüd ikka enam tagasi, jääb üksildasemaks, usuline tunne hakkab ennast enam avaldama (mille idud ehk ema mõjul olid alateadvuses püsinud). Ta püüab oma tahtmist ära salata, olgugi esmalt väikestes asjus. Kordaminekukordadel täidab iseäralik, seni tundmatu rõõm ta südant (2 Cel. § 6), ja karastab ühtlasi ta tahtmist edasi sammuda sel meeleparanduse ja meelemuutuse teel.

Ta palub üksilduses Jumala armu ja andeksandmist ja püüab kahetsuse ja meeleparanduse häid tegusid korda saata katoliiklase viisi (1 Cel. 6. 7).

Pidalitõbised äratasid temas ikka jälkusetunnet, nii et ta neist ja nende majust kaugelt eemale hoidis. Kui ta ratsasõidul nüüd jälle kord pidalitõbisele vastu juhtus, taltsutas ta ennast vägisi, tuli hobuse seljast, andis pidalitõbisele raha ja suudles ta kätt. Ta hakkas pidalitõbiseid nüüd nende majus külastama, neile raha andma ja nende kätt ja palet suudlema. Nii hakkas ta iseennast ikka enam ära salgama ja põlgama, kuni ta täielikule võidule enese üle jõudis (1 Cel. 17; 2 Cel. 9). Kui ta oma „Testamendis“ tagasi vaatas oma ajaliku elu lõpul oma möödunud elu peale, nägi tema vaimusilm oma areneva uue elu algust just neis kokkupuutumises pidalitõbistega, ja ta tunnistas: „Dominus conduxit me inter illos“ (Issand juhtis mind nende keskele). Isiklikku teadlikku vahekorda astus tema Ristilööduga S. Damiano lagunevas kirikus (ehk kabelis) Assiisi ligiduses.

Kui ta vaimu juhatusel kord siia palvele sisse astus ja Ristilöödu kuju ette (anti crucifixum) isesugustest tunnetest vallatuna maha heitis, nägi ja kuulis ta, kuidas Ristilöödu temaga rääkima hakkas ja talle ütles: „Frantsiskus, mine ja paranda minu maja, mis, nagu sa tead, täiesti on lagunemas“.

Siis selles visioonis surus end Ristilöödu kuju ja ta kannatus sügavasse Frantsiskuse südamesse. Pisaraid valades andus ta temale ja ta kannatusele sest ajast peale. Ta annab selle

näit. 1 Cel. § 53 käsib ta üht õpilast ennast teotada ja söimata, rõõmustab siis ise kangesti ja lausub: „Õnnistagu sind Jumal, sest sa räägid täit tõtt, sest on sünnis, et niisuguseid sõnu kuuleb „Peeter Bernardone poeg“ (filium Petri de Bernardone). Iseäranis rohkesti esineb sarnases tähenduses see nimetus „Püha Frantsiskuse ja ta kaaslaste aktides“, näit. 2,15; 32,6.

Iseenesest ei olnud Bernardone aga sugugi nii alatu, et ta pojale suuromaks häbiks oleks pidanud olema. Mõte on arusaadav alles siis, kui Frantsiskust või tema isa kõrvu seatakse aadeli seisusest isikuga (näit. „Actus beati Francisci et Sociorum eius“ 32,6) ja kui niisugune kõrvuseadmine raske alanusena temale meelde on jäänud.

kiriku preestrile raha, et ta lampaadi ostaks ja tarviliku õli Ristilöödu kuju alaliseks valgustuseks.

Ise otsustab seda lagunevat kirikut Issanda sõna järele parandama hakata (2 Cel. §§ 10. 11)¹⁾

Selleks otstarbeks mõtleb ta esmalt riide ja hobuse müügist saadud raha tarvitada ja tahab ise sinna kirikusse preestri juure jääda. Kuid isaga tõuseb kogu selle asjakäigu pärast terav konflikt, ja Frantsiskus õpib võitlema ja kannatama „Issanda pärast“ ja sellest ikka enam rõõmu tundma.

Vahekord lõpeb sellega, et ta isale kõik raha, ja mis tal on, üle annab ja piiskopi silma ees ka need riided, mis tal seljas olid, nii et ta alasti jääb juuresolijate silmi alla (1 Cel. 8—15; 2 Cel. 12).

Ta jätkab viimaks oma tööd S. Damiano kirikus (1 Cel. 18) oma töö ja armuannete varal, mida ta palub esialgset häbitunnet võimsalt maha surudes (2 Cel. 13. 14). Kui viimaks S. Damiano kirik parandatud on, (kuhu mõne aja järele vennastuse naisharu asub Klaara juhatusel) asub ta teist²⁾ ja siis kolmandat veel enam lagunevat ja mahajäetud kirikut Assiisi ligiduses parandama, nimelt püha Maarjale pühendatud Portiunkula³⁾ kirikut, sinna ühtlasi elama asudes (1 Cel. 21), patukahetseja üksiklase ilmet avaldades ja andudes palvele, meditatsioonile ja kontemplatsioonile⁴⁾.

Portiunkula kirik kujunes õieti Frantsiskuse ordu hälliks ja pühaduseks (2 Cel. 18. 19).

See kirik kuulus esiteks benediktlaste kloostrile Subasio mäel. Sealt käis vahetevahel preester siin missat pidamas.

Ühel päeval (arvatavasti madisepäeval 24. II. 1209) luges preester pöördudes Frantsiskuse poole evangeeliumisõnad Matt. ev. 10, 7—10, Frantsiskus palus pärast preestrit temale loetud teksti seletada. Kui see temale kõik korrapäraselt ära seletas ja Frantsiskus kuulis, et Kristuse õpilastel ei pea olema

1) Kirikute ehitamisest ehk parandusest osavõtmist ehk selleks kaasaaitamist peeti ülepea heaks teoks, mille eest koguni patukustutust jagati.

1) Püha Peetruse kirikut.

2) Nii nimetati ammust ajast seda kohta, kus see kirik asus (Assiisi ligiduses).

3) Pärast seletas ta oma õpilastele, et Jumal talle on ilmutanud, et püha Neitsi kõigist temale pühendatud kirikutest eriliselt armastab just seda kirikut, ja sellepärast armastavat ka tema seda kõige enam (2 Cel. 19).

kulda ega hõbedat, ega raha, et nad ei pea teekonnal kandma enesega pauna, ega leiba, ega keppi, ega kingi, vaid kuulutama Jumala riiki ja kahetsust ja meelearandust, hüüdis ta hõisates: „See on see, mida ma otsin, seda ihaldan ma kõigest südamest teha“. Suure rõõmuga teeb ta otsuseks Kristuse sõnu ja tema püha evangeeliumi („Regula prima“ 22) sõnasõnalt teostama hakata (ad litteram diligenter implere curabat), sealjuures eeskujuks võttes Jeesust ennast ja teda täpselt järele aimates (v. ka Specul. perfect. 3).

Vastavalt Jeesuse sõnadele võtab ta kingad jalast, heidab enesest ka keppi ära, rahuldub 1 kareda tuunikaga, millele ta nagu ristikuju annab pea peale tõmmatava osa ehk *caputium*i läbi, nõõri tarvitades vöö (rihma) asemel (1 Cel. 22).

Siit õppis Frantsiskus evangeelset elu (vita evangelica) Jeesust järele aimates ja evangeeliumi sõnade teostamisele püüdes.

Tema patukahetsust ja meelearandust taotleb eluviis süvenes nüüd: askeetiliste harrastiste ja üksikute katoliikliste heade tegude taotlemise kõrvale astus Jeesuse eluviisi ja omaduste suurejooneline jäljendus täiuslikkuse teel, mida iseenesest moodustab via Christi (Kristuse tee).

Jeesuse elu ja iseäranis kannatuse väliselt täpne, enamasti alguses müstiline-loomuline järeleaimamise püüd oli iseäranis veretunnistuse-idee läbi levinenud ja siis askeetidele ja teistele kõrgema kõlblusega kristlastele sagedasti sel ehk teisel kujul omaseks saanud.

Nii nagu Frantsiskus Jeesuse jalaastmetele tahtis jälgida (sequi vestigia Domini), nii püüdsid siis tema õpilased jällegi ka teda jäljendada, et sellega siis ka Jeesust paremini järele aimata.

Üks Frantsiskuse õpilastest, nimega Johannes, aimas oma õpetajat sel määral järele, et ta kõiki Frantsiskuse liigutusi ja tema olekut püüdis järele teha, nii et ta sülgas, kui Frantsiskus sülgas, köhis, kui õpetaja seda tegi, ohkas, kui õpetaja ohkas, nuttis kui Frantsiskus nuttis, tõstis käed taeva poole, kui õpetaja seda tegi. Frantsiskus küsis, miks ta nii teeb. Ta vastas: „Ma töötasin kõik teha (sisse astudes vennastusse), mis sina teed. Mulle on hädaohtlik (periculosum mihi est) midagi välja jätta“.

See sõna iseloomustab ilusti niisuguse järeleaima üht motiivi: et sarnasus järeleaimatavaga suurem oleks ja midagi olulist välja ei jääks; olulise ja mitte olulise vahel ei suudeta aga mitte ise iseseisvalt vahet teha. Peale selle motiivi oli sel järeleaimel (nagu

veretunnistuse-idees) müstilise sarnastumise ja sellega müstilise ühinemise motiiv Jeesusega ja tema kadumata eluga.

Frantsiskus annab lihtsameelsele Johannesele sõbralikult nõu, et ta seda mitte nii ei teeks, tunneb aga siiski ühtlasi rõõmu tema lihtsameelsusest ja seab selle õpilase elu (kes varakult ajalikust elust vendade keskelt lahkus) teistele järeleaimamiseks, nimetatades teda „pühaks Johanneseks“ (2 Cel. 190).

Kõige pealt tahab ta Kristuse (ja neitsi Maarja) vaesust järele aimata (*sequi vitam et paupertatem Domini nostri Jesu Christi et eius Sanctissimae matris*), kes enesest ütles: „Rebastel on augud ja lindudel taeva all oma pesad, aga Inimese pojalt ei ole, kuhu ta oma pead võiks panna“ (2 Cel. 56). „Kui sa vaest näed, vend, siis esitatakse sulle Issanda ja ta vaese Ema kujutis (*speculum*). Haigeid nähes mõtle samuti haiguste peale, mis ta meie eest on omaks võtnud“, nii manitses Frantsiskus ühte venda, kes ühe vaese ja haige kohta oli arvamist avaldanud, et see küll vaene on, aga et vahest terves provintsis ei leidu kedagi, kes enam rikkust himustaks (2 Cel. 85).

Frantsiskus ei nimetanud enam midagi ilmaasjust enesele kuuluvaks peale tuunika, vöö ja pükste, aga ka neist jagab ta tarbekorral osasid vaestele, ja surmavoodil võtab gvardiaan temalt õiguse seda riietust kellegile teisele pärandada, Frantsiskusele suureks rõõmuks, sest ta näeb, et ta ustavust on pidanud „emand vaesusele“ (*dominae paupertati*) kuni otsani (2 Cel. 215).

Vabatahtlik vaesus Jeesuse eeskujul on püha (*sancta paupertas*). Juba vennastusse-astumise kindlaks eelduseks oli, et sisseastuja enne kõik oma varanduse oli vaestele (mitte omakstele) ära jaganud. Ka pärast maksis see nõue, kuigi mitte enam nii tingimusita ja nii kategooriliselt (v. *Regula bullata* 2).

Alguses elasid vennad ühes mahajäetud pidalitõbiste majakeses Assiisi ligiduses (*Rigus Tortus*). See ulualus oli aga nii kitsas, et vendadel vaevalt ruumi oli istumiseks või magamiseks. Kuid Frantsiskus seletas: rutemini jõutakse hurtsikast kui paleest taeva. Ta kirjutas oma kaaslaste nimed palkele, et igalühel ruumi oleks palvuseks ja puhkuseks. Ühel päeval tuli veel üks talupoeg, kes oma eesli sinna ulualusele ajas. Vastavalt oma põhimõttele oma õigusi mitte kaitsta lahkus Frantsiskus oma kaaslastega, jättes ulualuse talupojale ja ta eeslile (1 Cel. 42. 44).

Vendadel ei või miski omandust olla, olgugi et nad ajutiselt ühte ja teist ulualust tarvitama peavad või ise mõne

väikese (mitte suure) puust (mitte kivist) hurtsiku enesele tarvituseks teevad (2 Cel. 56). Ühegi vastu ei tohi nad omanduse õigusi avaldada (I reg. 7) millegi ilmaasja kohta, igalpool olgu nad kui külalised, rändurid, võõrad (Testam. 7).

Kui kord keegi vend teisega rääkides kongi, milles Frantsiskus üksilduses asus, „Frantsiskuse kongiks“ (cella fratris Francisci) nimetas, lahkus Frantsiskus viibimata sellest kongist, tähendades, et Kristus kõrbes 40 päeva paludes ja paastudes ei lasknud omale seal mingit kongi või maja teha (2 Cel. 59).

Kui Frantsiskus ühel teekonnal Bolonja ligidusse jõudis ja kuulis kõnelust, et Bolonjas on hiljuti vendade maja (fratrum domus) ehitatud, pööras ta jalamaid Bolonjast kõrvale ja nõudis, et sealt majast kõik vennad jalamaid lahkuks, ilma et haigetelegi luba anti pikemaks jääda. Alles kui Ostia piiskopp Hugo selle maja avalikult oma omanduseks tunnistas, võisid vennad jälle seda tarvitada (2 Cel. 58).

Kui kord Assiisi rahvas Portiunkula kiriku juure, kus ligemal ajal vendade kapitli koosolek pidi peetama, seks otstarbeks, Frantsiskuse äraoleku ajal, erilise maja oli ehitatud, ei leidnud see heatahtlik ettevõtte sugugi Frantsiskuse poolehoidu: nii pea kui ta tagasi tuli, hakkas ta ise seda maja koost ära lõhkuma ja andis seks ka vendadele käsu. Alumine osa jäi ainult selle läbi lõhkumata, et tulid isikud (milites), kes seletasid, et see maja kuulub kogukonnale ja mitte vendadele (eam communitatis et non fratrum dicentes, 2 Cel. 57).

Iseäranis hoidis Frantsiskus pöördumisest saadik rahast eemale ja ei ole temasse enam millaski puutunud. Vennad võisid oma töö eest palka natuuras võtta, mitte aga rahas. Rahasse ei tohi ükski vend puutuda ega temaga kuidagi kokku puutuda. Raha peale tuleb vaadata just kui sõnniku peale (ut stercus) ja täpselt seda mööda temaga ümber käia (2 Cel. 65. 68) või kui kivi ja tolmu peale (Regula prima c. 8).

„Raha ei ole Jumala sulastele muud kui kurat ja kihvtine madu“ (2 Cel. 68).

Ja kui peaks juhtuma, et ühel vennal raha on, siis on tema valelik ja apostaat (I Reg. 8).

Vaesuse usuline aade ei olnud sel ajal mitte päris võõras, enamasti olid selle aate levitajad aga enam-vähem kirikuvaenulised elemendid, nagu „Lüooni ehk Lugdunumi vaesed“ (valdeslased), osalt ka väärusulised kaatarid. Bresha (Brescia) Arnold

(+ 1153) nõudis kiriku varanduse ilmalikustamist. Aga ka üksikud kiriklikud eremiidid, nagu Arbrisseli Robert, Tirooni Bernhard, Savinji Vitalis, Xanteni Norbert olid laiaulatuslise vaesuseaate poolehoidjad. Üks osa „Lombardia vaestest“ tegi Innocentius III-daga rahu (n. n. „Katoliku vaesed“).

Sabatier väidab (lk. 42—59), et õhkkonda, milles Frantsiskus elas, niisugused mõjud ulatusid, muu seas ka Kalaabria Floorise kloostri ülema Joahim'i (+ 1201/1202) mõjud, kes oma apokalüptilis-prohvetlistes kirjades kuulutas, et 1260 algab viimane (III) maailma ajajärk, n. n. „vaimu-ajajärk“, kus valitseb piiramata armastus ja muu seas ka vabatahtlik vaesus.

Valdeslaste mõjud võisid, arvab Sabatier, Frantsiskuseni ulatuda juba tema isa kaudu, kel kaupmehena tuli mitmele poole reisida.

Niisugused kaudsed mõjustused ei ole tõestatud, nad on iseenesest küll mõeldavad tolle aja meeleolu mõjustustena, ilma et nad teadlikult oleks omaks võetud Frantsiskuse ligema ümbruskonna poolt või Frantsiskuse poolt.

Meelde võib ka tuletada, et sel ajal senise naturaalmajanduse kõrvale kasvaval määral hakkab astuma rahale rajatud majandus. Kuld ja hõbe ei ole ristiusus kunagi ilma kiusatuse värvinguta esinenud. Probleemiks pidi see küsimus saama, kui kuld ja hõbe mitte enam vaid varandust ei maini, vaid nagu eluvahenditeks saavad, ilma milleta enam läbi ei saa. Jõukuse kasvamisega Itaalia linnades käisid üleminekuajal vapustused ühelt poolt ja kitsikused, viletsused teiselt poolt kaasas, kuna kasu- ja rikkuse-püüded paisusid. Seda pidi arvestama ka Frantsiskuse sellekohaste vaadete kujunemiskäik.

Vabatahtliku vaesuse motiivide hulgas, millede suhtes Frantsiskus teadlik oli, tuleks nimetada usulis-askeetilisi ja eetilisi motiive, nii loobumist kõigest ajalikust, ilma milleta läbi saab, meelde tuletades enesele, et meie siin ilmas võõrsil ja rändamisel oleme (2 Cel. 60) ja tulevast tasu (2 Cel. 69) ja kaasavara (2 Cel. 70) ootame.

Püha vaesus kõrvaldab kõik vaheseinad, mis teel Jumala nägemisele takistuseks on, nii et järele jääb esmalt veel ainuke vahesein, mida moodustab meie ihu ja liha (1 Cel. 15, vrld. ka 1 Cel. 103).

Ahnus ja varandus takistab meeleparandust ja õnnist otsa (Epistola ad fideles c. 11. 12). Vabatahtlik vaesus aga peletab ahnuse ja kõik ilmalikud mured.

Rahaga ja varaga oli seotud Frantsiskuse ilmalik elu enne pöördumist. Kõik, mis ilmalikku elu oli talle kord võimaldanud ja nüüd temale seda meelde tuletas, oli temale vastumeelt, ja ta hoidus tast kõige valjusega eemale (2 Cel. 60: nihil quo mundi recordaretur amabat, s. o. ta ei sallinud midagi . . . , mis talle ilma meelde tuletas, v. ka Spec. perfectionis 5). Maha jättes tühja eluviisi, otsustas ta jäädavalt ja kategooriliselt selja pöörata ka rahale ja varale, mis seda kahetsemisväärt eluviisi oli võimaldanud ja nagu välja kutsunud, et selle läbi täielikku võitu enese üle saavutada. Raha (ja vara) esines just ka sellelt seisukohalt temale „kuradina“ ja „kihvtise maona“, nagu nägime, kes tahab tagasi kiskuda oma võrku. Selles mõttes kaotab püha vaesus kõike himu ja ahnust ja selle maailma muresid (v. tema „Laudes de virtutibus“).

Vaesuse aatele pööras ta nüüd ka ühtlasi oma romantilised tunded ja oma elava mõttekujutuse lennu: isikustatud püha vaesus on nagu tema südamedaam, tema emand (domina, v. „Laudes de virtutibus“), tema pruut (sponsa 2 Cel. 72), kellele ta truudust töötanud surmani (2 Cel. 215 j. t.).

Elavaks tegi aga kõik need teadlikud ja teadvuseta motiivid ja tegurid ja mõjustused ja ühendas nad võimsaks akkordiks Jeesuse hääl, kes temaga rääkis S. Damianos ja oma püha sõna kaudu Portiunkula kirikus ja teda kutsus oma järelkäimisele, kelle kuju ja kannatused ta nüüd südames kandis, kes oli rikas, aga meie eest sai vaeseks (2 Cel. 73). On kuninglik kutse ja silmapaistev suurtsugusus seda Issandat järele aimata, kes rikas oli, aga meie eest vaeseks sai (2 Cel. 73), ja vaesus on selles mõttes „igaveste varade pant ja laegas“ (pignus et arrha), „täiuslikkuse tee“ (perfectionis via), „evangeeliumi helme“ (evangelica margarita) — 2 Cel. 55.

Püha vaesusega käsikäes käib püha lihtsameelsus (s. o. kavaluseta avameelsus ja otsekoheus), õiglus ja alandlikkus Jeesuse eeskujul ja õpetusel.

Lihtsameelsus ja naiivsus oli Frantsiskusele omane: ta pöördus ka loomade näit. lindude poole kõnedega ja kutsus neid Jumala kiitusele (1 Cel. 58).

Püha on niisugune lihtsameelsus, mis oma Jumalaga rahuldub, muud kõrvale jättes, mis halba ei tee ega räägi, ühtegi võimu ei püüa, enam katsub teha, kui õppida ehk õpetada, mis otsib tuuma, kesta kõrvale jättes. See püha lihtsameelsus on

püha tarkuse õde. Ta ajab tühja selle maailma tarkuse (Laudes de virtutibus) ja liha tarkuse (2 Cel. 189). Tema on ühenduses südame õiglusega. Ka heaks otstarbeks ei või halbu abinõusid tarvitada, näit. ligimese õnnetust või ligimese omandust omavoliliselt ära kasutada armuanneteks¹⁾.

Kord olla Frantsiskus ja ta kaaslane leidnud rahapauna hulga rahaga tee pealt. Ta kaaslane soovitas, et paun üles tõstataks ja raha vaestele jaotataks. Kuid Frantsiskus ei lubanud seda, mitte ainult põlgusest ja vihast raha vastu, vaid ta ütles ka: Ei ole õigus võõra oma ära võtta. Teise oma kinkimine toob patukaristust, mitte teenuse au (2 Cel. 68).

Alandlikkust pidas Frantsiskus üheks tähtsamaks Issanda järeleaimaja venna omaduseks.

Meie nägime juba, kuidas ta vendi sundis teda manitsema ja talle etteheiteid tegema, et see tema alandlikkusele toeks oleks, kui mõned jällegi teda kiitsid ja ülistasid (1 Cel. 53). Talle meeldis enam, et teda laidetaks, kui et teda kiidetaks. Oma meelest ei ole ta muud kui patune (2 Cel. 140).

Kui üks Interamnia piiskopp tema tööd kirikus kogudusele soovitas pärast tema jutlust, nimetades teda ennast „vaesekeseks ja põlatuks, lihtsameelseks ja harimataks“ rõõmustas Frantsiskus üliväga, heitis selle piiskopi jalgade ette ja ütles: „Tõepoolest, isand piiskopp, sa oled mulle suurt au teinud, et sa üksi seda, mis minu oma on, oled mulle alles jätnud, kuna teised seda eemaldavad. Sa oled, ütlen ma, väärtuslikku eraldanud sellest, mis vilets on, jättes arusaaja inimesena Jumalale seda, mis kiitust väärrib, mulle, mis vilets on“ (2 Cel. 141).

Oma kõige väiksemaid ja ilmsüütumaid kõrvalekaldumisi, näit. paastumise või riietuse asjus, mis möödapääsemata tingitud olid tema terviselisest seisukorrast, andis ta avalikult kõigile inimestele teada ja alandas ja karistas sealjuures ennast rängasti (v. Spec. perfectionis 61²⁾. 62. 63).

1) Ignatius Loyola'le on Frantsiskuse elulookirjeldised kahtlemata suurt mõju avaldanud ja ta on sealt palju õppinud, aga vaim on siiski hoopis teine, nagu juba see näide seda avaldab.

2) Niisugusel puhul käskis ta enesele nõõri kaela ümber siduda (selle järele, kui ta omal külmast ja haiglusest hoolimata tuunika oli seljast ära võtnud) ja teda niiviisi rahva ette tassida samale kohale, kus tema oli praegu jutlustanud. Ühele teisele vennale andis ta sealjuures käsu sel puhul temale tuhka näkku raputada, kuid see vend ei suutnud hingeliselt seda käsku täide viia.

Tema ise aga lausus rahvale, et teda ilmaaegu pühaks peetakse, sest ta

„Püha alandlikkus võidab ära kõrkuse ja kõik selle maailma inimesed ja kõik, mis ilmas on“, ütles ta oma „Vooruste kiitustes“ (Lauds de virtutibus).

Ja ta ise jõudis oma alandlikkusega ka mõne vastuseisja piiskopi või muu ametikandja juures oma eesmärgile (v. näit. 2 Cel. 147¹).

Ka selles mõttes manitseb ta sellepärast alandlikkusele, iseäranis klerikute vastu, öeldes, et vennad on klerikutele abiks saadetud hingede õndsuseks, et vennad täiendaks seda külge, mis klerikute tegevuses puudulikuks jääb. Seda eesmärki saab paremini rahuga kätte. Ja kui klerikud isegi takistaks koguduste hingeõndsust, Jumalale jäägu kohtumõistmine. Teie alistuge aga neile ja olge alandlikud (2 Cel. 146).

Vennad püüdku olla igalpool vähemad (nagu nende nimi „minores“ seda juba ütleb) ja alistuvad. Nad püüdku jälgida Issanda Jeesuse Kristuse alandusele ja vaesusele (Reg. prima 5. 6. 7).

Peaasjalikult alandlikkuse ja vaesuse ja osalt ka palveluse nõude huvides ei olnud Frantsiskus teaduse sõber. Ta arvas, et teaduse uurimine nõuab raamatuid, raamatukogusid jne. ja rikub seega tema vaesuse mõistet (Spec. perfectionis 3). Kes teadust on õppinud, peavad ennast teistest targemaks ja rikuvad kergesti piiramata alandlikkuse nõuet (Spec. perfectionis 4). Teaduse harrastamine nõuab aega, mida ehk paremini palvele ja armastusele ja tegudele võiks pühendada (Spec. perfectionis 4). Kannatuse aegul ei ole neil sellest tuge: „siis on nende käed tühjad“ (Spec. perfectionis 69).

Tuleb aga meeles pidada, et see tema vaade maksab vaid tema orduvendade kohta, mitte ülepea teadlaste ja teaduse kohta. Ja siis on m. a. Frantsiskus ka arvesse võtnud, kas keegi enne ordusse astumist juba teadusele on andunud, või olles juba ordu-

on haiguse puhul (millest ta veel mitte päris toibunudki ei olnud) liha söönud. See teguviis kutsus kuulajate keskel üldise patukahetsuse meeleolu esile, sest igäuks jäi mõtlema oma pattude peale, kui juba sarnane väikene, ja pealegi haiguse korral lubatav, kõrvalekaldumine niisugust ränka patukahetsust vajab.

1) Kui Frantsiskus ennast Jmola piiskopile esitles ja temalt jutlustamise luba palus, vastas piiskopp: „Aitab sellest, vend, mis ma ise oma rahvale jutlustan“. Frantsiskus läks alandlikult välja. Natukese aja järele tuli ta uuesti piiskopi juure. See küsis: „Mis sa siis, vend, jälle tahad?“ Frantsiskus vastas: „Isand, kui isa poega ühest uksest välja ajab, peab see teisest uksest jälle sisse tulema“. See alandus võitis piiskopi südame ja ta andis Frantsiskusele ja ta vendadele üldloa jutlustamiseks oma piiskopkonnas.

liige tahab alles hakata teadust uurima¹⁾ (v. 2 Cel. 195; Reg. bullata 10; Spec. perfectionis 60).

Frantsiskuse sõnad Interamnia piiskopile (2 Cel. 141) näitavad juba, et Frantsiskus enam mõtles Jumala armu peale, kui oma teenete peale. See vaim, mis veretunnistuse-idees esile tuleb, on ka Frantsiskusele enam-vähem omane, ka Jumala armu hindamise suhtes. Katoliikline teenetemõiste jääb tema juures võrdlemisi varju, enam räägib ta Jumala „tasust“, nagu see sõna evangeliumis ette tuleb.

Enese meelest on ta „kõige suurem patune, sest kui mõnda kurjategijat niisugune halastus oleks saatnud, oleks ta kümme-kord minust vaimulikum“ (2 Cel. 123). Ta seletas, et patune võib paastuda, nutta, liha suretada. Kuid ta ei saa oma Jumalale ustav olla. Tuleb Jumalale temale kuuluv au osaks saada lasta, kui meie ustavalt teenides temale omistame, mis tema and on (2 Cel. 134). Frantsiskus ei taha muud olla, kui Jumala ustav sulane, kes oma vaesuses rikas on Jumala armust ja selle tundmisest.

Selle püha vaesusega on ühenduses rõõmutunne, et sul midagi ei ole, mis sind lihalikult võiks lõbustada, kuna sul on vaid jumalik lohutus (1 Cel. 35).

Vaimulik rõõm on kaitseks vaenlase tuhandete võtete vastu. Deemonitel ei ole mahti, kui meel rõõmus Issandas. Kui meel rõhutud oli, andus Frantsiskus kohe palvele ja ei jätnud palvust enne, kui meel jälle rõõmsaks läks Issandas (2 Cel. 125).

Seda nõudis ta ka vendadelt nende vaesuses, askeesis ja kannatustes (2 Cel. 128. Regula prima 7). Frantsiskus läks lauldes ja, kui ta seda enam ei jaksanud, vendade laulu kuulates ja Issandas rõõmustades surma (1 Cel. 107. 108. 109. 110; Spec. perfectionis 121).

See vaesus ei eelda töö põlgamist. Vastuoksa. Ta keelab tööta olekut ja nõuab töötamist.

Frantsiskuse soov oli, et kõik vennad töötaks ja et see, kel mingi töö peale oskust ei ole, mingit tööd õpiks: ta pidas töötaolekut kõlbliselt kahjulikuks ja ei tahtnud, et vennad inimestele koormaks oleks (2 Cel. 161).

Frantsiskus ja ta kaaslased olid sagedasti pidalitõbiste ravit-

1) Selle vahetegemise juures ei oleks siis takistust tunnistada Frantsiskuse kiri pühale Paadua Antonius'ele (Boehmer, lk. 71) algupäraseks.

sejateks (1 Cel. 39) ehk tegid muidu alamaid töid¹⁾, sest et veel 1221. a. reegel c. 7 neile ära keelas kõik tööd ja kohad, kus nad mitte alamad ja vähemad ei oleks, vastavalt oma nimele „minores“.

Töö eest võisid nad tasu võtta, kuid mitte rahas (I regula 7), ja mis järele jäi, läks armuanneteks, pärastpoole oli töötasu gvardiaani käsutuses (2 Cel. 161).

Vennad võivad hädakorral korjata armuandeid (eleemosynas petere), s. o. kerjata, kuid alguses peaausjalikult teiste heaks, nagu pidalitöbiste heaks (I reg. c. 8); Frantsiskus korjas jumalakoja tarbete heaks.

Sundiva häda puhul võivad nad ka eneste heaks ja oma ordu heaks kerjata, nagu teisedki vaesed (Et cum necesse fuerit, vadant pro elemosina sicut alii pauperes, I reg. 7). Ei tule korjata andeid enam kui hädatarvilik on (Spec. perfectionis 12).

Armuanne pealümisel ehk kerjamisel hindas Frantsiskus kõige pealt seda moraalilist külge, et tuleb oma häbitunnet ja iseteadvuse uhkust maha suruda ja ennast alandada — (2 Cel. 71) meelde tuletades, et Jumala poeg meist suurtsugusem oli, aga meie eest ennast vaeseks tegi ja armuannetest elas, nagu Püha neitsi ja jüngrid (Regula prima c. 9). Selleks pidi Frantsiskus mitmel puhul vendi manitsema, iseäranis neid, kes kõrgemast soost olid (2 Cel. 74. 75. 76).

Pealegi kuuluvad armuanded teatavas mõttes vaesuaega ühte. Kui meie armastusest Issanda vastu vabatahtliku vaesuse oleme omale valinud, ei pea meie ka häbenema armuandeid palumast (2 Cel. 74).

Aga armuanne pealümisel läbi antakse ka võimalust inimestelele head teha, et kohtupäeval kohtumõistja saaks ütelda: „Mis teie teinud olete ühele minu vähematest vendadest (uni ex fratribus meis minoribus), seda olete minule teinud“ (2 Cel. 71).

Armuanded on antud Jssanda pärast, nad kuuluvad Jssandale ja Jssand õnnistab nad, nad moodustavad seega nagu Jssanda laua (mensa Domini — Testam. 5) Jeesuse Kristuse päranduse“ (hereditas Domini nostri Jesu Christi, Speculum perfectionis 18), ja see on sellega Jssanda auväärilisem laud, kust vennad söövad (vrld. 2 Cel. 72. 73. 74).

Jumal ise on see suur armuannete jagaja (2 Cel. 77).

1) Frantsiskus oli kord ühes kloostri kokkapisiks (1 Cel. 16).

Veel oma Testamendis (c. 5) hüüab Frantsiskus: „Ja ma olen oma kätega töötanud ja tahan tööd teha. Ma tahan kindlasti, et kõik teisedki vennad tööd teeks, mis aus on. Kes ei oska, õppigu, mitte töötasu himu pärast, vaid eeskuju mõttes ja töötaoleku ära tõrjumiseks. Ja kui meile ei anta töötasu, pöördugem Jssanda lauale, paludes armuandi uste ees“.

Paavsti poolt kinnitatud reeglis räägitakse aga juba, et need vennad, kellele Jumal on andnud töötamise armu, töötagu ustavasti (Reg. bullata c. 5); kerjamisest räägitakse aga nii, et see nagu alaliseks kohustuseks on tehtud (v. Reg. bullata c. 6)¹⁾. Luuk. 9, 3 (ei pea teele võtma keppi ega pauna, ega leiba, ega raha; ühelgi ei pea 2 kuube olema) puudub siin (v. Specul. perfect. 3).

Kõige suuremat osa vaesuse kõrval etendab Frantsiskuse vaadetes Jeesuse kannatus, selle vaatlus, sellele kaasaelamine ja sellest osavõtmise püüd (crucifixi compassio 2 Cel. 10, 11) sellest ajast peale, kui Ristilöödu temaga rääkis visioonis S. Damiano kirikus.

Pühast kirjast ja elust seab ta omale elu ja surma jaoks kõige tähtsama alustoena veende: „Scio Christum pauperum crucifixum“ (Tunnen Kristust vaesena ja ristilööduna). „Non pluribus indigeo“ (Muud ei ole mulle tarvis), 2 Cel. 105.

Kaasaelamise tunded Kristuse kannatusele (passionis Christi compassio) olid mõnikord nii valdavad, et nad tulid ta rinnust vägisi avalikuks (v. 2 Cel. 127).

Veretunnistuse-ideele vastavalt täidab siis rõõm ta südant, kui ta nii kaasa elab Kristuse kannatusele, ja veel enam, kui ta Kristuse pärast kannatada saab.

Ülemat rõõmu valmistagu minoriidile, kui kannatada tuleb... rõõmuga, kannatlikkusega ja vaikselt kannatagu ta oma Jssandat (ja veretunnistajaid) järelle aimates ja kasu saades oma hingele (v. Frantsiskuse „Verba admonitionis“ c. 6; 2 Cel. 145; Spec. perfectionis 64; 97; 100; vrld. ka Actus beati Francisci et sociorum eius c. 7).

Frantsiskus tahtis aga ka veretunnistajaks sõna täielikus mõttes saada, et täiuslikkuse kõrgustipule jõuda. Selles püüdes katsus ta oma pöördumise VI aastal Süüriasse sõita muhameedlas-

1) Karl Müller (v. Ajak. 2, lk. 53 märk.) seletab sellepärast (lk. 84), et selle reegli läbi frantsisklaste ordu kerjusorduks on muutunud.

tele ristiusku ja patukahetsust kuulutama, kuid torm ajas laeva teelt kõrvale, ja ta pidi tagasi pöörama.

Siis asus ta mõne aja pärast sellesama eesmärgiga teele Marokkosse, kuid Hispaanias tabas teda haigus ja tal tuli tagasi pöörata. 13. pöördumise-aastal jõudis ta Süüriasse pärale sõja ajal muhameedlastega. Ta tuli Damietti linna juure, mida kristlased piirasid ja läks ühe kaaslasega vaenlaste leeri ja palus ennast sultani ette viia. Piinadest ja surmaahvardustest pääses ta sultani ette, kes teda mõni päev huviga kuulab, siis aga kristlaste juurde tagasi saatis (1 Cel. 55. 56. 57; Vitry Jacobus, Historia orientalis II. c. 32).

Päris veretunnistusesurma osaliseks said aga juba 1220 Marokkos 5 Frantsiskuse õpilast (v. K. Müller, m. t. lk. 204—210).

14/IX. 1224 palvetamise, paastumise ja kontemplatsiooni meeleolus Alverno mäe üksilduses oli Frantsiskusel visioon, kus temale ilmus nagu üks seraaf-ingel ristilööduna. Selle järele hakkasid ta kätel ja jalgul ja paremal küljel ilmuma Kristuse haavade märgid (stigmad), nagu ta seda oli visioonis näinud. Neid märkisid varjas Frantsiskus, nagu ta ka muidu vahel alandlikkusest seda tegi. Ainult mõni üksik kaaslane teadis stigmadest; tema surnukeha juures said nad avalikuks kõigile (v. 1 Cel. 94. 95; Frater Elias'e kiri ordumministrile Gregorius'ele 4/X. 1226, Boehmer, lk. 90 jj.; „Cartula Leonis“, Boehmer lk. 69; Cel., Tractatus de miraculis beati Francisci 2).

Mõned arvavad aga, et see stigmatisatsioon ei olla sündinud mitte Alvernos 1224, vaid lühikest aega enne tema surma (1226), sest ka sel ajal oli Jeesuse kannatuse vaatlus ja sellest osasaamise soov jälle iseäranis elav Frantsiskuse hinges (1 Cel. 109. 110)¹).

Niisuguse väite juures peaks eeldama, et märkus, mis vend Leo Frantsiskuse autograafil teinud (Cartula Leonis“) tema poolt hiljem ja ainult teiste jutustuse põhjal on tehtud (v. J. Merkt, lk. 46 jj.), mis aga kahtlane on²).

Vahest võib seda stigmatisatsiooni nii ette kujutada, et märgid mitte korruga täies ulatuses ja selguses nähtavale ei tulnud, vaid aegamööda selgemaks kujunesid ja viimasel ajal enne surma täies ulatuses esinesid. Nii oleks seletatav, et hallikates

1) v. J. Merkt, Die Wundmale des heiligen Franziskus von Assisi, 1910, lk. 43 j. t.

2) Kirjandust, mis seda haavamärkide küsimust käsitab, on kõne alla võtnud K. W e n e k (Zeitschrift für Kirchengeschichte, k. 32 (1911), lk. 89—92).

aja määramine kaunis umbkaudne näib olevat, kuigi seda juba osalt seletab asjalugu, et Frantsiskus ju neid haavamärke varjas ja sellest ju ainult paar õpilast teadsid.

Nimetatud olgu ka, et mõned seda stigmatisatsiooni nii on katsunud seletada, et Frantsiskus ise omale need haavad on löönud askeetilises ehk ekstaatilises püüdes Jeesuse haavade valu nagu reaalselt järele tunda, nagu niisuguseid askeetilisi enesehaavamisi vahel mõne askeedi juures ette tuli¹⁾.

Iseenesest oleks see ju mõeldav, sest et liha suretamise püüd Frantsiskusele omane oli.

Kuid Kristuse kannatuse vaatlusel on Frantsiskus hingeliselt kaasa elanud ja tõelist veretunnistust püüdnud ja mõttes Kristuse kannatuse peale elu kannatusi rõõmuga kannatanud. Frantsiskuse psühholoogia, tunnete, eriti tema alandlikkuse seisukohalt ei oleks see mitte hästi mõeldav, et ta ennast kunstlikult Kristuse haavade osaliseks oleks teinud ja seda ometigi kaaslaste eest varjanud, nii et keegi tõelikust asjaseisukorrast midagi ei oleks teadnud, vaid ligemad kaaslased asjast hoopis teistsuguse, Frantsiskust ülistava kujutuse pidid saama, kuna veretunnistuse-idee põhjal pidi igaüks järeldama, et niisugune haavade sarnasus kõige selgem tunnistus ja tagatis pidi olema erilisest eesõigusest, lahutamata ühendusest Kristusega ja osasaamisest tema kadumata elust ja aust (m. t. lk. 143 jj.).

Hallikalise materjali alusel ei ole põhjust Frantsiskuse stigmatisatsiooni hallikates kirjeldatud kujul võimatuks pidada, pealegi et see ju ka mitte ainukeseks stigmatisatsiooniks ei ole jäänud kirikuloo vältusel. Müstiline ühenduse otsimine Jeesusega ja ta kannatusega oli ka põhjuseks, mispärast Frantsiskus iseäralist austust tundis ja avaldas altari-sakramendile ja kõigele, mis sellega nii ehk teisiti ühenduses, altaririistadele, õhtusöömaaja sõnadele ja ülepea evangeeliumi sõnadele ja isegi tähtedele, ja kõigile vaimulikkudele. Ta ei väsi ära ikka uuesti seda meelde tuletamast, nagu seda näitavad peale elulookirjeldiste mitmed tema omad kirjutised²⁾, viimati veel tema „Testament“ (c. 3) v. ka veel 1 Cel. 45.

Frantsiskuse palavat armastust Jeesuse vastu ja täielikku andumust temale kirjeldatakse 1 Cel. 115, niisamuti osadust vendadega, keda ta õpetas, manitses, karistas, armastas ja kel-

1) V. Merkt'i juures, m. t. lk. 62 jj.; lk. 1 j.

2) v. Ajakiri 2, lk. 55 j.

ledelt ta sõnakuulmist alguses eeldas, siis ikka enam nõudis. Tema tarvitab isegi pärast juba sõnakuulmise illustatsiooniks pilti surnukehast, nagu seda pilti jesuiidid siis kõigi järelustega omaks võtsid ja arendasid (2 Cel. 152).

Sõnakuulmine peab toeks olema oma tahtmise äravõitmisel, aga veel enam armastusel põhjenema: Oma ülemas peab vend nägema seda, kelle armastuse pärast ta alistub (2 Cel. 151).

Vastavalt tuleb toimida ka ülemal kui isal (2 Cel. 177. 187).

Oma „Kiitusesõnades voorustest“ nimetab Frantsiskus püha sõnakuulmist püha armastuse õeks ja ütleb, et see sõnakuulmine murrab lihalikud tahted ja painutab ihu vaimule ja vennale ja teeb inimese alandlikuks kõigile inimestele ja isegi loomadele, et nad võivad teha temaga, mis nad tahavad, niipalju seda neile on ülevalt Jssandalt antud.

Sõnakuulmise kohustus ei maksa aga niisugusel juhtumisel, kui ordumeister peaks nõudma midagi, mis ordu eluviisi vastu käib või oma „hinge“ vastu käib (Regula prima 4), sest see ei ole sõnakuulmine, kui selle läbi pattu tehakse (Regula prima 5).

Vennastuses ehk ordus peab osadus ja üksmeel (vinculum unitatis) kõigi liikmete vahel valitsema. Liikmed peavad üksteist aitama täiuslikkuse poole (2 Cel. 192). Kaaslaste esimesest väljasaatmisest peale koguvad nad ennast siis ikka jälle ühtekokku Portiunkulasse, et ennast osaduses kinnitada ja tööle teritada. Sel alusel tekkisid siis vendade kuulsad nelipühi-kapitlid.

Vastikud olid Frantsiskusele keelepeksjad ja mustajad (detractors), ja ta karistas neid (2 Cel. 182).

Nii võttis Frantsiskus Jeesuse järeleaimamisel ja tema sõnade teostamisel kõige pealt omaks meelearanduse täielikus vaesuses, alanduses ja alandlikkuses, kannatuses ja kannatlikkuses, rõõmsas meeles Jssandas igas olukorras, armastuses kõigi vastu ja osaduses vendadega.

Niisuguse patukahetsuse ja meelearanduse peavastaseks peeti oma enese tahet ja ihu, mida katsuti ära võita palvega, algusest peale ka öösi, siis katoliiklistel palvustundidel (horae canonicae), kontemplatsioonidega, askeesiga, tarvitades ka enese ihu piinamisi, nagu ennast jäises külmas sagedasti alasti võttes, tervet ihu okastega veriseks õerudes j. m. s. (1 Cel. 40). Ihu on (maailma ja kuradi kõrval) meie „vaenlane“, kelle järele tuleb valvata ja keda tuleb vaol hoida (Frantsiskus, verba admonitionis c. 10; Epistola ad fideles c. 11).

Frantsiskus soovitas vendadele mõõdukust ümberkäimises oma „vend ihuga“, kuid, seletab 2 Cel. 129, see oli ainuke asi, kus tema teod sõnadest lahku läksid, sest ise ei heitnud ta oma ihule mitte armu piitsutamise ja haavadega, nimetades sealjuures oma ihu: frater asine s. o. „vend eesel“ (2 Cel. 116). Tema püüed oli vendadele eeskujuks olla ja neid enam tegudega kui sõnadega õpetada (Spec. perfectionis 16).

Kui ta ihu viimastel aastatel oli kokku murdumas ja temalt nõuti, et ta hoolt peab kandma oma ihu eest ja ka arstiabi tarvitama, ei taha ta seda heameelega teha ja oma ihu nõuetele nagu järele anda, nii et vennad temaga seda asja selgitama peavad (2 Cel. 210. 211).

Ihu piinamine pidi ka sugulikkudele iha suretama. Ta nõudis ka kasinaid silmi (vastavalt evangeeliumi nõudele) ja illustreeris seda mõistukõnega (2 Cel. 113; v. ka Regula prima 12).

Naise ilu vastu tuleb ükskõikne olla ja seda tähele panemata jätta. Seltsimisest nendega tuleb võimalikult eemale hoiduda, ainult vaimuliku elu nõuande ja pihi otstarbel tuleb nendega läbi käia (2 Cel. 114; Regula prima). Kui Frantsiskus naisterahvastega rääkis, rääkis ta suure häälega, et kõik kuuleks, ja enamasti nende otsa vaatamata (2 Cel. 112).

Niisugused olid Frantsiskuse vaated pärastpoole. Alg-aja kohta puuduvad meil selles suhtes teated.

Frantsiskuse otsekohesel mõjustusel ja kaastegevusel, tema vaimuliku õe Klaara eestvõttel moodustati lühikese aja järele (1212) S. Damiano kirikus (ehk kabelis) õdede ordu. Arusaadavalt asus see eraldi ja pidi mõnes suhtes eristuma vennastusest. Juba sellepärast pidi ta eriliseks orduks (n. n. Teiseks ph. Frantsiskuse orduks, vähemalt iseseisvaks ordu haruks) kujunema, olgu tema vahekord vennastusega alguses nii ehk teisiti mõeldud.

Vitry Jacobus kirjutab 1216, et õed elavad linnasid mööda ühismajades ja elatavad ennast oma käte tööst. Vennad aga elavad üksildistes väljaspool linne ja külasid. Päeval käivad linnades ja külades hingesid äratamas, öösiks lähevad tagasi üksildusse ja anduvad siin kontemplatsioonile (Boehmer'i juures v. t. lk. 98).

Sabatier seletab, et alguses (Vie de S. François, lk. 181 ja märkus) mõlemad sugupooled üheskoos ordu moodustasid; Frantsiskuse kaaslased, kes uusi vendi ordule tõid, tõid ka õdesid S. Damiano jaoks.

Ta arvab, et vennad ja õed alguses mitte nii munkliselt üks- teisest lahutatud ei olnud. „Päikese laulu“ suhtes arvab ta, et tal veel puudub 1 salm, mis kui mitte Frantsiskuse huultel, siis vististi tema südames helises: tänu õde Klaara eest (Vie de S. François, lk. 353). Sellekohase salmi luuletab Sabatier ise juure

Sabatier arvestab selles küsimuses (ja ka mõnes teises) vaateid, nagu nad Frantsiskusel ehk algusel võisid olla. Lõpuliiklul kujul ei olnud Frantsiskuse vaated, hallikaid arvestades, igatahes mitte päris niisugused. Kas nad alguseski niisugused olid, on küsitav. Kõigest, mis talle varemalt ilmalikus elus ihaldatav olnud, oli ta lõpuliikult loobunud ja igasuguseid kiusatusi, mis mahajäetud paleuste või lõbude poole kutsusid, püüdis ta nüüd järsult maha suruda ja neile südame ja meelte ust sulgeda.

Et tema vaimusilma ette kord pildid õnnelikust jõukast perekonnaelust võisid teed leida, näitab 2 Cel. 117.

Aga ta peletab nad enesest, selleks lund ja külma appi võttes, nagu sel tema askeesis ja tema karistustes ka muidu oma koht on. (Frantsiskus oli ise kohe pöördumise ajajärgus lumega pidanud sellekohast tutvust tegema, 1 Cel. 16.)

Tähele panemata ei või jääda, et meie Frantsiskuse suhetest oma isaga, emaga, vennaga midagi enam peale tema pöördumist ei kuule¹⁾. Meie oleksime soovinud kuulda saada äraleppest isaga, südamlikku vahekorda emaga, kes iseenesest juba jumalakartlik katoliiklane oli. Ei tahaks uskuda, et see ainult hallikate süü oleks, et meie sellest miskit ei kuule. Nagu veretunnistusaktides juba ajalik vahekord omastega veretunnistusajal jahtub, mis osalt arusaadav oli sel korral, kui omaksed veretunnistajat tagasi hoida tahtsid veritunnistusest, mis muidugi alati juhtus, kui omaksed veel paganad olid. Niisugune vahekord sai siis nagu traditsiooniliseks veretunnistuse-idees ja siis ka enamasti iseäralisele vagadusele püüdjate juures. Neile võis ju paista, et iseäraline vahekord omastega neid nagu jälle tagasi kutsus endisse elusse. Iseäranis peame seda vaadet Frantsiskuse juures oletama. (Järgneb.)

1) Tema isa ei olnud 1215 arvatavasti enam elus (v. M. Beaufreton Saint François d'Assise, 1925, lk. 321).

Usuõpetuse praegusest seisukorrast meie koolides.

Vigala õpetaja F. Jürgenson.

Oma eelmistes numbrites ilmunud artikli täienduseks tahan veel lühidalt peatuda usuõpetuse praeguse seisukorra juures koolis. Selle kohta annavad teatud ülevaate koolinõunikkuude aruanded. Nendest aruannetest, õigemini — viimaste aastate aruannete kokkuvõttest, kostab usuõpetuse kohta ühemeelne otsus, et selle aine käsitus meie koolis on alles otsimise ja kujunemise ajajärgus, on märgata sagedasti kindlusetust, kõikumist vana ja uue vahel. Peab kohe tähendama, et see nii loomulik on ja ülemineku-ajajärgul paratamatu, liiategi veel silmas pidades asjaolu, et usuõpetuse metoodikas üldse uusi teid otsitakse praegusel ajal.

Suuremad puudused, mis silma on puutunud usuõpetuse revideerimisel — üldiselt ja üksikutel kohtadel — oleksid järgmised: 1) On märgata veel sagedasti materjaalse külje ülehindamist, unustatakse, et usuõpetuses peab seisma esimesel kohal tunne, kõlbline tahe ja sellest järgnev tegu, mitte aga teadmiste hulk. Katekismi asetavad veel paljud õpetajad usuõpetuse keskpunkti, kus siis tihti usulisi mõisteid analüüsitakse targutuste ja keerdseletuste abil ja viiakse kõrvale õpilaste tähelepanu asja sisulisest küljest. Suurte usumeeste kujud jäävad sagedasti väikeste üksikasjade varju. 2) Tuleb ette, et käsitletakse ainet eriti alamates klassides liig raskel kujul, võetakse käsitlusele üksikud kohad piibliloost ja katekismist, mis õieti vanematesse klassidesse kuuluvad. 3) Kuna vanemad õpetajad sagedasti käivad vana tuttavat rada ja mõnikord, kui nad usuõpetust enam moraaliõpetusena võtavad, seda siiski liig raamatulikult teevad, aine omandamisele mälu abil rõhku pannes, ei suuda nooremad õpetajad sagedasti jääda ristiusu ja sellel põhjeneva kõlblusõpetuse piiridesse ning lähevad liig kaugele. 4) Silmapaistva meetodilise puudusena esineb piiblilugude, katekismi ja kirikulaulude üksteisest eraldamine, üksikutes koolides isegi iseseisvate tundide näol. 5) Uute usuõpetuse lugemikkude lookesi käsitletakse samuti kui vanu piiblilugusidki, s. o. õpetaja jutustab, näit. E. Tennmann'i lugemikust mõne lookese ette — mõnikord laseb lihtsalt lugeda — õpilased kordavad selle ja siis antakse üles järgmiseks tunniks. 6) Tuleb ette ka kaugeleulatavaid kõrvalekaldumisi maksvatest kavadest. 7) Tihtigi vaadeldakse ilma ja elu liig mustade prillide läbi, kasvatatakse pessimismi, selle ase-

mel, et kasvatada õpilastes usku elu positiivsustesse, usku headuse ja armastuse jõusse, usku kõrgematesse ideaalidesse. 8) Hommikupalve on haridusministeeriumi korralduse kohaselt sisse seatud suuremas osas koolides, hoolitsetakse ka selle eest, et sealjuures laul või mõni muu meeltülendav moment ei puuduks. Üldse suudetakse tarviliselt hinnata kirikulaulu tähtsust usulise kasvatuse juures, kuid kahjuks puudub paljudes koolides vastav muusikariist (orel, harmoonium, klaver). Ja kuna usuõpetajate hulgas leidub kahjuks õige suur protsent ka niisuguseid, kes ise ei laula, siis puudub nende juures ka laulmine usuõpetuse tundidel.

Nende puuduste kõrval märgivad aruanded aga teisest küljest, et usuõpetuse käsitlel üldiselt siiski võib märgata edu. Nii mitmelgi pool on asutud tõsiselt laste usutunde ja kõlbluse äratamisele ning süvendamisele. Selleks kaasa on aidanud ja on otse liikuma pannud asja uues sihis usuõpetuse kursused ja uued usuõpetuse lugemikud. On märgata õpetajate seas järjest kasvavat huvi usuõpetuse vastu.

Oma kogemustest koolinõunikuna ja seminari ning pedagoogiliste kursuste õppejõuna võib nende ridade kirjutaja märkida, et tegemist on raske ainega. Seda tunnevad ka õpetajad ise.

On õieti kolm asja, mis usuõpetajal tarvis läheb: 1) usku, vähemalt aukartust usuväärtuste ees, 2) teadmisi ainealalt, mis võimaldavad vaba orienteerumist sel alal, 3) meetodilist oskust. Mis puutub esimesse punkti, siis peaks Eesti kool küll õnnelikus seisukorras olema: usuõpetus on vabatahtlik õppeaine, vabatahtlik ka õpetajaile. Ei ole siis ükski õpetaja sunnitud usuõpetust õpetama, kui see tema veendumusele ei vasta, ei tohi tema ka ausameelse isikuna seda teha — võib otsekohe seda nõuda. Et sel alal siiski patustamist ette tuleb — nagu igal alal — on võimalik. Peab siiski ettevaatlik olema sarnaste kaebustega ja neid kaebusi ongi õige vähesel arvul haridusministeeriumi tulnud.

Kõige raskem lugu näib olevat praegusel silmapilgul teise punktiga — eriti algkoolides. Puuduvad paljudel usuõpetajatel, ja nimelt ka noortel seminari- ja pedagoogiliste kursuste lõpetajatel teadmised ainealalt, sest et neil enestel korralikku usuõpetust pole olnud. Ja kui need teadmised puuduvad, kui ajalooline ja dogmaatiline orienteerumine võimatu, kui näiteks mitte midagi ei teata prohvetite ajaloost, neid hinnata ei osata, prohveti mõistet ja selle tähendust ei tunta — ei aita seal siis kõigeparemad meetodilised näpunäited ning võtted mitte väga palju. Siin

on lihtsalt puudusega tegemist ja loota võib ainult, et aeg, loodetavasti lähem tulevik juba paranemist toob, mis tingitud on korralikust usuõpetusest keskkoolides ja ametisolevate õpetajate täienduspüüetest. Seni aga tuleb kannatada — ja tahaks üldse kannatust soovitada usuõpetuse hindamisel praeguses koolis, selle asemel, et mõne puuduse puhul kohe närvilikuks minna.

On kaks eelmist nõuet täidetud, siis tuleb usuõpetuse meetodilist käsitlust veel õige tähtsaks teguriks pidada, muu seas hoidumist igasugusest „tuupimisest“, arusaamist, et usuõpetus tundeid ning tahet peab mõjutama, mitte ainult teadmisi pakkuma, oskust usuväärtusi eluga siduda, kuid see külg ei näi nii suuri raskusi sünnitavat, liiategi praegusel „meetodilisel“ aja-järgul, kus maksmas on kõikide kooliainete käsitluse kohta elulikkuse ning mahlakuse nõue.

Kannatab meil siis usuõpetus praegusel ajal mõnesuguste puuduste all, siiski peab ka nende ridade kirjutaja konstateerima, et õpetajaskonnas on rohkem head tahtmist, kui mõnel pool seda arvati ja, võib olla, praegugi veel arvatakse. Mitte usuõpetus niisugusena pole ja poleks nii suurt opositsiooni esile kutsunud. Muidugi tuleb arvestada ka asjaolu, et opositsioon on osalt tingitud sisuliselt, usu ja religiooni väärtusest mitte-arusaamisest. Palju opositsiooni oli aga kindlasti formaalsetel põhjustel, tingitud muu seas usuõpetuse iganenud viisidest ja meetodidest, mille tagajärjel siis mitte ainult usuõpetus, vaid ka usk oli omandanud teatud vastumeelse maigu. Ja kui korda läheb näidata, et usuõpetust ka teisiti õpetada võib, kui korda läheb arusaamist äratada, et usul ning usutundel kõige suurem eluline tähtsus ning väärtus on, siis võib see küll juhtuda, nagu kord ühel õpetajate-päeval, kus üks tuntud ja tubli kohalik koolitegelane, kes usuõpetuse vastane oli olnud, seletas: „Kui lugu sarnane on, siis tahan ka mina veel ristiinimeseks hakata.“

Usuõpetuse revideerimise kohta, nagu see praegu riikliste organide kaudu sünnib, peab tähendama, et eriliseks nurisemiseks põhjust ei ole, toimitakse erapooletult ja asjatundlikult, nagu teistelgi aladel, ja nõue, et kiriku organid siin tegevad ja kaastegevad olema peaksid, ei näi küllalt põhjendatud olevat. Küll võib see aga vahekorda kiriku ja kooli vahel, mis paraneb, jällegi teravaks ajada, kui ühe asutuse tegelastele teise asutuse tegelaste üle järelvalve õigust nõutakse.

Üheks suuremaks puuduseks, mis peale ülaltähendatute

ennast veel tunda annab usuõpetuse alal ja millist usuõpetajad ise rõhutavad, on vastava kirjanduse puudus eesti keeles, eriti meetodilise kirjanduse puudus. Tänuväärseks katseks selle puuduse kõrvaldamiseks on Tennmann'i ja Kõpp-Järve' sulest ilmunud usuõpetuse lugemikud (algkoolidele). Kuigi nende raamatutega teatud hädaoht on seotud: kipuvad saama jällegi õppe- ja õpi-raamatuteks endiste piiblilugude-raamatute eeskujul — nagu eelpool näide toodud, kus jäetakse rippuma kirjatähe külge, selle asemel, et vaimule ruumi andes, kasutada neid raamatuid materjalikoguna, kust ainet võib leida vabaks kujutamiseks, äratust otsimiseks ja alust läbitöötamiseks klassis¹⁾. Meetodilist käsi-raamatut õpetajaile eesti keeles veel ilmunud ei ole. Küll on selle üle läbirääkimisi peetud. Huvitavaks hakatuseks sel alal võib lugeda koolinõunik Mart Raud'i raamatut: „Usk ja kasvatus“²⁾.

Mis puutub seltskonna ehk avaliku arvamise suhtumisse usuõpetuse küsimusse, siis tuleb rõõmustava faktina konstateerida, et asi palju oma endisest teravusest on kaotanud.

Suuremaiks, võib ütelda ainsamaiks vahejuhtumisteks pärast rahvahääletust on olnud Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei Riigikogu Rühma arupärimine Riigikogus möödunud aasta algul, kus rahulolematust avaldati haridusministeeriumiga, kes arupärijate arvates küllalt usuõpetuse vabatahtlikkuse põhimõtte kaitseks valvel ei seisa. Arupärimisele vastas minister J. Lattik ja likvideeriti see lihtüleminekuformuliga.

Teine vahejuhtumine oli Eesti Ap. Õigeusu Kiriku metropoliidi märgukiri Vabariigi Valitsusele 1925. aastal, kus muu seas väidetakse, nagu oleks usuõpetus koolides tegelikult kujunenud enamuse, s. t. siis Luteruse konfessiooni usuõpetuseks teiste konfessioonide kahjuks. Selle kirja puhul andis seletust Vabariigi Valitsusele tolaeagne haridusminister H. B. Rahamägi oma kirjaga 15. dets. 1925. a., näidates märgukirjas toodud etteheidete põhjendamatus.

Kui küsida lõpuks, kust see tuleb, et usuõpetuse küsimuses enam endise aja teravust ei ole, siis peab siin muidugi kõige pealt arvestama rahvahääletuse tulemusi: need, kes enne vastu olid, lepivad nüüd paratamatusega või püüavad leida ja leiavad ka uue orientatsiooni. Teravuse kadumiseks on aga kahtlemata kaasa mõjunud kaks asjaolu:

1) Lugemikkude üksikasjaline arvustus nende ridade kirjutaja poolt ilmus Eesti Õpetajate Liidu häälekandjas „Kasvatus“ 1926 № 10 ja № 11.

2) Ilmunud Viljandis 1926.

1) Tolerantne vaim, mis valitsemas on hariduspoliitikat juhtivas asutuses, nimelt haridusministeeriumis, vaim, mis kaugel on väiklasest kitsarinnalsusest ja millest ennast juhtida lasksid eriti ka need ministeeriumijuhid, kellel usuõpetuse korraldamisega tegemist tuli teha: A. Veiderman ja H. B. Rahamägi.

2) Õnnelik käsi, mis haridusministeeriumil on olnud usuõpetuse kavadega ja nende kavade autoritega. Ja kuigi neil kavadel oma puudused võivad olla, puudused ühtluse seisukohast — on nad ju lõpukujus komisjonide töö vili sarnase vilja heade ja vigadega — kui eriti algkoolide kava liig koormatuna tundub, siiski — vaimult on need kavad õnnestanud.

Muidugi — kus ristiusu asemel nõutakse mingisugust usku-devahelist õpetust, objektiivset uskude vaatlust, mis aga alg- ja keskkooli kohta päris utoopiline nõue on, ei rahulda need kavad mitte. Kus aga teadlik ollakse selles, et usuõpetuse väärtus just „usu“ õpetuses, usu äratuses ja kasvatuses seisab, seal peab ütlema: nende kavade suhtumine nii usunähtusse üldse kui ka selle nähtuse arendamisse usuõpetuse kaudu on kahtlemata õnnestanud.

Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.

E. Tennmann.

(Artikli II osa.)

IV konverents St. Beatenbergis — 26.—28. augustini 1920.

Kohe peale Haagi konverentsi kutsus Korraldav Komitee (Management Committee — Juhatus) Dr. George Nasmyth'i rahvusvahelise organisaatori ametisse. See, iseloomult kui ka huvide poolest üliõnnelikult valitud isik reisis terves Euroopas ringi ja viis vähem kui aasta jooksul asja nii kaugemale, et rahvuskomiteede arv kahe konverentsi vahel tõusis 12 pealt 23 peale. Iseäranis tähtis on, et tal korda läks Läheda Ida ortodoksliste kirikute juhte kaastegevusele võita ja Balkani maades rahvuskomiteesid ellu kutsuda, mille liikmed kuulusid mitmesse usutunnistusse.

St. Beatenbergi, kus parajasti enne seda oli ka olnud Üleilmiline Kristliku Üliõpilasliidu konverents, kogus Kirikute Sõprusliidu konverentsile 23 maalt 84 esitajat ja ligi 20 külalist. Tervelt 10 isikut olid Balkanilt. Eesti esitajana oli koosolekul õp. J. Lattik. Koosolek kestis 3 päeva.

Päevakorras olid korralduse küsimused, Rahvaste Liit ja Ühisriigid, sõjavarustuse vähendamine, lepingute austamine, kristlikud misjonid, usuliste ja rahvusliste vähemuste küsimus. Rahvaste Liidule saadeti tema esimese kokkutulemise puhul tervituskiri.

Valiti presiidium: presidendiks Canterbury Peapiiskopp, tegelikuks koosolekute juhatajaks Dr. Nehemiah Boynton New-Yorkist, laekahoidjaks Guillaume Fatio Genfist.

Vastu võeti ligi 30 resolutsiooni. Neist peaks meid oma ulatuse poolest kõige enam järgmine (17) huvitama:

Konverents ei tunnista õigeks kahekordist moraali, mille järele eetilised nõuded piirduvad eraeluga. Ta seisab selle eest, et pole muud mõõdupuud inimliku elule kui Kristuse õiguse ja armastuse seadus. Ses mõttes usub tema, et ainult kristlike pühimõtete kasvava rakenduse teel rahvusvahelistes suhetes on lootust rahvaste osaduse ja rahu peale.

Konverentsi meeoleolu ja tulemused rahuldasiid kõiki osavõtjaid.

Peale kojujõudmist said nad kurva teate, et Dr. G. Nasmyth, kes konverentsi lõpul soojatõppe haigeks jäi, — oli nädalapikkuse haiguse järele surnud.

Järgmisel aastal ei olnud suurt konverentsi. Selle asemel tuli kokku Juhatus oma ligi 40 liikmega, mille seas iga rahvuskomitee esitajad olid. Koosolek oli Genfis 1921. a. septembris Rahvaste Liidu teise istungi ajal, kus Eesti ja Läti R. Liidu liikmeiks vastu võeti.

Sel koosolekul saime teada, et kuulsa Washingtoni kongressi algatus ja läbisurumine oli tervelt Ühisriikide Kirikute Federal Council'i töö. Oli võetud kindral Bliss'ilt tema kirjalik avaldus sõja kohta. Selles rõhutab kindral, et kui veel peaks sõda tulema, siis iga valatud tilk verd langeb kirikute südametunnistusele. Lisaks sellele pandi Federal Council'i ringkiri, Rooma-katoliku Peapiiskopi kiri, kahe Rabiini Ühingu kirjad ja lühikese resolutsiooniga postkaart, mida soovitati lähemal erakorralisel koguduse koosolekul ettepanna ja vastuvõtta. Terve kirjakogu saadeti laiali 125.000 eksemplaris, kõigi koguduste õpetajaile ja preestritele, usutunnistuse peale vaatamata. Kahe nädalaga oli enam kui 20.000 resolutsiooni tagasi. Nendega läks Federal Council'i delegatsioon president Harding'i juure Sõjavarustuse vähendamise

kongressi kokkukutsumist paluma. Ja delegatsiooni palve võeti kuulda. Juuni kuul 1921. a. määras president kongressi päeva ära — 11. novembri — ilmasõja lõpetamise päeva peale ja saatis kutsed vastavaile riikidele laiali. Sõjalaevastiku asjus saavutati ka tõesti tagajärgi. Võib kindel olla, et Ühisriikide kirikute juhid sarnast võitu ei unusta ja tarbekorral jälle midagi ettevõtavad.

V konverents Kopenhaagenis — 6.—10. augustini 1922.

See konverents oli senistest kõige imposantsem. Koos oli ühes külalistega 227 saadikut 26 riigist. Eestist olid piiskopp J. Kukk, konsist. assessor õp. J. Lattik ja dotsent E. Tennmann.

Konverents algas jumalateenistusega 5. augustil Kopenhageni Vor Frue (Notre Dame, Lieb Frauen) Kyrka's, mida kuulsa Daani kujuri Thorwaldsen'i Kristuse ja 12 apostli kujud ehivad. Jutlustas ameeriklane Dr. Jefferson ap. Pauluse sõna põhjal Rooma 8, 5: „Kellel Kristuse vaimu ei ole, see ei ole mitte tema päralt.“

Peale lõunat oli pidulik avamis-koosolek üliõpilaste majas, ilusas suures mitmekordses hoones, mitmest rahvusest kõnelejaga, nende seas üks jaapanlane. — Öhtul kõnelesid rahvakoosolekul „Bethesda“ misjonisaalis (mille juhataja meid külastas meie usupuhastuse juubelil): prof. Deissmann Berliinist, Oxfordi piiskopp, prof. Wilfred Monod Pariisist, Tyateira piiskopp Germanos, Dr. Spiecker Berliinist, Rootsi peapiiskopp N. Söderblom, Dr. John R. Mott.

Päevakorras oli kolm suurt peaküsimust erikõnedega, millede esitamine oli pandud Ühisriikide, Suur-Briti ja Rootsi peale. Ettekandjad olid:

1. Sir Willoughby H. Dickinson — Londonist — tõuliste ja usuliste vähemuste kohta,
2. Professor Wm. J. Hull Ameerikast — väevähendamise kohta, ja
3. Rootsi Peapiiskopp N. Söderblom — kiriku kohustuse kohta lepituse ja ülesehitamise töös.

Kõned ise jagati valmistrükilt koosolijaile kätte.

Iseäranis põrutavad olid andmed sõjavarustuse kohta peetud kõnes, kus näidati, et varustuse suurus peale rahutegemist Euroopas ja hoolimata Saksamaa varustuse kaotamisest tegelikult eelsõjaaegsest varustusest ja vägede suurusest veel suuremaks oli kasvanud.

Usuliste ja rahvusliste vähemuste asjus vastuvõetud resolutsioon võtab vähemused oma kaitse alla ja soovib rahvuskomiteedele omis mais selle eest hoolitseda, et vähemustele liiga ei tehtaks. Niisama soovitatakse Rahvaste Liidu toetust.

Varustuse vähenduse kohta käiv resolutsioon võeti peale erikomisjoni läbirääkimisi vastu järgmisel kujul:

„Konverents näeb kurvastusega, et hoolimata hirmsaist sõjakogemustest, president Wilson'i 14 punktiga leekima süüdatud messialistest lootustest, hoolimata Versailles'i rahulepingus kindlaksmääratud Kesk-Euroopa riikide varustuse kaotamisest, hoolimata Liitlaste pühalikest kohustusist vaerahu- ja Versailles'i lepingus, hoolimata Rahvaste Liidu asutamisest kindla kavatsusega üleilmilise sõjavarustuse piiramiseks, hoolimata Washingtoni konverentsi otsustest sõjalaevastiku vähendamise kohta, hoolimata kõigi maailma rahvaste palavast, otse traagilisest igatsusest varustuskooima vähendamise järele — et kõigest sellest hoolimata sõdurite koguarv ja sõjalised kulud täna suuremad on kui enne 1914. a. ja et umbusaldus ja viha rahvaste vahel suurem on kui kunagi enne.

Konverents tunnistab tarvidust, rahvuslikule julgeolekule vastavat väge pidada — lootuses, et kord võimas Rahvaste Liit omab tarvilikku mõju.

Ta paneb aga kõigile kristlikuile kirikuile püha kohustuse südame peale, hingelist desarmeerimist iga rahva juures edendada, et nad kiire ja üldise sõjavarustuse piiramise eest seisaks, ja ka vahekohtu poole pöörmise eest rahvusvaheliste tülide lahendamiseks, nagu see nüüd Haagis asutatud Rahvusvahelise kohtu läbi võimalikuks on saanud.“

Rootsi peapiiskopi kõne peale vastuvõetud resolutsioon avaldas poolehoidu tema poolt algatatud voolule kirikute ühendamise asjus tegelikkude ülesannete teostamiseks, et praegu lahutatud ja killustatud kirikul võiks olla „üks ühine hing, ühine hääl ja ühine töörgaan.“

Peale maa oli päevakorral ühenduse loomine tööliste organisatsioonidega, kalendriküsimus, alkoholküsimus, saksa misjonitöö, kirikute tagakiusamine Venemaal ja Väike-Aasias, avaliku arvamise mõjutamine, Rahvaste Liit (tema võõraslapsed!).

Uueks organisaatoriks Euroopa jaoks valiti Dr. A. Ramsay.

Köpenhaageni konverents tõmbas suurt tähepanu enda peale.

Kopenhaagenis otsustati suuri konverentse iga 3 aasta tagant pidada. Vaheaegadel pidi Juhatus asju ajama.

Ruhri okkupatsioon ja selle valusad tagajärjed sundisid juhatust erakorraliselt Zürichi kokkutulema aprillis 1923. Peale õige raskeid läbirääkimisi jälle vaenulisemaks muutunud maade esitajate vahel ühineti resolutsiooni peale, mida kõigis Liidus esitatud mais avaldati:

Ilma Liidu Rahvusvahelise Korraldava Komitee Deklaratsioon Rahvuskomiteedele Euroopa praeguse seisukorra kohta.

Ilma Liidu Korraldav Komitee Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute kaudu, kelle konverentsil Zürichis 16. aprillil s. a. 24-ja mitmesuguse maa Rahvuskomiteed esitatud olid, deklareerib sellega, et teda murega täidab kestev rahutus Euroopas.

Komitee avaldab oma veendumust, et ainus lootus Euroopa peastmiseks ja ainus väljapääsutee praegustest raskustest on Kristuse vaimu ja õpetuse teostamine käesolevate probleemide lahendamiseks.

Komitee palub sellepärast tungivalt kõigi maade kristlasi: seda vaimu võimsalt vastuseada kõigile mõjudele, mis sihivad rahvuslise egoismi ja meelte kibedaks tegemise peale, järeljätmata töötada heatahtluse ja valju asjalikkuse sihis, et võimalikuks teha rahvusvaheliste tülide lahendamist leplikkuse vaimus vahekohtu meetodi tarvitades ja valmis olles iga rahva poolt ohvrid tooma üleüldsuse heaks ja viimseks, järeljätmata paluda Jumalat, kõikide inimeste Isa, et ta juhataks rahvad tõsise ja õiglase rahu sisse.

Komitee kuulutab uuesti välja Ilma Liidu veendumust, et laiendatud ja parandatud Rahvaste Liit kõige mõjuvam abinõu on edaspidiste sõdade ärahoidmiseks ja et kiriku ülesanne peaks olema, kõigis mais vaimustust äratada selle suure mõtte vastu ning ühtlasi valmisolekule pinda luua, et töötada tema lõpulikuks teostamiseks.

Selge on, et praegu reparatsiooni küsimuse lahendamine soliidisel majanduslisel alusel esimene samm on Prantsusmaa ja Saksamaa vahekorra paranduseks ja Euroopa rahu saavutamiseks.

Komitee arvamise järele võib seda ainult erapooletu autoriteet korda saata.

Kaalu peal ei ole aga ainult Saksa-Prantsuse küsimus. Kõik kultuurrahvad on huvitatud asja õiglasest ja püsivast lahendusest. Sellepärast peaks teda saavutama ühise tööga, mida kannab kristlik vennaarmastuse vaim ja vastastikune ohvrimeel.

Rahvaste Liit on ainuke rahvusvaheline esitus, mis võiks algatada seda tööd. Tema eestvõttel ja kõigi rahvaste kaasabil, Saksamaa ja P.-A. Ühisriigid kaasaarvatud, peaks võimalik olema korraldust luua, kellele kõik rahvad omad asjad võivad ettepanna, peaks ellukutsuma vastavad ökonoomilised vahendid tema otsuste täidesaatmiseks ja looma vastastikune kaitsesüsteem kõigi maade ja üleüldise rahu kindlustuseks.

Kui Rahvaste Liit peaks mingisugustel põhjustel ebasoodsa leidma, algatust oma kätte võtta, siis on seisukord Komitee nähes nii tõsine, et teisi teesid peab otsima, tarviliku konverentsi kokkukutsumiseks.

Komitee pöörab ilma Liidu Rahvuskomiteede poole palvega, seda deklaratsiooni kirikutele ettepanna ja juhtivate meeste kaasaabi finantsilmast, politikast, tööliste seast ja ajakirjandusest enesele kindlustada, nii et kõigi rahvaste mõtted selle raske ülesande poole oleks pöördud ja tee leitud tema lahenduseks Kristuse vaimus ja tema läbi.

Peale Oxfordis (aprillis 1924) peetud Juhatuse koosoleku tuli jälle suurem üleüldine n. n. Rahvusvahelise Komitee

VI konverents Stokholmis 6.—8. aug. 1925.

Välispidi vähem hiilgav kui Kopenhaagenis kolm aastat varem peetud, ja varju jäetud kohe järgneva Stokholmi suurkonverentsi poolt, mille oli kokkukutsunud Rootsi peapiiskopp oikumeenilises mõttes, oli ta siiski väga sisukas töö poolest. Niihästi päevakord, kui protokoll täidavad kumbki terve raamatu. Osavõtjaid oli 105 ametlikku esitajat ja 66 külalist, kokku 171 isikut. Eesti kirikut esitasid prof. H. B. Rahamägi ja dots. E. Tennmann.

Päevakord oli nii suur, et koosolijad kolmes grupis töötama pidid ja lõpuotsused üldkoosolekuil vastu võeti.

Tähtsam punkt peale aruannete ja vormilikkude asjaaja-

miste, oli Liidu sihi kindlaksmääramine lähema tuleviku jaoks, kuna seni suur osa tööd oli kulunud organiseerimise ja Liidu kindlustamise peale. Selleks oli Briti ja Saksa rahvuskomitee poolt suuremaid eeltöösid tehtud ja valmis kavandid ettepanud. Nende iseloomu vahed olid nii tuntavad, et selle kohta vastavas komisjonis palju vaidlusi tekkis.

Briti memorandum on võrdlemisi põhimõttelise iseloomuga. Selles pandakse rõhku kirikute avaliku arvamise, kristliku atmosfääri loomise peale. Kirikute esitajad, vastutusrikkamad ja andekamad kiriku tegelased peavad evangeeliumi vaimus harjuma seisukohta leidma kõigis avaliku elu küsimustes. Väljamineks alusest, et Jumal on armastus, peavad nad leidma selget vahekorda armastuse ja võimu vahel. Nad peavad kirikuid kasvutama, seda vaimu igal korral avaldama ja maksma panema, ka ajakirjanduses ja vastavais asutustes esinedes. Kristliku kiriku seisukoht üksikuis eluküsimustes peab tema vaimu kohaselt põhjendatud ja väljendatud olema — igal maal oma olude järele ja rahvusvahelistes üldküsimustes Liidu kaudu. Nii kasvab aegamööda kirikute tegelik ühtlus ja vaimline võim, mis usule rajatud ja sellega äravõitmatu. Kui sel teel sõda ei saa kaotada, siis on see üleüldse võimata.

Saksa memorandum sisaldab 24-jas §§-is praktilisi määnuisi vahekohtu sarnase tegevuse jaoks. Lisaks neile §§-dele on antud hulk endiste konverentside otsusi ja resolutsioone põhjendustena ja kommentaar, mis varustatud üksikute näidetega. Kommentaaris § 12 juure on öeldud: „Ilma Liidu ülesanne pole mitte, mingisuguste eriküsimuste puhul seisukohta võtta. Küll aga on tema asi, täieliku, erapooletu materjali ja tõsise töö põhjal nõuda tõe uurimist.“ Kuid §§ 19—21 kõnelevad otsekohe — kaebustest ja kaebajaist, ja §§ 4—8 toovad „vahelesegamise“ mõiste („Eingreifen“).

Konverents asus seisukohale, et küsimus otsustamiseks veel küps pole ja andis tema edasi rahvuskomiteedele läbiharutamiseks ja seisukoha võtmiseks.

Briti komitee ettepanek ümberkorralduse asjus, mis samas memorandumis soovitatud oli, teostati nii, et kõik maad 8-sse gruppi jaotati, iga grupi esitajaks president ühe ja asekreter 3 aasta peale valiti ja peale nende n. n. „Administrative Board“ liikmeks tegelikud eestseisuse liikmed määrati. III-s grupp valis

oma ausekretäriks dots. E. Tennmanni. Presidendiks sama gruppi nimetati prof. F. Zilka Tšehho-Slovakkiast.

Genfi protokollis asjus oli kaks memorandumit ette pandud — Briti ja Prantsuse rahvuskomitee poolt. Esimeses kiidetakse püüet protokollis abil Rahvaste Liidu põhikirja nii täiendada, et vahekohtu tarvitamine otse täielikuks süsteemiks muutub tülküsimuste lahendamises rahvaste vahel, — ja sõda võimatuks saab. Kuid kahjuks pole väga paljud rahvad seda protokollis mitte ratifitseerinud. Ometi on meie kohus järeljätmata rõhutada, et, mida oleme tunnud oma kohuse olevat, selle saavutamist ka tarvilikuks ja võimalikuks peame. Kui kristlikud kodanikud oma toetust lepitus- ja rahupüüetele ei anna, on ka riigimeeste püüded lootusetu. Meie peame aga neile ütleva, et kristlik avalik arvamine alatasa kasvamas on. Ja soovime kõigile rahvuskomiteedele :

1. memorandumis avaldatud mõtteid kõigile kristlikele kogudustele teatada ;

2. kõiki komiteesid paluda, oma maa valitsusele ja parlamendile kristlikku politikat südame peale panna ja selles mõttes tegutsemist ;

3. Rahvaste Liidu Nõukogu presidendile memorandum saata palvega, protokollis muutmise või teisel teel plaani väljatöötada R. Liidu põhikirjas kohustuste väljendamiseks nõuda, et neist saaks mõjuv vahend rahu alalhoidmiseks ja õiguse valitsema panemiseks kõigi rahvaste vahel.

Prantsuse memorandum tervitab Genfi protokollis kui suurt edusammu rahu teel. Ka siis, kui kõik riigid teda ei peaks ratifitseerima, tuleb toetuda juhtivaile vaatekohtadele, mis temas leiduvad. Suure rahuldusega konstateeritakse protokollis lauset, millega „sõda rahvusvaheliseks kuriteoks“ kuulutatatakse, et „milgi tingimisel allakirjutajad ei tohi sõtta minna“, et „tüli korral kahe riigi vahel asi vahekohtu lahendada antakse“, et „kallaletungijaks loetakse riiki, kes tõrgub allumast vahekohtule, ehk peale vahekohtu vastuvõtmist keeldub tema otsusi täitmast“, et „allakirjutajad endid kohustavad hädaohtu sattunud riigile appi ruttama ja pealetungija vastu kõiki majanduslisi ja rahalisi sanktsioone tarvitusele võtma, isegi sõja-, laeva- ja õhuväge tegevusse panema.“

Kahjuks pole aga rahvusvaheline seadustik praegu selleks ettevalmistatud, et vahekohus suudaks kindlal alusel töötada.

Ka on protokollil endal veel mõned puudused, sellepärast seisab Liit selle eest, et:

1. Mõjuvalt välja astutaks

- a) täieliku rahvusvahelise seadustiku kiire väljatöötamise kasuks R. Liidu poolt ja Haagi vahekohtu poolt
- b) tülide korral rahvaste vahel nõutakse vahetalitust ootuses, et rahvusvahelise seaduse väljatöötamine vahekohtu sunduslikuks teeb.

2. Rahvuskomiteed hoolega valvaks kindlustuste järel kalalaitungimiste eest, ilma milliste garantiideta puuduvad eeldused väevähendamiseks.

3. Kokkukutsutaks varustuse vähenduse konverents kõikide riikide osavõttel, vaatamata sellest, kas nad praegusesse R. Liitu kuuluvad või mitte.

Stokholmi resolutsioon soovitab rahvuskomiteedele tungivalt järeljätmata Briti kui ka Prantsuse memorandumis ette toodud mõtteid avalikule arvamisele omaseks teha, nii et valitsused viimaks need mõtted oma rahvusvahelise rahupolitika aluseks teevad.

Valitsuste mõjutamise asjus võeti vastu resolutsioon, milles üksikutes riikides olevatele organiseeritud kirikutele südame peale pannakse kõigis suurtes moraalsetes küsimustes oma mõju avaliku arvamise peale ja selle kaudu riigimeeste ja poliitiliste juhtide peale maksma panna.

Iseäralikku tähelepanu äratas Norra rahvuskomitee memorandum Rahvaste Liidu sõjavõimu asjus. Selles on mitmesugused võimalused niisuguse politseivõimu asutamise, koosseisu, asupaiga, iseloomu ja rahvuse kohta kaalumisele võetud ja igas suunas eitavale seisukohale väljajõutud. Memorandumi tendents on täielik võimu kõrvaldamine ja ainuüksi vaimlise võimu tunnistamine. Ajaloolise eeskujuna tuuakse Rootsi-Norra uniooni likvideerimine 1905. a., mis ka ähvardas sõda tuua, ja mis ometi rahulikult teel lahendati.

Siiski ei võtnud konverents selle memorandumiga mitte omaks, ehk teda küll väga kiideti. Resolutsiooni lõpus seisab lause: „meie usume, et Rahvaste Liidu mõju sel määral tõuseb, mida enam tema toetub moraalseile jõududele materiaalsete asemel.“ Ka otsustati see memorandum kõigile rahvuskomiteedele kaalumiseks ettepanna.

Sala diplomaatia kohta oli Briti komiteelt memorandum

harutusel, milles lõpuotsus eitav oli. Ka see anti rahvuskomiteedele edasi.

Rahu-Akadeemia leidis põhimõttelist tunnustamist, kuid pörkas kulude küsimuse vastu ja anti ka edasi rahvuskomiteedele ¹⁾).

Oli veel hulk küsimusi praktilise laadiga, nagu Türgimaa kristlaste, Kreekas ja Bulgaarias viibivate põgenikkude asi, vähemuste küsimus, kasvatus (ajaloo õpperaamatud ja „rahu-lapsed“), ajakirjanduse büroo, rahaline aruanne, eelarve ja muud.

Selle aasta kevadel pidas Juhatus (Korraldav Komitee) Genfis ja sügisel Lausannes koosolekut.

Mis puutub organisatsioonisse, siis on lähem ülesanne neid maid ja rahvaid Liitu soetada, kes seal veel puuduvad, nagu — Aafrika, Kesk- ja Lõuna-Ameerika riigid, inglise dominioonide esituste loomine (Kaanada, Austraalia, India, Egiptus, Lõuna-Aafrika).

Väga suur töö ootab aga eeskava enda teostamist. On ju olemas juba kindel töökava, hulk ühendusi ja kogemusi. Kuid peaküsimus on ikka vastava teadvuse tõstmine üksikutes esitatud kirikutes, nende lähendamine, nende peale mõjuavaldamine üksikute küsimustega tutvustamiseks ja seisukohtade võtmiseks. See nõuab iseäranis suurt tööd. Sest ei tule ju siin leppida paljalt formaalsete harutuste ja otsuste tegemistega. Kaalu peal on meelsus ise. Ja alles õige, kristlik meelsus on, mis suudab kindlustust anda, et võimu asemele astub vaim.

„Kirikliste mälestusmärkide komisjoni“ tööst.

O. Sild.

Pea kõik kultuurmaad on suure hoolega asunud oma ajalooliste ja kunstiliste mälestusmärkide kaitsmisele ja alleshoidmi-

1) Selle idee kuulutas prof. Rahamägi Stokholmis minuga kõneledes ja pärast „Eesti Kirikus“ (sept. 1925) minu üllatuseks oma isiklikuks leiduseks. Kuna mina oma prioriteeti asja pärast meelega rõhutanud ei ole, vaid ettepaneku 1924. a. kevadel peale Rahamäega kõnelemist Eesti Rahvuskomitee nimel Londoni ja Upsalasse saatsin, olen nüüd õiguse kaotanud, patendi omaniku nimetamata ses asjas edasi tegutseda, ilma et mulle „võõra sulgedega ehtimist“ võiks ette heita. Niisugusel korral on õigem, et idee „autor“ ise oma idee eest edasi võitleb, või ootab, kuni mujal keegi leidub, kellel temaga prioriteedi pärast ei tarvitse vaielda.

E. T.

sele, registreerimisele ja kogumisele. Pea igalpool on riigi poolt ehk riigi osavõttel seks ellu kutsutud ametasutised, mis üksikutes maades mitmetmoodi on organiseeritud. Nende ametasutiste (nagu muinsuskomisjonide, keskkomisjonide, provintsiaalkomisjonide, muinsusametite, muinsusnõukogude, muinsuskonservatooriumide j. m.) ülesandeks on: heaksarvamist avaldada ja nõu anda mälestusmärkide alleshoidmise, restaureerimise juures, mälestusmärkidega ühenduses seisvate ümberehituste juures, töid mälestusmärkide alal oma kasutada-olevatest summadest toetada ehk riigilt toetust nõutada, sellekohaste tööde järelvalve, mälestusmärkide registreerimine ehk n. n. „mälestusmärkide inventari“ valmistamine, mälestusmärkide pildistamine ja kirjeldamine ja selle trükis avaldamine üksikutes vihkudes ehk köidetes, pildistuste, ülestähendatud suusõnaliste sõnumete, sellekohaste kirjatööde kogumine muinsus- ehk mälestusmärkide-arhiivides. Nõuandmine on mak- suta ja ametasutusel on õigus ka omal initsiatiivil seal vahele astuda, kus ta seda tarviliseks peab.

Niisugune ametasutis koosneb harilikult riigi, kirikuvalit- suste, ajalooseltside ja kunstnikkude esitajaist, asjatundjana on tegelikus töös muinsushoolekandja ehk konservator, kelleks on enamasti kunstiajalooliste teadmistega arhitekt või kunstiloolane. Et laiemates hulkades arusaamist ja huvi sellest tööst levitada peetakse näituseks Saksamaal 1900. aastast peale „muinsushoole- kandepäevi“ (Denkmalpflegetag). Siin peavad eriteadlased ava- likke selgitavaid kõnesid valitsuste, kirikute, linnade esitajate osavõttel. Kõned ühes läbirääkimiste ja diskussioonide steno- graafiliste järelkirjutistega on heaks materjaliks mälestusmärkide hoolekande töö alal.

Kirikliste mälestusmärkide hoolekanne kuulub muidugi üldiste määruste piirides esimesel joonel kirikule ja kogudustele enestele. Katolik kirik on mõned sellekohased eeskirjad ja määru- sed seaduslikult fikseerinud paavst Benedikt XV aegu 1917 välja- antud „Kanoonilise õiguse koodeksis“. Siin on muu seas niisugus- test kiriklistest asjadest jutt, millel eriline väärtus vanaduse, kunsti või austuse poolest (vetustate, arte aut cultu praestantes). Niisuguseid asju ei või ära müüa või ära anda; ainult erakorda- del on see võimalik, kui seks on mõjuv õiglane põhjus (justa causa), või kiriku silmanähtav kasu (evidens utilitas) või krist- liku armastuse kohustus (christiana caritas) seda tungivalt nõuab.

Niisugusel korral tuleb küsimuse all olev asi asjatundjate poolt hinnata lasta ja sellekohaselt kirikuülemate luba nõutada, muidu ei ole müük seaduslikult maksev. On asja väärtus alla 1000 liiri, võib luba anda kohalik piiskopp, ärakuulates piiskopkonnavalitsuse arvamist, on väärtus 1000—30.000 liiri, võib kohalik piiskopp luba anda ainult katedraal- või doomkapitli nõusolekul. On väärtus üle 30.000 liiri, on tarvilik paavstilt luba paluda.

Ka Evangeeliumi kirikutel on sel alal omad põhimõtted ja määruised, kuigi mitte üksikasjus nii ühtlased. Kogudused valitsevad siin muidugi kiriku- (rp. koguduse-) varandust, kuid niisuguste asjade äramüümisel, äraandmisel ehk ümberkujundamisel, millel eriline teadusline, ajalooline või kunstiline väärtus on, niisamuti kirikliste ehituste parandusel ja uuendusel tuleb neil nõutada seks kiriklise ülemvalitsuse (rp. riigivalitsuse) nõusolekut (v. C. Gurlitt, Die Pflege der kirchlichen Kunstdenkmäler, Ein Handbuch für Geistliche, Gemeinden und Kunstfreunde, Leipzig ja Erlangen 1921, lhk. 33—43).

Austrias, kus see töö hästi on edenenud, oli ennemini ülemaks asutuseks mälestusmärkide hoolekande alal „Zentralkommission für Denkmalpflege“. See asutis on nüüd ümber korraldatud riikliseks ametasutiseks, mis nime kannab „Bundesdenkmalamt“.

Nagu lahkesti saadetud põhikirjast ja määrustest näha, allub see asutus haridusministeeriumile. Tema ülesandeks on peale eespoolkirjeldatud otsekohese hoolekande mälestusmärkide suhtes ka tehtavate leiduste ja kaevamiste järelvaatus, ajalooliste, kunstiliste, kultuuriliste, loodusliste mälestusmärkide kaitseseaduse ja väljaveo-keeluseaduse täitmise järele valvamine. Temale alluvad üksikutes riigiosades maakonservaatorid (suuremate volitustega), kes muu seas vastava riigiosa mälestusmärkide inventari valmistavad. Edasi konservaatorid ja korrespondendid informeerijatena ja abilistena koha peal.

Kunstiajaloo instituut on kunsti küsimustes nõuandvaks orgaaniks ja temale on ülesandeks tehtud üldist, teaduslist Austria kunstitopograafiat kokku seada ja tähtsamate mälestusmärkide reproduktsioonisid avaldada.

Arusaadav, et ka meie maa kirikud ja kogudused kirikliste mälestusmärkide hoolekande tööle peavad asuma.

Augustikuul 1924 esines nende ridade kirjutaja konsistooriumile ettepanekuga, kirikliste mälestusmärkide, eriti monumen-

taalkirjade registreerimise rp. kogumise tööd korraldada. Konsistoorium oli (27/VIII. 1924) sellega nõus, avaldas aga soovi, et ettepanija ise selle töö korralduse oma peale võtaks ja vastava ankeetlehe kokku seaks, ühines siis aga ka nende ridade kirjutaja ettepanekuga sellekohast komisjoni asutada. 23 sept. 1924 määras konsistoorium komisjoni koosseisu kindlaks: piiskopp J. Kukk (kes komisjoni kokku kutsub), 3 professorit (Sild, Köpp, Uluots), v. advok. G. Sosaar, Keila õpetaja A. Köögardal ja Harju-Madise õp. J. Brasche. Vahepeal oli nende ridade kirjutaja ankeetlehe kava kokku seadnud ja konsistooriumi saatnud, kes ta komisjoni liikmete kätte läbivaatamiseks saatis. Õp. Köögardal'i poolt ja siis arhitekt Ederberg'i poolt esitati täiendusettepanekuid kava kohta, mis ka komisjoniliikmetele kätte saadeti.

Komisjoni kokkukutsuja lootis komisjoni mõne kirikupäeva või usuteadlaste-konverentsi puhul kokku saada, kuid see ei õnnestanud, ja sel teel viibis asi. Alles 26. mail 1926 oli komisjon konsistooriumi ruumes koos. Koos olid: piiskopp J. Kukk, õp. J. Brasche, õp. A. Köögardal, prof. O. Sild. Koosolekut juhatas piiskopp, protokolleeris õp. J. Köögardal. Komisjoni nimeks määrati „Kirikliste mälestusmärkide komisjon“. Ankeetlehe kava kokkukõlastati sisseantud lisandustega ja täiendati koosolijate poolt. Otsustati ankeetlehed trükkida lasta ja igale õpetajale ligemal ajal kätte saata. Töö lõpuleviimise tähtpäevaks määrati õpetajatele 1. november 1926. Prof. Sild teatas, et Akadeemilise usuteadlaste seltsi mitmed liikmed on nõusolekut ja soovi avaldanud mälestusmärkide registreerimise tööst osa võtta ja õpetajatele abiks olla prii ülespidamise eest õpetaja juures töö ajal ilma muu erilise tasuta õpetajate poolt. Otsustatakse sellest õpetajatele teatada, et sarnase abi soovijad seda teatavaks teeks piiskopile, kes sellest Tartusse teatab. Võimalik oleks ka, et soovijad ise pööraks Akad. Usuteadl. S-i poole. Otsustatakse komisjoni liikmeks kutsuda arhitekt Ederberg.

Vastavalt komisjoni otsusele saadeti trükitud ankeetlehed 29 peaküsimusega koguduste õpetajatele kätte. Kuidas õpetajate töö on edenenu, selle kohta ei ole veel ligemaid teateid, sellest kuuleme edaspidi.

„Halliko Valla Kohto ja Seädusse Ramat

seatud Halliko Moisas viendamal Mihkliku päval aastal 1791“.

O. Sild.

5. juunil 1926 saatis Haapsalu advokat herra A. Korris nende ridade kirjutajale pealkirjas mainitud „Seädusse Ramatu“ käsi- kirjalise ära kirja lahke kaaskirjaga, millest selgub, et selle käsi- kirja on „keegi sõdur Eesti-Vene sõja ajal (1918 või 1919) rüüs- tatud mõisast leidnud“, missugusest mõisast just, ei ole mul seni korda läinud teada saada.

Käsikiri moodustab vihu, millel kaaned puuduvad (nähta- vasti ära rebitud), sisaldades 61 lehte. Esimesel leheküljel on nimetamatu ära kirjutaja tähendanud: „Kaltenbrunshes Gesetz- buch. Mit meinen Zusätzen u. Anmerkungen im brouillon. pag. 92 sind auch die Zusätze von Baron Stackelberg zu seinem Gesetzbuche“. 11-mal leheküljel seisab: „Abschrift der mir nützl. Gesetze u. Verordnungen des Kaltenbrunshen Gebiets. Eingeführt d. 5: Septbr. 1791. welche ich bey meiner Einrichtung zur Richtschnur nehmen kann“. Siis järgneb eestikeelne „Seädusse Ramatu“ pealkiri. 1. ja 5. lehe vahel on sisseõmmeldud teistsuguse käekirjaga teistsugusel paberil kirjutatud „Vorbericht“ (lk. 5—10).

Selle „eessõna“ või eelseletuse kohta on märkus, mille Stackelberg ise võiks kirjutanud olla:

„Diese Vorrede sollte in deutscher Sprache vorangedruckt werden, aber da der Gouverneur den Druck dieser Gesetze nicht erlaubte¹⁾, so musste diess Werk nur Manuscript bleiben.“—

Siis kirjutab ära kirjutaja (selle vihu endine omanik): „Die Vorrede ist eigenhändig von dem edlen Verfasser, und Besitzer des Gutes Kaltenbrunn, geschrieben u. mir mitgetheilt worden: Es ist der Landrath u. Bischof Baron (: wirkli. Statsrath-) Stackelberg“. Ka „Vorbericht“ all seisab: „Vom Bischof Baron Stakelberg eigenhändig geschrieben“.

„Halliko Valla Kohto ja Seädusse“ andja oli Otto Friedrich v. Stackelberg. Tema oli adrakohtunik (haagikohtunik), siis maanõunik ja Eestimaa Konsistooriumi esimees (v. Kuberm. valitsuse protokoll 9/VI. 1787: konsistooriumile antakse teada, et tähendatud isik konsistooriumi esimeheks on kinnitatud). Nagu kõnesolevast käsi-

1) Kahjuks ei ole Kubermangu valitsuse protokollides ja aktides selle kohta seni midagi leida olnud. Wahest on Stackelberg'il kuberneriga selles asjas craviisilise läbirääkimine olnud.

kirjast näha, nimetasid rüütelkonna liikmed nähtavasti vahel omavahel maanõunikust konsistooriumi esimeest lühidalt „piiskopiks“, milline nimetus ikkagi kurioosumi tähe all esineb, kuigi rüütelkond enesele tolajal suurejoonelisi episkopaalõigusi nõudis ja suurel määral nõutas (v. Usuteaduslise Ajakirja“ lisavihk № 1).

G. O. Hansen, kes Eestimaa talurahva era-seadused välja andis 1896 (Die privaten Bauerrechte Estlands), ei tunne nähtavasti meie käsikirjas esinevat „eessõna“ mitte, sest et ta seda ära ei trüki ega sellest sõnakestki ei lausu. See „eessõna“ näitab meile, kuidas tolle ratsionalistlise aja humaansetest ideedest mõjutatud mõisnik oma valla talupoegi hindas ja kuidas ta oma „seaduse“ andmist motiveeris.

See eessõna käib järgmiselt :

Vorbericht.

Gegenwärtige Geseze und Verordnungen, sind allein den Einwohnern meines Kaltenbrunnschen Gebiets gewidmet, ich sage nur allein diesem Gebiete; eine Erklärung, die, im Fall dieses kleine Werk Jemanden von ohngefähr in Händen fallen sollte, ich dem beurtheilenden Publicum, besonders meinen Freunden schuldig bin, Jenem, wegen der häufig vorkommenden Eigenheiten, die blos dem Locale beygemessen sind; meinen Freunden aber wegen der in Rücksicht eben erwehnten Locale, für sich und ihre Gebiete, vielleicht nicht anwendbaren Stellen.

Während meiner vieljährigen Landwirtschaftlichen Geschäfte, bey welchen ich weniger dem rastlosen Sinnen auf Erwerben nachhängte, als dem Orange, Menschen, die meiner Leitung anvertrauet und meinen Befehlen untergeordnet waren, zu guten Menschen zu bilden, ward ich oft gewahr, daß bey meinem Bauer, (von dem Meinigen ist hier nur die Rede), Mangel des Gefühls eigener Würde, völlige Unwissenheit in den allgemein bekannten Gesezen, Mißtrauen, quählender Zweifel bey dem willkührlichen Beurtheilen und Behandlungen seiner Oberrn, endlich nachtheilige u. schädliche Vorurtheile anzutreffen waren; und nun Jenen Mangel des Selbst-Gefühls durch Überzeugung eigener Würde zu ersetzen; Jene Unwissenheit gegen einige auch nur gewöhnliche Rechtskännnisse zu verwechseln; Jenen Mißtrauen und quählenden Zweifel durch Zutrauen und beruhigende Gewißheit zu vernichten; Jene einheimischgewordene Vorurtheile zu entwurzeln, kurz alle diese der guten Menschheit unwürdige Eigenschaften in edlere umzuschaffen, war jederzeit und ist auch noch jetzt für mich ein zu wichtiger Gegenstand, als daß ich mich nicht bemühet hätte und noch sollte, nach meinen Kräften obberührte Hindernisse zu bekämpfen, sie so viel wie möglich aus dem Wege zu räumen, und den im Ganzen genommen, nicht einfältigen Bauer, zur Erreichung

eines Bessern zu leiten. Genug, ich handelte nach meiner Überzeugung, und that an meinem Theil, was ich konnte, auch jetzt folge ich dieser Überzeugung, und gebe meinem Gebieth, durch diese kleine Ausarbeitung, Unterricht, Vorschrift und Warnung.

Allgemeine Gesetze und Verordnungen, sind, um mich kurz zu fassen, den Unwissenden Unterricht und Warnung, den Leichtfinnigen Gebiß und Zügel, und nach diesem Begriff entstanden auch die gegenwärtige. Erstern nach dem Gehalt allgemein bekannter Gesetze, Letztern nach Regeln einer natürlichen und gesunden Moral. Bey Ertheilung meiner Gesetze und Verordnungen, (die ich durch den Druck einiger Exemplare, nur allein meinem Gebieth zu geeignet habe,) beabsichtige ich, meinen Bauer zum Selbstforschen, zum Selbst-Beurtheilen des Gut- und Nicht-Gutseyns zu lenken, Ihn von dem wahren Verhältnisse zwischen ihm und mir zu unterrichten, ihn gegen Angeretheit und Gewalt zu schützen, Ihn den Besitz seines Eigentums und Erwerbens zu sichern, endlich ihn zu überzeugen, daß unser gemeinschaftliches Wohl unzertrennlich sey, und daß selbiges durch die Befolgung gegenwärtiger Einrichtung und Vorschrift, bewerkstelliget werde.

Möge der erwünschte Erfolg meiner guten Absicht, die allein die Grund-Ursache meiner Einrichtung ist, entsprechen!

Vom Bischof Baron Stackelberg
eigenhändig geschrieben ¹⁾.

Kõnesolevas käsikirjas järgneb siis 12—15 leheküljeni sisukorra juhataja. 16—105 leheküljeni (ilma eelmiseta 1—90) esineb kõnesoleva seaduse tekst, pahemal leheküljel eesti, paremal leheküljel saksa keeles, mõnel pool ka veel ära kirjutaja omad märkused. Lehekülg 107—121 (rp. 92—106) sisaldab lisandusi ja parandusi eelseisva seaduse üksikute §§-ide kohta, mis Stackelberg olla oma seaduse suhtes teinud („Zusätze u. Verbesserungen von Stackelberg zu seinem Gesetzbuch“).

Hanseni järele esineb „Halliko Walla Kohto ja Seäduusse Ramat“ 2-es redaktsioonis, I redaktsioon A, mis 1789. a. B. J. Uexküll'i antud „Vigala seadusega“ peaaegu sõna-sõnalt ühte langeb, ja II redaktsioon B, mille algkirja Hansen Hallikul enam ei leidnud, vaid 2 ära kirja, üks ära kiri kandis arvu 1791 (nagu redaktsioon A' algkirigi), ilma allkirjata, teine ära kiri oli ilma allkirjata ja ilma aastaarvuta. II redaktsiooni olla Stackelberg ise toimetanud, parandades ja lühendades I redaktsiooni.

1) Need allakirjutatud sõnad autori kohta ei ole, nagu arvata võib, Stackelberg'i oma kirjutatud.

„Halliko Seädussest“ oli juba varem juttu teinud T. Kuusik Postimehe lõbulisas 1894., lk. 142 jj., ja J. Sitzka, Õ. E. S-i istangute aruannetes 1895, lk. 34—39. Käsikirjalise ära kirja eksemplar, mida nemad tarvitasid, oli viimaks Õ. E. S-is, olla aga nüüd, nagu mulle teatati, kadunud. Hansen'i red. B' väljaanne on ka nimetatud eksemplari põhjal toimetatud.

Meie käsikirja tekst ei lange täiesti ühte kummagi redaktsiooniga, vaid seisab nagu nende vahel, olles siiski ligemal redaktsioon B'le.

Kui meie Hansen'i juures esinevaid redaktsioonid ja nende vahesid võrdleme meie käsikirja tekstiga, siis jõuame järgmistele tulemustele:

Sissejuhatuse lõpp langeb meie käsikirjas ühte red. A' sissejuhatuse lõpuga.

I raamatu I peat. § 1 on siin nagu red. B's. [Ainult 2 sõnakuju lähevad lahku: siin käsikirjas esineb (nagu red. A's) „seggadust ja üllekohhut“, red. B's seisab „vallatust ja sämpso“]. Stackelberg'i omaks kuulutatud lisandus selle §i kohta täiendab seda § 1 nii, et ta red. A' vastava §-i kuju omandab!

III p. § 1 esineb siin nagu red. B's.

Lisandus annab talle red. A's esineva väljenduse.

Red. A' I r. III p. § 7 esineb siin nagu red. B's palju lähemalt ja teisel kohal nimelt II raam. I p. § 5.

Lisanduses esineb II raam. I p., uus § 8 täienduseks vastavalt red. A' I r. III p. § 7-le.

Red. A' I r. IV p. § 6 puudub siin ja red. B's.

Lisandus täiendab siin selles suhtes § 5-dat.

I. r. IV p. § 7 esineb siin nagu red. A' I r. IV p., § 8. (Red. B's puudub see §).

II raamatu I p. § 2 on siin nagu red. B's.

Lisandus täiendab vastavalt red. A'le ja lisab juure red. A' § 3. 4. 5.

Red. A' II r. II p. § 2 puudub siin ja red. B's.

Lisandus lisab ta § 1-le juure.

Red. A' II r. II p. § 6. esimene osa puudub siin ja red. B's.

Lisanduses täiendatakse vastavalt § 4-dat.

II r. II p. § 5 ja § 7 läheb käsikirjas ühte red. A'ga. (II r. II p. § 7 ja § 9), red. B's on § 5 lühem ja § 7 puudub.

II r. III p. § 1 läheb ühte red. B'ga (ainult 1 nimetus on teisiti väljendatud).

II r. III p. § 6 läheb ühte red. A'ga (puudub red. B's).

Red. A II r. IV p. § 4 puudub siin ja red. B's.

Lisanduses täiendatakse vastavalt § 4-na.

II r. IV p. § 5 läheb ühte red. A'ga (§ 6), red. B's puudub.

Red. A II r. VI p. §§ 5. 9. 10 puuduvad siin ja red. B's.

Lisanduses täiendatakse: § § 5. 9. 10).

Red. A II r. VII peatükk („Neist ärrakaddunud asjust mis leitakse“) puudub täielikult meie käsikirjas ja red. B's.

Lisanduses täiendatakse käsikiri puuduva peatüki ja puuduvate paragrahvidega.

Red. A' III r. I p. § 1 puudub siin ja red. B's.

Lisanduses täiendatakse vastavalt § 1-na.

III r. I p. § 6-mas puudub siin ja red. B's karistuse ülemmäära nimetus, mis red. A' III r. I p. § 7 lõpul esineb.

Lisanduses täiendatakse vastavalt: 5—20 hoobini, nimetatakse sealjuures 5, 10, 15, 20 hoopi, kuna red. A's nimetatakse 5, 10, 20 hoopi.

Red. A' III r. II p § 4 puudub siin ja red. B's.

IV r a a m a t jaguneb siin nagu red. B's 5 peatükki, kuna red. A's on 4 peatükki, milledes siiski § §-sid natuke enam on ühtekokku, kui red. B's ja käsikirjas. Meie käsikirja V peat. § 2 läheb täpsemalt ühte red. A' IV p. § 2-ga, kuna red. B's § 2-ses punkt 2 puudub.

Lisanduses täiendatakse vastavalt red. A' § §-dele.

Nagu sellest võrdlusest näha, sarnaneb meie käsikirja tekst enam red. B'le, mõni kord läheb ta siiski red. A'ga ühte. Lisandused aga täiendavad ja parandavad käsikirja teksti alati vastavalt red. A'le.

Kui see õige on, et need lisandused ja parandused Stackelberg'i tehtud on, nagu käsikirjas seda öeldakse, siis oleks redaktsioonide järjekord vastupidine Hansen'i eeldusele: Vanem redaktsioon oleks siis Hansen'i red. B ja sellele järgneks red. A, kuna meie käsikiri esitaks teksti ja eeltöid ülemineku ajast. Õieti ei ole ka näha, mis põhjal Hansen järjekorra nii määrab, nagu ta seda teeb. Mõlemate redaktsioonide käsikirjad nimetavad rp. kannavad aastaarvu 1791, nagu Hansen'i teadetest selgub (v. lk. 99 ja 100); igatahes on red. B käsikirja ärakiri veel dateeritud: „Kaltenbrunn 1791“, kuna red. A ühe käsikirja

sissejuhatuse all seisab 5. september anno 1791, teisel aga esineb ka ühtlasi „Vakko Ramat“ a. 1800.

Millas Stackelberg oma „seaduse“ kokku seadnud on, ei selgu õieti nendest käsikirjadest mitte, vaid ainult, millas „seadus“ tarvitusele on võetud („viendamal Mihkliku päeval aastal 1791“).

Õieti ei nimeta Hansen ka midagi olulist eeldatud järjekorra tõenduseks. Et karistused red. B's pehmentatutena esinevad, ei ole palju märgata; red. A nimetas, nagu nägime, karistuse ülemmäära, mis B's puudus; küll nimetab A vahel täpsemalt üksikjuhtumisi ja vastavaid karistusi neil kordadel. Vaevalt saab seda karistuse suurendamiseks pidada, kui A veel määrab, et kuriteo eest karistatud kohtumõistja ei pea kunagi enam kohtunikuks saama, see oli iseenesest mõistetav ka red. B'le.

Vanema ülevaataja ehk kohtumehe sõimamise eest määrab A peale 25 kepihoobi 50 kop. trahvi vallalaekasse (III r. I p § 4), kuna red. B. peale 25 kepihoobi küll ainult 25 kop. vallalaekasse trahvi määrab; natuke kõrgem on ka karistus red. B III r. III p. § 2 j. m. t. Aga põhimõtteks ei ole karistuse kergendus ka B's mitte ja redaktsioonide järjekorra määramiseks ei ütle mõned sellekohased väiksed vahed midagi.

Et red. B lühem on ja ehk kohati nagu pregnantsem, ei tähenda, et ta hilisem peab olema. Ennemini on vastupidi raskem oletada, et näit. määrused leitud asjadest (mis B's puuduvad) oleks hilisemas redaktsioonis välja jäetud, kui nad varem asid: igas tolleaegses seaduses esinevad niisugused määrused, niihästi Vigala seaduses, kui Kandla valla „Kasso ramatus“.

Kui tõesti red. A esimene redaktsioon on ja see tõesti „Vigala seaduse“ kompilatsiooniks osutub, on iseenesest raske aru saada, kuidas Stackelberg oma eessõnas (Vorbericht), mis tõeliselt tema käekirja iseloomu avaldab (vrld. tema „Supplique'd“ Kubermangu valitsuse arhiivis 1789 23/III, 1789 31/III), seda nii toonitab, et tema seadus ainult Halliku valla kohta käib ja teiste jaoks ehk mitte kohane ei ole, kuna siin sagedasti iseäraldustega tegemist olla, mis just Halliku vallale kohased. Igatahes ei või „Vorbericht“ käia seaduse kohta, kus Stackelberg vaid sõnasõnaliseks kompilaatoriks oleks. Ta peaks siis siin enam olema kui kompilaator. Ta peaks siis red. A kokkuseadja ehk sellest tööst vähemalt osa võtnud olema. Sellega sobiks, kui Bernhard Uexküll'i teade (Balt. Monatsschr. XXVII, 1880 lk. 149) ja niisamuti Fr. Bienemann'i

teade (Die Statthalterchaftszeit in Liv- u. Estland, 1886, lk. 420) õige oleks, et Uexküll 1792 „Vigala seaduse“ andis. Kuid Hansen'i avaldatud „Vigala seaduse“ sissejuhatus kannab aastaarvu 1789¹⁾, mispärast Hansen arvab, et „Vigala seadus“ 2 aastat enne „Halliko seadust“ anti. Majoor parun Berend Johann von Uexküll, keda Hansen „Vigala seaduse“ valmistajaks peab, suri juba 1789; haigevoodil laskis ta 4 talupoega vabaks 26/II. 1789, millise vabakslaskmise kubermanguvalitsus legitimeeris 1790 1/II (v. Kub. val. prot. 1790, 1, lk. 181), nimetades sealjuures Uexkülli surnuks. Ka tema poja ja järeltulija nimi oli Berend Üxküll (kelle käega on näituseks kirjutatud kiri Kub. val. aktis № 837, 24/VII. 1792).

Stackelberg'i „Vorbericht“ võiks, oletades „Vigala seaduse“ prioriteeti, ainult red. B kohta käia, mille asemele siis astus red. A, ühinedes „Vigala seadusega“.

Meie käsikirjalise ära kirja kirjutaja on igatahes üks Stackelberg'i kaasaegne mõisnik, kes ka omas vallas sarnast seadust maksma tahtis panna. Tarvilik oleks teada saada, kust mõisast käsikiri leitud on, et seda ära kirja autori kindlaks määrata.

Käsikiri on hoiul Usuteaduskonna R. A. muuseumis.

E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst.

O. Sild.

(Järg 1.)

1921. a. II poolaasta lõpul oli usuteaduse üliõpilaste arv 45 meesüliõpilast ja 3 naisüliõpilast, kokku 48 usuteaduse üliõpilast, peale selle 6 vabakuulajat. 1922. a. lõpul oli usuteaduse üliõplasi 51 meesüliõpilast + 7 naisüliõpilast, kokku 58, peale selle 6 vabakuulajat (5 meesõpilast + 1 naisõpilane). 1923. a. lõpul oli 70 usuteadlast (63 m. + 7 n.) ja 6 mees-vabakuulajat. 1924. a. lõpul oli 91 usuteadlast (78 m. + 13 n.) ja 2 mees-vabakuulajat. 1925. a. II poolaasta keskel oli usuteadlasi 125 üliõpilast ja 2 vabakuulajat, 1925. a. lõpul oli 112 usuteadlast (98 m. + 14 n.). 1./XII. 1926 oli usuteaduse üliõpilaste arv: 118 (102 m. + 16 n.).

Usuteaduse üliõpilasi on mitmetes üliõpilaste organisatsioonides; erilisi ühinguid usuteadlaste jaoks on 2: endisest ajast päritolev „Usuteaduse üliõpilaste selts“ (umbes ligi paari-

1) See käsikiri olla Vigala lossi hävinemisel 1905 hukkunud, nagu seda teatab Vigala õpetaja F. Jürgenson endise Vigala õpetaja Busch'i lese seletuse põhjal.

kümne liikmega) ja 1921. I poolaastal asutatud ja 19./IV. 1921 kinnitatud „Akadeemiline usuteadlaste selts“. Viimase liikmete arv ühes õppejõudest liikmetega oli 1926 46, vilistlaste arv oli 33. Selts pühitses 19./IV. 1926 oma viiendat aastapäeva; sel puhul ilmus üliõpilaslehe „Ak. usuteadlaste seltsi erinumber“, milles kõnesoleva seltsi kohta ligemad andmed ja teated leiduvad (15./IV. 1926, № 6).

Mitmetel usuteaduse üliõpilastel on ainelise seisukorra raskustega võitlemist, mis õppimist takistab ja viivitab, sundides kõrvalteenistust otsima, rp. üliõpilaste koosseisust ehk tegelikust tööosausest ajutiselt eemale jääma.

Tänuväärt abiks on niisuguse kitsikuse kordadel ülikoolilt antavad õperahast vabastused (20% üliõpilaste üldarvust) ja stipendiumid. Usuteadlasi on siitsaadik võimalik olnud enamasti natukesegi üle 20%-normi õperahast vabastada. Stipendiumi on viimasel ajal iga aasta 3 usuteadlast saanud. Peale ülikooli 3 stipendiumi on viimasel ajal piiskopi ja konsistooriumi vahetalitusel Rockefelleri fondist 2 usuteadlast korruga stipendiumi (à 500 Shveitsi franki) saanud ja 1 usuteadlane (Treu) Daani ülikoolis $\frac{1}{2}$ poolaastat õppida võinud. Käesoleval aastal on välismailt saadud summa (84.000 mk.) 16 (rp. 18) usuteadlase vahel ära jaotatud. Ka saksa praostkond muretseb veel mõnele saksa usuteadlasele abirahasid, ka väljamaal õppimise jaoks, niisamuti kavatses ap.-õigeusu sinod oma-usulistele toetusrahasid määrata.

Suureks toeks on selles asjas eesti usuteadlastele kaupmehele Anna Virkhaus'i testament, mille põhjal on asutatud „Oskar Virkhaus'i kapital“, mille kogusumma on nüüd kindlaks määratud 1.200.000 mk. peale. Selle kapitali protsentidest antakse abirahasid eesti usuteadlastele. Kapitali valitseb 5-liikmeline komitee (Luteruse piiskopp ehk tema asemik, usuteaduskonna esitaja, Tartu praostkonna asemik, ühe Tartu eesti koguduse asemik, ühe maakoguduse asemik Tartu praostkonnast).

Usuteaduskonna esitajaks on usuteaduskonna otsuse põhjal tema igakordne dekaan. Usuteaduskonna esitaja poolt väljatöötatud „Oskar Virkhaus'i nimelise kapitali valitsemise ja kasutamise kord“ võeti 1926. I poolaastal komitee poolt mõne parandusega I lugemisel vastu. Selle korra järele oleks abiraha normaal-suurus 24.000 mk. aastas, kuid komiteel on õigus tegeliku tarviduse järele seda määra muuta. Abiraha saaja kohustab ennast

iga saadud 2000 mk. eest 1 kuu Ev. Luteruse kiriku tegevuse alal töötama, ehk, kui võimalus seks puudub, saadud summa tagasi maksuma (ilma %^o-dita).

1925. a. sügisel oli kapitali ümarguseks-tegemiseks kapitali juure arvatud protsentidest järele jäänud 26.505 mk., millisest summast 25.000 mk. 7. usuteadlase vahel ära jaotati tolle juba lõpule jõudva poolaasta peale (2 à 5000 mk., 5 à 3000 mk.).

1926. I poolaastal oli protsente 72.000 mk., mis kõik ära jaotati 13 usuteadlase vahel ühe poolaasta peale (3 à 10.000 mk., 2 à 6000 mk., 3 à 5000 mk., 5 à 3000 mk.). Oktoobris l. a. tuli jällegi 72.000 mk. jaotusele, ja nii edaspidi iga poolaasta. Käesoleval poolaastal on see summa 15 üliõpilase vahel ära jaotatud.

Eestiaegse ülikooli usuteaduskonnalt on lõpudiplomi saanud:

1920 —	3	usuteadlast.			
1921 —	2	„			
1922 —	8	„			
1923 —	8	„			
1924 —	10	„			
1925 —	5	„	(nende hulgas	1	nais-usuteadl.)
1926 —	9	„	„	„	1 „ „

Kokku 45 usuteadlast, kusjuures selles arvus on ka mõni üksik usuteadlane, kes juba kirikuteenistuses oli, aga n. n. „sõjaeksami“ oli teinud ja selle põhjal ordinatsiooni saanud. Ülikooli diplomi ei saanud aga niisugused teisiti, kui pidid usuteaduskonnas puuduvad eksamid õiendama. Esimestel aastatel tegid peale nende lõpueksamid muidugi ainult need usuteadlased, kes juba enne sõda olid hakanud õppima, kelle õppimist aga sõda oli katkestanud.

Kuni ülikooli seaduse maksmahakkamiseni andis usuteaduskond seaduslikka grad. stud. theol.- ja cand. theol.-lõpudiplomisid välja (uue korra astmetega lõpetamise kohta oleks võidud tol ajal ainult ajutisi tunnistusi välja anda). 1920—1925 on lõpetanutest 11 kandidaadi-astme omandanud. Ülikooli seaduse maksmahakkamisest peale on uue korra astmete jagamine seaduslikku jõusse astunud, nii et usuteaduskond nüüd lõpu-diplomisid ja uue korra mag. theol.-diplomisid välja annab. Vana korra cand. theol. aste on uue korra mag. theol. astmega nõukogu poolt üheõigusliseks tunnistatud. Tahab keegi vana cand. theol. astme omaja siiski uue korra mag. theol. astet saada, tuleb tal toimida nõukogu poolt seks antud, usuteadus-

konna poolt väljapandud määruste järele. Uue korra lõpu-diplom vastab sisuliselt umbes vana korra grad. stud.-diplomile. Uue korra alusel lõpu-diplomi omajaid võiks nüüd nimetada usuteaduse kandidaatideks (uue korra järele), kusjuures aga silmas tuleb pidada, et uue korra järele kandidaadiaste enam teadusline aste ei ole ja ülikooli seadus seda astet enam ei nimeta.

(Järgneb.)

Usuteaduslisi oskussõnu.

B.

- Baccanaristen — bakanaarlased, bakanaaristid.
 Bad der Wieergeburt — taassünni pesemine.
 Bäckchen, fa Besschen — lõkad, kirikukrae-lindid, kaelalehed.
 Bahre (Toten-) — kandraam, rahked, surnuraam.
 Balsam — salv; palsam.
 Bann — kirikuvanne, põlg [põlu].
 bannen — vande alla panema, vandes-tama, põlustama.
 Bannfluch — kirikuvanne, kirikuneede.
 Bannformel — vandevalem, vandeformul.
 Bannspruch — vandeotsus, vande kuulutus.
 Bannstrahl — vandenool.
 Baptismus — baptism.
 Baptift — baptist.
 Baptiftengemeinde — baptisti kogudus, b. ühing.
 Baptiftentum — baptistlus
 Baptisterium — baptisteerium, ristimiskabel, ristimiskoda.
 Barett — paret, barett.
 Barfüßer — paljasjalgne (munk); paljasjalglane.
 barmherzig — halastaja, halastlik.
 Barmherzige Brüder — halastajad vennad.
 Barmherzige Schwester — halastajad õed.
 Barmherzigkeit — halastus.
 Bartholomäusnacht — pärtli-öö.
 Basilianer — basiliaanid.
 Basiliika — basiilika.
 Basiliiten — basiilikud, seadustekogu, seadused, mis bütsantsi keisrid välja annud.
 Baum der Erkenntniß — tunnetuspuu.
 Beatifikation — õndsakstunnistamine.
 Beelzebub — Peeltsebuub
 beerdigen — matma.
 Beerdigung — matmine, matus.
 Beerdigungsfeier — matmispidu, peied.
 Beerdigungsplatz — matmispaik, matusepaik.
 Beerdigungszug — matmisrong, matuserong.
 Beerdigungstag — matmispäev, matusepäev.
 Besschen — v. Bäckchen.
 begehren — ihaldama, himustama.
 Begharden — begardid.
 Beghinen — begiinid.
 бѣглоповец — beglopopovtslane, pagupreesterlane.
 бѣглоповици — beglopopovtslaste, pagupreesterlaste õpetus, ühendus.
 Begräbnis — matus.
 =feier — matusepidu.
 =gebräuche — matusekombed.
 =gebüßr — matusemaks.
 =kaffe — matusekassa.
 =lied — matuselaul.
 =platz — matusekoht, -paik, -ase.
 =rede — hauakõne.
 =stätte — matusease, haua-ase.
 =stelle — matuse-ase.
 =tag — matusepäev.
 Beichtbrief — pahukiri, pihikiri.
 Beichte — piht, pahutamine, pahutus
 — ablegen — pihil käima.
 — hören — pihile võtma, pahutama.
 — stehen, sitzen — pihil seisma, pahulolema.
 beichten — pihtima, pahutama.
 Beichtformel — pihiformul, -valem.
 Beichtgeheimnis — pihisaladus.
 Beichtgeld — lauaraha, pihiraha.
 Beichtiger — pahutaja, pihtiisa, pahulevõtja.
 Beichtgroßchen — pihikross
 Beichthandlung — pihitalitus, pahutalitus.
 Beichtkind — pihiline, pihilaps, pahulaps.
 Beichtkreis — pihtkond, pahtkond.
 Beichtopfer — pihiohver, pahuohver.

Beichtpfennig — pihipenn, pahupenn.
 Beichtschein — pihitunnistus.
 Beichtsiel — pihipitser.
 Beichtstuhl — pihitool.
 Beichttag — pihipäev.
 Beichtwater — pihi-isa.
 Beichtzettel — pihisedel.
 Beikirche — abikirik.
 befehren — pöörama; *intr.* pöörduma.
 Befehrsucht — pööramistung.
 Befehrung — pööramine; pöördumine.
 Befehrungsanstalt — pööramisasutis.
 Befehrungsleiter — pööramisagarus, pööramisind [-innu].
 Befehrungsgeellschaft — pööramisselts.
 Befehrungsversuch — pööramiskatse.
 Befehrungswert — pööramistöö.
 Befehrungswort — pööramistuhin.
 Befenner — tunnistleja, usutunnistaja.
 befennen — tunnistlema.
 Befenntnis — tunnistlus, tunnistelu.
 Befenntnisbuch — tunnistluse-, usutunnistuse-raamat.
 Befenntnistunde — sümbolika, tunnistluse-, usutunnistus-teadus, konfessiooniõpetus.
 Befenntnisschrift — tunnistluse-, usutunnistuse-kiri.
 Befenntnisverpflichtung — tunnistlemis-, usutunnistamis-kohustus.
 Befenntniszwang — tunnistlemis-, usutunnistamis-sundus.
 befreuzen — ristiga märkima, ristimärki tegema, ristimärgiga kinnitama.
 befreuzen, sich — risti ette lööma, risti ette heitma.
 Belial — Peelial.
 Belialsdienst — Peeliali teenistus, peelialiteenistus.
 Belialskind — Peeliali laps, peelialilaps.
 benedeien — õndsaks kiitma.
 Benediktiner — benediktlane.
 Benediktinerin — benediktlanna, naisbenediktlane.
 Benediktinerkloster — benediktlaste klooster.
 Benediktinerorden — benediktlaste ordu.
 Benediktion — õnnistus.
 Benediktionale, Benedictionarium — benediktsionaal, benediktsionaar.
 benedizieren — õnnistama, õndsaks tunnistama.
beneficium (ecclesiasticum) — (kiriklik) benefiits, (kiriklik) tulukoht.
 bereuen — kahetsema.
 Bergpredigt — mäejutus.
 Bericht (kirchlicher) — (kiriklik) aruanne.
 Beruf, Berufung — kutse, kutsumine.
 Beschauung (*contemplatio*) — kaemus, vaatlus, kontemplatsioon.
 Beschirmer — kaitsja, protektor.

beschneiden — ümber lõikama.
 Beschneidung — ümberlõikamine, ümberlõikus.
 beschwören — lausuma; vannutama.
 Beschwörer — lausuja; vannutaja.
 Beschwörung — lausumine, lausumus; vannutus.
 Beschwörungsbuch — lausumisraamat.
 Beschwörungsformel — lausumisvalem, -formul, lausumissõnad.
 Beschwörungskunst — lausumisoõtsus.
 befeelt — hingestatud; hingestunud.
 Befehltheit — hingestumus.
 Befehlung — hingestus.
 befehtigen — õndsustama.
 befehtigend — õndsustav, õndsakstegev.
 Befehligung — õndsustamine, õndsustus.
 befehten — kurja vaevas.
 Befehlene(r) — kurjavaevatud.
 Befehtheit — kurjavaevatus, kurjavaev.
 безпоповщина — bespopovtslane, preestritute-lahkusuline.
 безпоповщина — bespopovtslaste õpetus, ühendus, preestritute-lahkusk.
 besprechen — lausuma.
 Besprechung — lausumus, lausumine.
 Besprechungsformel — lausumissõna, lausumisformul.
 besprengen — piserdama.
 Besprengung — piserdamine, piserdus.
 Betant — palvepink.
 Betbruder — palvevend.
 Betbuch — palveraamat.
 beten — palvetama.
 Beter — palvetaja.
 Bet-jahrt — palverännak.
 -fest — palvepüha.
 -frau — palvenaine.
 -gang — palvekäik.
 -gemach — palvekoda, palvekamber.
 -gesang — palvelaul.
 -glocke — palvekell.
 -halle — palvehoone.
 -haus — palvemaja.
 -kammer — palvekamber.
 -kapelle — palvekabel.
 betrachten — kaema.
 Betrachtung (*meditatio*) — kaemus, meditatsioon.
 Betrachtungsweise — kaemisviis, vaatlusviis.
 Bet-jaal — palvesaal.
 -säule — palvesammas, palvetulp.
 -schmel — palvejärg [-järi].
 -schwester — palveõde.
 -stätte — palvekoht.
 -stube — palvetuba.
 -stunde — palvetund.
 -stunde halten — palvetundi pidama.
 -tag — palvepäev.

Bettelbruder — kerjusvend.
 Bettelgeld — kerjarahha.
 Bettelherberge — kerjuste õomaja.
 Bettelmönch — kerjasmunk.
 Bettelorden — kerjusordu.
 Bettelpflege — kerjuste-hoolekanne.
 Bettelvoigt — kerjustefoogt, kerjakubjas.
 Bettelwesen — kerjuseasjandus.
 Betwoche — palvenädal.
 Betzeit — palveaeg.
 Betzimmer — palvetuba.
 Bewahranstalt — varjupaik.
 beweihräucherin — viirukistama, viurukit
 suitsetama.
 Beweihräucherung — viirukisuitsetamine.
 Beweisverfahren — (kohtu) tõendamis-
 toiming.
 bezaubern — nõiduma, võluma.
 Bezauberung — nõidumine, võlumine.
 Bibel — piibel, piibliamat.
 Bibelabschnitt — piiblijärk.
 Bibelanstalt — piibliasutis.
 Bibelausgabe — piibli-väljaanne.
 Bibelausleger — piibliseletaja.
 Bibelauslegung — piibliseletamine.
 Bibelbeweis — piiblitõend.
 Bibelchrift — piiblikristlane.
 Bibelklärung — piibliselgitus.
 Bibelfeier, -fest — piiblipüha.
 bibelfest — piiblikindel.
 Bibelgeschichte — piibli ajalugu.
 Bibelgesellschaft — piibliselts.
 Bibelhandschrift — piiblikäsikiri.
 Bibelfenner — piiblitundja.
 Bibelkommunismus — piiblikommunism.
 Bibelkonfession — (piibli) konkordants.
 Bibelkritik — piiblikriitika, -arvustus.
 Bibelfunde — piiblitundmine, piibliteadus.
 bibelfundig — piiblitundja.
 Bibelfesen — piiblitugemine.
 Bibellegion — piibli-sõnaraamat, -lek-
 sikon.
 bibelmäßig — piiblipärane.
 Bibelrevision — piiblirevisjon.
 Bibelsprache — piiblikeel.
 Bibelspruch — piiblisalm.
 Bibelstelle — piiblikoht.
 Bibelstunde — piiblitund.
 Bibeltext — piiblikest, piiblisõna, kirja-
 sõna.
 Bibelübersetzung — piiblitõlge.
 Bibelverbot — piiblikeeld.
 Bibelwerk — piibliteos; piibli-väljaanne.
 Bibelwissenschaft — piibliteadus.
 Bibliolatrie — piibli austamine, piibli-
 austus, bibliolatria.
 biblisch — piiblik, piibiline.
 Biblische Geschichte — piiblitugu.
 Biblistik — biblistika.
 Biblismus — biblitsism.

Biblizist — biblitsist.
 Bigamie — bigamia, kahenaisepidamine.
 bigott — silmakirjalik, bigotne.
 Bigotterie — silmakirjalikkus, bigotsus.
 Bild — kuju, pilt.
 Bideranbeter — pildikumardaja.
 Bideranbetung — pildikumardamine,
 -kummardus.
 Biderbeschreiber — ikonograaf, püha-
 pildimaalija.
 Biderbeschreibung — ikonograafia, püha-
 pildimaalimine.
 Biderbibel — pildipiibel.
 Biderdienst — pilditeenistus.
 Biderstreitigkeit — pildi-, kujuriid, -tüli.
 Bidersturm — pildi-, kujuriüst.
 Biderstürmer — kuju-, pildirüüstaja.
 Biderstürmerei — kuju-, pildirüüstamine.
 Biderverbot — pildikeeld, piltidekeeld.
 Biderverhrer — pildiaustaja, kujuaus-
 taja.
 Biderwand (Ikonostasis) — ikonostaas,
 pildisein.
 Biderzyklus — pilditsükkel, pildiring.
 Bileamiten — bileamiidid.
 било — loka [loku].
 Binde- u. Lösegewalt (Schlüsselgewalt) —
 kinnitamis- ja vallandamisvõim.
 Birgitta, Brigitta — Birgitta, Brigitta.
 Birgittenorden, Brigittenorden — birgitla-
 sed, brigitlased, piretlased.
 Bischof — piiskopp.
 bischöflich — piiskoplik.
 Bischofliche Gnaden — Piiskoplik Armu-
 lisus.
 Bischofliche Kirche (Episkopalkirche in Eng-
 land) — piiskoplik kirik, episkopaal-
 kirik.
 Bischofsamt — piiskopiamet.
 Bischofsstuf — piiskopi-ametkond, piis-
 kopi-valdkond; piiskopimõis.
 Bischofsstuh — piiskopikübar.
 Bischofskreuz — piiskopirist.
 Bischofsmantel — piiskopimantel.
 Bischofsmütze — piiskopikübar.
 Bischofstab — piiskopisau [-saa].
 Bischofsstuhl — piiskopitool, piiskopijärg
 [-järje].
 Bischofswürde — piiskopi-au, -amet.
 Bistum — piiskopkond.
 Bitte — palve.
 bitten — paluma.
 Bittfahrt — palverännak.
 Bittgang — palvekäik, palverong.
 Bittprozession — palverong.
 Bittwoche — palvenädal.
 Blasphemie — jumalateotus, blasfeemia.
 blasphemieren — Jumalat teotama.
 blasphemisch — jumalateotuslik, blasfee-
 miline.

Blaues Kreuz — Sinine Rist.
 Blindenanstalt — pimedateasutis.
 Blindenfürsorge — pimedate-hoolekanne.
 Blindenpflege — pimedateravitsus.
 Blindenschule — pimedatekool.
 Blindenschwestern — pimedateravitsejannad.
 Blindenunterricht — pimedateõpetus.
 Blumenschmuck — lillkaunistis, lill-ehe.
 Blumensonntag = Palmsonntag — lille-püha, urbepüha, palmidepüha.
 Blutaberglaube — vere-ebausk.
 Blutampulle — vereampull, vereastjas.
 Bluthochzeit — verepulum.
 Blutrache — verine kättemaks, veretasu, verinekk [-neku].
 Blutrache nehmen — verd tasuma, vere-võlga tasuma, nekkama.
 Blutreliquien — verereliikiviad, -jäänused.
 Blutschande — veripatt.
 Blutschänder, blutschänderisch — verepatune.
 Bluttaufe — vereristimine.
 Blutsverwandschaft — veresugulus.
 Blutzeuge — veretunnistaja.
 Bogenlied — vibulaul.
 Bogomilen — bogomiilid.
 Böhmiſche Brüder — böömi vennad.
 Bollandisten — bollandistid, bollandlased.
 Borborianer — borborlased, borboriaanid.
 Borromäerinnen, Borromäusverein — bor-romeuslannad, Borromäuse ühing, selts.
 Böſe — kuri.
 Brahma — Brahma.
 Brahman — brahmaan, brahmalane.
 Brahmanismus — brahmanism.
 Brandopfer — põletusohver.
 Braut — mõrsja, pruut.
 -abend — mõrsjaõhtu.
 -altar — mõrsja-altar.
 -haube — mõrsjatanu.
 -franz — mõrsjapärg.
 -ring — mõrsjasõrmus.
 -schleier — mõrsjaloor.
 Breve — breve (paavsti kiri).
 Brevier — breviaar (palveraamat).
 Briefe der Apostel — apostlite kirjad.
 Briefliteratur — kirikirjandus, epistelkirjandus.

Brigitta = v. Birgitta.
 Britliner, Brittanier — briktiinid, brit-tiinlased, brittiniaanid.
 Brodbrechen — leivamurdmine.
 Brodbriefe — leivatähed.
 Brotverwandlung — leivamuutus, leiva-muutmine.
 Brüdergemeinde — vennastekogodus.
 Bruderliebe — venna-armastus.
 Brudermahl — vennastussöömaaeg.
 Brudermord — vennatape, -tapmine.
 Brudermörder — vennatapja.
 brudermörderisch — vennataplik.
 Bruderschaft — vennaskond; vendus.
 Buch der Kriege Jahves — Jahve sõdade raamat.
 Buch des Lebens — eluraamat.
 Buch des Redlichen oder Buch vom braven Mann — õiglase mehe raamat.
 Buddhismus — buddism.
 Buddhist — buddist.
 buddhistisch — buddistlik.
 Bulle — bulla.
 Bullarium — bullaar.
 Bund — leping, seadus.
 Bundesbuch — lepingu- (seaduse-) raamat.
 Bundeslade — seaduslaegas, lepinglae-gas.
 Bundesopfer — lepinguohver.
 Bundeszelt — lepingutelk, seadusetelk.
 Bußbücher — kahetsuskorra-raamatud.
 Bußdisziplin — kahetsuskord, kahetsus-distsiipliin.
 Buße — patukahetsus, meelearandus.
 Buße tragen — kahetsuskaristust kandma.
 Bußer, Bußerin — patukahetseja.
 bußfertig — kahetsusvalmis, meeleara-ndlik.
 Bußfertigkeit — kahetsusvalmus, meelearandlikkus.
 Bußkampf — kahetsusvõitlus.
 Bußopfer — kahetsusohver.
 Bußordnung — kahetsuskord.
 Bußpredigt — kahetsusjutlus.
 Buß- u. Betttag (ſ. Betttag) — palvepäev.
 Bußwefen — kahetsusolukord, kahetsus-olu.
 Butterwoche — võinädal.

Ungari Luteruse usu kirik.

Piiskopp D. Dr. Sándor Raffay.

Luteruse kiriku tekkimine Ungaris langeb ühte reformatsiooni tekkimisega. Wormsi riigipäevast võtsid osa ka kaks ametlikku Ungari saadikut, ja üks neist, Ungari tollaegne riigikantsler Stefan Werböczy, vaidles isegi Luteriga. Ungari üliõpilasi käis juba varemgi Wittenbergis, ja sealt koju tulles said nad evangeeliumi kuulutajateks. See seletab, et Ungaris anti juba a. 1523 seadus luterlaste vastu, ja a. 1525 ei uuendatud seda mitte ainult, vaid ta raskendati ka. Selles seaduses öeldakse: „Luterani omnes comburantur“ (s. o. kõik luterlased põletatakse ära). Seadusele langesidki mõned üksikud ohvriks. Kuid see ei takistanud sugugi reformatsiooni levinemist, nii et 100 aasta jooksul said Ungari elanikest 90 % luterlasteks. Täie jõuga, endisest palju laiemas ulatuses ja suurema elavusega ning plaanipärasusega hakkas õitsema kultuurelu selles riigis. Kuna seni igaveste sõjakäikude tõttu pigemini ainult sõjaväeline voorus: vaprus välja arenes, tekkisid nüüd koolid, ehitati kirikuid, asutati trükikodasid. Ungari kirjandus hakkas arenema imestamisväärilise rikkusega ja laial alusel, et hingedeale evangeeliumi ja kultuuri õnnistust kindlustada.

Kuid Habsburgi valitsejad, kes paavstide teenistuses seisis, töid Ungarisse õige vara jesuiite ja algatasid vastureformatsiooni. Selle vastureformatsiooni tugevam võitleja oli Peeter Pázmány, ometi protestantlikust perekonnast pärit vaenelaps, jesuiitide kasvandik. Temast sai Ungari arkipiiskopp, kellel oli Habsburgide õuekonnas suur mõju ja kes kui ungarlane teadis hästi, keda võib kohase abinõuga, nagu abieluga, aumärkidega ja annetistega evangeeliumist eemale meelitada. Ta võrgutas peasjalikult kõrgemat aadlisugu, valitses ju tol ajal arvamine, et kelle oma on maa, selle oma on ka hing (cuius regio, eius religio). Evangeeliumi poolehoidjatelt võeti ära kirikuid ja kärbiti isiklikke vabadusõigusi; protestantlasi kujutati dünastiale kui kuningavastaseid. Pikk ja kurb lugu oleks selle ajajärgu otsatu kibedusi ning ebaõigusi jutustada. Transsilvaania vürstid olid need, kes tagakiusatud evangeeliumi ning surutud ungarluse kaitseks sõtta astusid. Stefan Bocskay sundis kuninga Rudolfi a. 1606 Wieneri rahu allakirjutamisele, mis pidi kindlustama Ungari põhikorra ning protestantlaste usuvabaduse. Kuid

juba a. 1621 pidi Transsilvaania vürst Gabriel Bethlen Nikolsburgi rahu valitsejat sundima, et ta Wiener rahu tingimusi ausalt täidaks. A. 1645 sunnib vürst Georg Rákóczi I kuningale peale Linzi rahu. Vahepeal võeti luterlastelt umbes 800 kirikut ära ning anti katoliku munkadele. Siiski ungari rahvas jäi kangekaelselt evangeeliumile truuks, nii et a. 1672 Habsburgidega liitunud jesuiidid tungisid evangeeliumi-kiriku vaimulikkude kallale ja kutsusid nad Pozsonyi (Pressburg) kohtu ette, süüdistades 700 protestantlikku vaimulikku ning õpetajat kuningavastases konspiratsioonis. Nad pandi vangimajja, piinati ja lasti vabaks ainult selle tingimusega, et nemad ei pööra enam tagasi oma kogudustesse. Oli nõrku, kes jätsid maha evangeeliumi usu, oli neid, kes rändasid välismaale, et oma usku pidada, oli ka neid, kes kangekaelselt vastu panid. Neist hukkusid õige paljud vangimajades, paljud lõpetasid oma elu piinamiste tõttu, ja 41 vaimulikku ning kooliõpetajat müüdi ära Neapeli galeeridele, 100 kuldnat tükk. Läänud aastal oli 250. aastapäev sellest ajast, kui Hollandi admiral De Ruyter'i interventsioonil vabaks lasti galeeridele viidud õnnetutest martüridest ellujäänud 26 inimest. Selle sündmuse aastapäeva pühitses meie Evangeeliumi-kirik väärilise pieteediga.

On kahtlemata kindel, et reformatsiooni esimesed kuulutajad ning poolehoidjad olid Ungaris luterlased. Kuid õige ruttu levines kalvinismki, millele oli soodne ungari hingelaad, mis veel Ida algkodust enesega kaasa tõi usku saatuse ning sellega kalduvuse tummale alandumisele. See igivana eluvaade hõlbus tas väga Kalvini predestinatsiooni-õpetust. On siis arusaadav, kui ungarlane heameelega hakkas kalvinistikks. Kuid see kaheksjagunemine nõrgendas väga üksteisega vaidlevate evangeeliumiusuliste vastupanekut. Osav jesuitism kasutas teiselt poolt oma sihtide vaatekohalt õige hästi protestantlaste jagunemist.

Leopold II-se valitsusest saadik, 1791. a. ususeaduse kinnitamisega, organiseerusid ning arenesid protestantlikud kirikud Ungaris. Kui Ungari riigi saatuse juhtimine oli Luteruse kiriku ühe silmapaistvama poja, Ludwig Kossuth'i käes a. 1848, anti välja kirikute üheõigusluse seadus, mis väga kergendas protestantlike kirikute seisukorda.

Enne ilmasõda oli Ungari 20-miljoni elanikest 49% roomakatoliiklasi, 11% kreeka-katoliiklasi-uniaatiseid (kes alluvad Rooma kiriku ülemvalitsusele, omades teatavaid õigusi jumalateenistuse-

keele ja kirikukommete suhtes), 13% kreeka-orientaallasi (õige-usulisi), 12.5% kalviniste, 7 1/2% luterlasi, 1/2% unitaarlasi (sotsiinlasi), 5% juute-israeliite ja mõned väiksemad usundid. Luterlaste arv oli ligi 1 1/2 miljoni, kalvinistide arv üle 2 1/2 miljoni. Luteruse kirikul oli 4 ülikooli: 3 teoloogia-, 1 õigusteaduse-akadeemia, 16 keskkooli, 9 kodanlist kooli, 3 õpetajate-seminaari. Neis arvudes ei ole sees Transsilvaania sakslaste Luteruse kirik, mis moodustas hoopis iseseisva piiskopkonna. Ungari tükeldamise järele on järele jäänud 1 teoloogia-, 1 õigusteaduse-akadeemia, 10 keskkooli, 2 kodanlist kooli, 3 õpetajate-seminaari ja 1/2 miljoni luterlasi. Arvu poolest 8 miljoni elanikest praeguses Ungaris on 60% rooma-katoliiklasi, 6% luterlasi, 23% kalviniste, 11% mitmesuguseid usundisi.

Protestantismi vaatekohalt tähendab lõpmata suurt kaotust Ungari tükeldamine. Praegune Ungari riik sai oma rasketest oludest hoolimata sellest aru. Ta aitab suuremal määral protestantlikka kirikuid, maareformi puhul suuremaid maatükke ning rahalist riigiabi neile andes. Pärast sõda tekkinud majandusline kriis, vaesenemine, reparatsiooni nimel pealesunnitud raske koormatus seadsid meie rahva suurte katsumiste ette.

Tõepoolest on imelik, et hirmsate kannatuste all meie ei ole kokku varisenud. Kuid Jumala teed, millel ta oma rahvast ja tema asju aitab, on imelikud. Otse peale ilmasõja lõpu andsid meilt kaugeleelavad usuvennad, neist eriti ja eestkätt Ameerika luterlased, ainelist abi, et oma esiisade kodumaalt võitjate riikide poolt väljaetud vaesed ungarlased ei sureks nälga. Tükeldatud riigis eneses kujunes Jumala erilisest heatahtlikust armust kristlik üksmeel, mille tõttu lõppes kristlikkude kirikute kõiksugune võistlus, ning nad elasid eeskujulises vennalikus sõpruses. Aineliselt ja vaimliseltki kandis siis hoolt meie eest Evangeeliumi Issand, et abi saata. Kahjuks hakkab see kristlik ühtekuuluvus uuemal ajal lõppema sest saadik, kui Rooma kirik enam ei tunne ähvardavat hädaohtu. Vereta vastureformatsioon on nagu algamas, ja missugust hävitustööd ta tulevikus teeb, seda ei tea meie päevilgi keegi ette ütelda. Kindel on ainult see, et juba senigi on mitmed nõrkenud, palju vanemaid sega-abelupaaridest annavad reversaalisi (kohustuskirju), oma lapsi sellega katoliku kirikule jättes, sest tulevad ette maakonnad, kus ei valita ametite peale neid, kes on truid evangeeliumi-usule.

Kuid ma usun, et see olukord ei ole püsiv, sest ungarlase

hingelaad ei tunne intolerantsust. Praegune kurb nähtus ei ole ühelt poolt mitte midagi muud, kui ilmasõja läbi segatud hingede haigus, teiselt poolt lihtsalt raskete oludega võitlevate kergemeelsete inimeste langemine. Seda kurba seisukorda võimaldab ka veel asjaolu, et, kuna Rooma kirikul, mis mahutab eneses 6 miljoni hinge, on vähemalt 30.000 preestrit, munka, nunna käsutada, Luteruse kiriku vaimulikkude arv on aga ainult 350, kes suuremalt jaolt on perekonnamehed ja võitlevad olemise võimaluse eest. See vaesus põhjustas, et olime sunnitud oma ainust usuteaduseakadeemiat ühe riiklise ülikooliga ühendama, ja seda mitte ainult meie preestrite ettevalmistamise kõrgema tasapinna pärast, vaid ka sellepärast, et pääseda tema ülevalpidamise-kuludest. Et kindlustada meie vaimulikkude kiriklikku vaimu, teeme juba mõni aasta katset seminaariumi asutamisega, kuid seni ei ole korda läinud tarviliku rahasumma korjamine. Kavatsatud on ka internaadi asutamine, kus meie teoloogid vastavaid korterid võiksid saada. Meie ei kaota julgust, sest meie oleme visadusega varustatud, ja kuigi meie oma 1000-aastase isamaa tükeldamisega oleme kaotanud $\frac{2}{3}$ Luteruse kiriku liikmeid, järelejäänud $\frac{1}{3}$ püüab täie kirikutruudusega ja kannatlikkusega varemtest jälle üles ehitada Kristuse Evangeeliumi vana, võltsimatut Luteruse kirikut. Kui selles võitluses ja ettevõttes välismaail paremates tingimustes elavad Luteruse usuvennad ka edaspidi meid nii suure armastusega ja püsiva heatahtlikkusega aitavad ning toetavad, nagu nad seda seni kohustaval viisil tegid, siis jääme meie Jumala armuga mitte ainult püsima, vaid loodame, et meie ka edaspidi Lõuna-Euroopale tugevaks valliks oleme, nagu me olime seda siit saadik 400 aastat.

Ungari Kaivini kiriku seisukord.

Piiskopp Dr. L a d i s l a u s R a v a s z.

Trianoni rahu lahutas Ungari Kalvini kirikust pea miljon hinge, 1000 kogudust, sama palju algkooli, 12 keskkooli, 1 õigus-teaduse-akadeemia, 1 teoloogia-fakulteedi. Rumeeniasse sattus 700.000 ungari kalvinlast, Cehhoslovakkiasse 200.000, Jugoslaaviasse 50.000. Ungari Kalvini kirikule jäi umbes 1000 kogudust, 1.600.000 hingega, üle 1000 algkooli, 18 keskkooli, 4 teoloogia-akadeemiat, ühe riiklise ülikooli teoloogia-teaduskond, 4 õpetaja-

ning naisõpetaja-seminaari ja palju kodanlisi koole (Bürgerschule, keskkooli alamad astmed).

Ungari Kalvini kiriku liikmed on kõik puhtungarlased. Kalvinism võitis omale 400 a. tagasi puht-ungari rahvakihid ja sellest saadik nimetab rahvakeel Kalvini usku „ungari usuks“. Tema liikmed on enamjagu põllumehed, käsitöölised ja haritlased. Võrdlemisi vähe kalvinlasi leidub kõrgema aristokraatia, proletaarluse ja teenijaskonna hulgas. Üldiselt on nad keskmise varanduslise seisuga, sest latifundiumide omanikke ega suuri kapitaliste ei ole nende seas, aga ka proletaarlasedki enamasti puuduvad. Väike-maaomanikkudest, väike-käsitöölisest, alalise palgaga ametnikkudest koosneb ungari Kalvini kiriku hingedekogu. Selgesti võib Kalvini kiriku liikmete juures tähele panna, nagu Luteruse kiriku liikmetegi juures, et 400 võitlusrikka aasta jooksul, kui oma usu eest tuli suruvale võimule vastu seista, nende seas intensiivse töö ja puritaanluse tõttu arenes välja teatud majandusline iseseisvus, mida tõstis veel seegi, et 400 a. jooksul võrdlematult silmapaistev protestantlik koolitamine andis neile keskmiselt palju suurema hariduse. Majandusliselt vaatekohalt elas üle ungari kalvinistlik rahvas ainult nüüd suure kriisi. Nimelt Transsilvaaniast ning Põhjamaalt ¹⁾ sattus palju ametnikke pagulasi ja sealsete maareformide tõttu oma maid kaotanud keskningsuurmaaomanikke Ungarisse. Et alati võimalik ei olnud neid ametnikkudena siia paigutada, meie tööstus ja kaubanduselu ei olnud niisugune, et neile teenistust muretseda, leidub täna meie kogudustes juba hulk proletariseerunud isikuid kõrgematest seisustest, tööd ja eluteenistuse võimalust otsides. Samuti võib majandusliste põhjustega seletada, et mõnes kohas, kus suurmaaomandus takistab levinemist, meie haritud väikepõllumeeste seltskonnas algas ühelapse-süsteemi haigus, mis selle tõvega infitseeritud kohtades seda väärtuslikku talupoja-aristokraatiat hävinemisega ähvardab.

Ungari Kalvini kiriku riigiõigusline seisukord näitab omapärast pilti. Ta oli kaua tagakiusatud usk Habsburgi-valitsuse all, kuid samal ajal oli ta iseseisvas Transsilvaanias riigiusk. Sellest järgnes, et sajangute jooksul püsis Ungari protestantism ja eriti selle suurem ning ungaripärasem osa: Kalvinism opositsioonis katoliikliku ning germaani lääne-keiserlikkuse vastu.

1) Praegusest Slovakkias (Tõlkija märkus).

Mässudega, auväärt ja veriste võitlustega, mis vaheldusid tarkade rahupüüetega, protestantlikkude riikide moraalse toetuse abil, eriti aga oma vaprusel päästis ungari protestantism oma elu, kindlustas oma rahvuse jaoks põhiseadust ja arendas välja rahva eluinstinkti, vaimlise, moraalse ning poliitilise vabaduse armastust. Kuid selles töös väsis ta kui kirik ära ja jäi vaeseks. Valitsevakssaanud ratsionalism ei lubanud vaimlist uuestisündimist, kuid selle sama ratsionalismi kõrvalsuun: liberalism leidis üles ja hakkas hindama ungari protestantismi rahvuslikku, kultuurilist ning üldist kasvatavat tegevust. Sündisid suured liberaalsed põhiseadused, mis deklareerisid usutunnistuste korrelatiivsust ning üheõiguslust ja tegid riigile ülesandeks, et ta täitku ühel määral igaühe usutunnistuse (konfessiooni) tarvidusi. Kuna katolitsism tuhanda aasta jooksul oli valitsev usk, olid tema piiskopid, kapitulid, mungaordud määramatu liikumata varanduse omanikud. Kirikupead maitsevad konstitutsionaalses elus erilisi eesõigusi iseäraliste õigustega, kuid ka iseäraliste kohustustega. Kuid samal ajal ei saanud protestantism ja reformeeritud kirikud riigi poolt mitte ainult ühtegi abi, vaid olid otse tagakiusatud. Suure liberaalse üheõigusluse seaduse järele algas protestantlikkude kirikute riiklik toetamine. Sellel olid kasud, kuid ka kahjud. Igatahes protestantismi suhtes kutsus ta esile seisukorra, et ta avaldab praegu ülemineku kuju maakiriku ja vabakiriku vahel. Ta on „vabakirik“, sest tema autonoomia on alles, vähemalt printsiipsiaalselt — koolitamise alal on ehk riigitoetuse suhtes mõni kitsendus juhtunud: tegelikult valib Kalvini kirik tänapäev oma peaametikandjaid, viib läbi oma seadusi, ilma igasuguse riiklise heakskiitmiseta. Samal ajal näitab ta „riigikiriku“ iseloomu sellega, et tema kirikupead on ülemkoja liikmed teatud tensesu järele, tema seadused saavad kuningliku sanktsioneerimisega riiklike seadustega ühesuguselt maksvateks, ja riik on sunnitud kiriklikkude määruste läbiviimisel ja kiriklikkude huvide kaitsmisel õiguslist abi andma, ilma et küsimust sisuliselt arvustataks. „Riigikiriku“ iseloomu näitab ka see, et printsiipsiaalselt on ikka veel alles konfessiooni sundus, tähendab — hinged sünnivad kalvinlasteks: neile võib maksusid peale sundida, ja ainult teatud kitsendusega võivad nad lahkuda kirikust, mille kohustuslikkudeks liikmeteks nad olid sündimisest saadik. „Riigikiriku“ tüüpi tuletab ka see meelde, et Kalvini kirik saab oma vaimulik- kude ja koolide ülevalpidamiseks õige suurt riiklist abiraha,

millega riik tahab väljendada, et kirikud täidavad tema asemel teatud riiklisi ülesandeid.

Kalvini kiriku põhikord on muidu sinodaal-presbiteriaal-süsteemile ehitatud. Kogudused muutuvad kiriku-kommuunideks siis, kui nad valivad presbiteeriumi ja see võtab oma kätte kiriklikul alal keskvolimu. Presbiteeriumide poolt administreeritavad kiriku-kommuunid koonduvad territoriaalsel ning ajaloolisel alusel kirikkondadeks ehk dioikesideks, millede eesotsas seisab üks vaimulik ning üks ilmalik esimees. Vaimulik esimees on dekaan, ilmalik esimees on kuraator. Administratiivsed ja juriidilised asjad esimesel astmel lahendatakse siin. Ainult kogudusevaimulik võib dekaan olla. Samuti territoriaalsete ja ajalooliste printsiipide järele koonduvad kirikkonnad kirikuringkondadeks, millede eesotsas seisab piiskopp ja peakuraator. Piiskopp on ka kogudusevaimulik, kuid piiskopi-ameti peale valitakse ta elulõpuni. Ta on ometi üks permanent moderaator. Ta korraldab kirikkonnast tulevaid asju. Kui nad nõuavad sisulist otsustamist, paneb ta nad ette kirikuringkonna esinduse teel kujunevale peakoosolekule. Kirikuelu saavutab oma markantset ühtlust kirikuringkonnis. Neli niisugust kirikuringkonda on praegu, millede piiskopid, rp. esimehed on otsekohehes kontaktis riigivalitsusega, esitavad väljaspoole oma kirikut ja korraldavad kõiki administratsiooni ülesandeid. Kooliasjade ja niisuguste administratiivsete asjade lahendamiseks, mis huvitavad kogu Ungari Kalvini kirikut, moodustavad neli kirikuringkonda püsiva komisjoni: universaalse ehk üldkonvendi. Kuid üldkonventi ei või pidada kirikuringkondade peavalitsuseks. Kõrgemat seadusandjat võimu avaldab sinod, mis astub kokku igal kümendal aastal. Selle liikmed on kirikuringkondade piiskopid ja peakuraatorid ja peale selle otsekohehel teel presbiteeriumide poolt valitud umbes 80—100 liiget. Kokkukutsumiseks on tarvis kuninglik luba, tema seadused vajavad kuninglikku sanktsiooni.

Ungari kalvinismi sisemises elus on suured muutused olnud viimasel ajal. Shotti, hollandi ja saksa mõjul algasid tugevad ärkamisliikumised, mis muutsid täiel määral kirikukorralduse teooriat ja praksist. See uuendamine oli alguses metoodistliku värvinguga ja tahtis peajasjalikult vabade seltskondlikkude ühingute kaudu suure reformitöö kirikus läbi viia. Temast mõjutatuna tekkisid vägevad seltskondlikud ühingud, mis levinesid kogudustes ja rikastasid püsivate loomingutega Jumalariigi sõja-

fronti. Kuid varsti selgus, et see uuendamisprotsess peab kirikus eneses juuri ajama ja peab kirikut ennast uuendama, muidu loome kaks kirikut, ühe sisemisjonilise, vaba seltskondliku kiriku, milles tuksub vaim ja elu, ja ühe ametliku, juriidilise kiriku, milles valitseb tühi formalism ja puht-administratsioon. Praegu huvitab see suur küsimus Ungari Kalvini kiriku parimaid esitajaid, kuidas evangeliseerida kirikut evangeelsete liikumiste kiriklustamisega.

Protestantism võttis osa ungari kultuurist ja vaimuelust kaugelt üle statistiliste relatsioonide määra. Selle põhjus on, et tema koolitamine seisis ikka palju kõrgemal nivool ja eriti Transsilvaania vürstide mõistliku seltskonna-kasvatava politika tõttu rikkumata rahvakihtidest on andekamaid elemente avaliku elu kõrgemaile astmeile tõusnud. Ülikooli professorite, kirjanikkude, kunstnikkude, teadusmeeste, politikute ja üldse juhtivatel kohtadel olevate inimeste ridades on Kalvini kirik oma rahvaarvuga võrreldes, kõiksuguste ebasoodsete olukordade peale vaatamata, protsentuaalselt üle määra esitatud. Selle vastu paneb nüüd ennast katoliiklaste poolt niisugune püüd maksma, mis tahab kontingenteerida ametniku-kohtade arvu ja rahvaarvule vastava protsendi järele esindamist läbi viia teaduses, kunstis, kirjanduses, juhtivatel kohtadel, mis aga enamasti teaduse, kunsti või õiguse kahjuks osutub.

Politiiliselt ei ole ungari protestantism ühine, paremini öeldud: ungari kalvinismil ei ole ühtlast parteipoliitilist väljendust. Üldse paneb ennast ka siin maksma seadus, mis igapähe teiseski riigis avaldub, et kahe vägeva äärmuse, punaste ning mustade võitluses on protestantism balansseeriv ehk tasakaalustav jõud ja ühtlasi arenemise resultant, kuid samal ajal mõlemate poolte pealetungimiste ning umbusalduse ohver.

Selgelt tunneb Ungari protestantism ka seda ikka kindlalt arenevat integraalset politikat, mida Rooma avaldab uuemal ajal. Rooma tahab teravalt eraldada katoliikliku seltskonna mittekatoliiklikult. Sellepärast on ta nii järelandmata segaabi-elude küsimuses ja sellepärast ei salli ta, et haritatiivsel või kultuurilisel alal üheskoos töötaksid katoliiklased ja protestantlased. Hirmudes XIX sajangu sünkretismist, tahab Rooma ennast ja oma väge integreerida hoolimata sellest, et selle lagunemise hind saab hirmus olema rahvuslike, kultuuriliste ning üldinimlike väärtuste hävinemise suhtes. Kahtlemata tundub ka

Ungaris uue barokk-maailma kujunemise puhang. Täna on meil veel see õnn, et ungari rahvas ei ole usuliselt fanaatiline rahvas, ja olgugi et ta on eriliselt tülitsemise-kalduvustega, siiski on tema rahvuslik tunne tugevam, kui tema konfessionaalne eneseteadlikkus. Kuid, mida tulevik toob, see on Jumala asi.

Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid.

O. Sild.

(Artikli lõpuosa.)

2.

Eelmises osas kirjeldatud aadetega varustatud ja niisuguses osaduses ja vennastuses ette valmistatud, asusid Frantsiskus ja ta kaaslased vastandiks senistele munkadele inimeste keskele.

Frantsiskusel (ja ta esimestel kaaslastel)¹⁾ olla alguses küll mõtte tõusnud, kas mitte alaliselt üksildusse elama asuda. Kuid Frantsiskus otsustas mitte üksi enesele elada, vaid sellele, kes kõigi eest on surnud, teades, et ta selleks on saadetud, et Jumalale hingesisid võita, keda saadan püüdis omale kiskuda (1 Cel. 35).²⁾ Ta otsustas Jeese sõnade järele, mis ta jüngritele rääkis, patukahetsust ja meelearandust kuulutada inimestele. See töö kujuneski tema ja ta kaaslaste peatööks, ja selles seisabki esimesel joonel tema ja ta kaaslaste ja järeltulijate peatähendus.

Tema ja ta kaaslased kutsuvad inimesi oma jutlustega ja hingehoiuga patukahetsusele ja meelearandusele. Frantsiskus ise on 18 a. jooksul sel alal väsimata tegev olnud, mõnel päeval 4 või koguni 5 kohal jutlust tehes. 2 Cel. 37 kirjeldab tema manitsuskõnet Perusiumis vägivalla tegude pärast ja Jumala karistuse ennustust.

Tema jutlusi ei ole kahjuks säilinud; sisu kokkuvõtteid või andmeid jutluste kohta on aga mõned olemas.

Tema valmistas ennast jutlusele ka ette, kuid vahel ei tulnud talle niisugused ettevalmistatud jutlused siis ettekandel meelde, ja ta tunnistas seda avalikult rahvale, ja hakkas siis edasi vabalt, vaimustatult ja vaimustades rääkima (1 Cel. 72). Ta rääkis ena-

1) „Viri poenitentiales de civitate Assisii oriundi“ (3 Soc. 733, 37).

2) „Actus beati Francisci et Sociorum eius“ c. 16 järele on Frantsiskus seks ka Klaara ja vend Silvester'i nõu küsinud, kes talle Jumala nimel sama nõu on andnud.

masti nii elavalt, et ta terve ihu nagu muutus rääkivaks keeleks. Paavst Honorius III-da ees jutlust tehes paistis ta vaimu ja sisemise tule kihutusel nagu tantsivana, mis aga naerule ei avatlenud, vaid pigemini pisaraid välja kutsus (2 Cel. 73).

Peamõju avaldas tema isik ja sisemise vaimu veendumus ja tuli, püüd inimesi päästa ja meeleparandusele viia. Tema rääkis sellest, millest ta süda täis oli, vastavalt kuulajate seisukorrale ja tarvidustele, peaaegjalikult tunnetele ja tahtele, nagu arvata võib, mõjudes.

Frantsiskus kutsub rahu ja rõõmu. Juba tervitus, mida vennad peavad tarvitama, mille Frantsiskus ütleb Jumala poolt talle ilmutatud olevat (Testamentum 6), käib: „Jumal andku sulle rahu“ (Dominus det tibi pacem). Jumala rahu saavutamiseks peavad inimesed ka oma keskel rahu tegema, ära leppima ja rahu pidama. Mitmel korral on sellest jutt, kuidas Frantsiskus vaenulisi lepitaski.

„Regula prima“ 21 toob näite, mis asjust vennad võiksid jutlustada. See näide käib järgmiselt: „Kartke ja austage, kiitke ja ülistage, tänage ja kummardage kõigevägevamat Issandat Jumalat kolmainsuses ja ainsuses, Isa ja Poega ja Püha Vaimu, kõigi asjade loojat. Parandage meelt. Kandke meeleparanduse väärilist vilja (Matt. ev. 3, 2), sest teadke, et teie varsti surete.

„Andke, ja teile antakse. Andke andeks ja teile antakse andeks“ (Luuk. ev. 6, 37, 38).

Ja „kui teie mitte andeks ei anna, Jumal ei anna teile teie patud mitte andeks“ (Mark. ev. 11, 26).

Tunnistage kõik oma patud üles (Jak. 5, 16). Õndsad on, kes surevad kahetsuses, sest nad jõuavad taevariiki. Häda neile, kes mitte kahetsuses ei sure, sest neist saavad kuradi lapsed, kelle tegusid nad teevad (Johannes ev. 8, 44) ja lähevad igavesse tulesse. Hoidke ennast ja hoiduge igast kurjast ja jääge lõpuni püsima headusse“. Muidugi on need laused vaid juhtmõtted.

Osa etendasid vahel ka rahvalikud sümboolsed toimingud mõju tõstmiseks (v. näit. 2 Cel. 207¹); Spec. perfectionis 61). Aga peale jutluste (mida alguses nähtavasti kõigilt vendadelt oodati, pärastpoole aga teatud vendade kohuseks oli) peavad vennad oma eeskujuga mõjuma ja oma ennastärasalgava, teeniva ja abivalmis armastusega meeleparandusele kutsuma.

1) Kui orduõed kord tungivalt palusid Frantsiskust jutlustama, tegi Frantsiskus tuhande ringi enese ümber, pani tuhka oma pea peale ja retsiteeris jutluse asemel: „Miserere mei Deus“ (halasta minu peale, Jumal) . . . selle järele lahkus ise rutuga. Mõju õdedele oli vapustav.

Ka misjonitöö kohta seatakse (Regula prima 16) 2 misjoni-
viisi üles: a) rahunõudja, alandlik eluviis ja ristiusu tunnistlus,
b) misjonijutlus, mis Jumala sõna kuulutab, et kuulajad usuks
kolmainu Jumala sisse ja Lunastaja sisse ja ennast ristida laseks.

Sarnase jutluse järelalusena tuleb arvestada kannatusi,
vahest surma (v. I Reegli § 16-da lõpumanitsused evangeeliumi-
sõnade kujul, mis kannatuse kohta käivad).

Ligimeste (Jumalale) võitmise ehk veretunnistuse otstarbel
(ob proximorum lucrum vel martyrii desiderium) minnakse mis-
jonitööle (Spec. perfectionis c. 48).

Niisuguse avaliku tegevuse kõrval rahva keskel jäi aga ka
püsima vendade oma patukahetsuse ja meelearanduse harras-
tused üksilduses, üksildistes (heremitoria). Paistab, et Frantsiskuse
mõttes patukahetsus ja meelearandus pidi alaline olema.
(Oma „Testamendis“ ütleb ta sellepärast oma pöördumise kohta:
„Issand andis mulle, vend Frantsiskusele, sel teel kahetsuselu
alustamist“).

Tema kirjutis „Usklikust elust kõrves“ (Boehmer, lk. 67/68)
näitab, kuidas vennad 3—4 kaupa üksilduses oma harrastisi
korraldaks, nimelt nii, et vaheldub Maarja-Magdaleena-elu, mis
sisaldab palvust kõigi kanooniliste tundide järele oma kongis,
täielikku vaikimist päikese loojaminekust kuni III tunnini, ja
tegelik Marta-elu: 2 venda on „emad“, kes Marta-elu elavad,
1—2 on „pojad“, kes Magdaleena-elu elavad.

Mõne aja pärast saavad senised „emad“ „poegadeks“ ja
„pojad“ „emadeks“.

Hispaania vendadest jutustab Frantsiskusele keegi Hispaania
kleerik (2 Cel. 178), et need Frantsiskuse vennad elavad
vaeses üksildises (eremitorio), kusjuures pooled neist anduvad
kontemplatsioonile, pooled aga aktiivsetele töödele ja toimetus-
tele (domesticis curis: kodustele muredele).

Iga nädala pärast vahelduvad need osad. Teatavatel aegadel
on neil üks sümbolne komme, mida etendab üks „kontemplatiiv-
seist vendadest“. Frantsiskuse rõõm on suur nende vendade üle.

Kui mitte üksildusse, tõmbub Frantsiskus (ja ta kaaslased)
tagasi üksikuisse kongi või kohta palvuseks, askeesiks, kontemp-
latsiooniks, rahustumiseks, Jumala abi ja rõõmu- ja õndsuse-
tunde saavutamiseks. Kui Frantsiskus vahel avalikul kohal
Issanda ligidusest haarati, tegi ta enesele mantlist nagu kongi,
või kattis, kui mantlit ei olnud, käiksega palge kinni, et üksi

olla Issandaga (2 Cel. 94). Ühte kaaslast manitses ta kord, et ei pea kurvana või erutatuna esinema vendade või teiste keskel: oma kongis Jumala ees ohka ja nutta ja lahenda oma valu-küsimused. Kui sa vendade keskele tagasi tuled, ei pea kurvastust ega eristumist olema (2 Cel. 128).

Frantsiskuse ja ta kaaslaste tegevuse ja meeleparandus-jutluste tagajärjel tekkis siis liik kristlasi, kes tõsidusega kahetsuse- ja meeleparanduseelu elama hakkasid, sealjuures aga abielu pärast või ameti poolest ilmaga ikkagi osalt seotuks jäädes. Nad elavad oma kodudes ehk mujal (siis ka ühismajades) patukahetsuses, alanduses, suremisvalmisolekus, ilmalõbudest ja võimaluse järele ilmaviisidest loobumises, askeesis, heades tegudes. Mis sissetulekust niisuguse eluviisi juures järele jäi, anti vaestele.

Esimest korda kuuleme niisugustest kahetsejatest 1221 (Faënt-sas, Riimini dioikeesis Romanjas). Neid hakati nimetama „*fratres de poenitentia*“ (kahetsejad vennad rp. õed), ja 1230 esineb nimetus „Püha Frantsiskuse III ordu“; vastavalt nimetati neid ka „*tertsiaarlasteks*“ (mees-tertsiaarlased, nais-tertsiaar-lased). Sabatier' mõjusid omaks võttes on Mandonnet väidet esil-danud, et Frantsiskuse alglik kava oli asutada ühist kahetsuse-vennastust, mida ta omale olla ette kujutanud umbes niisugusena, nagu seda on tertsiaarlaste ühendus. Páris niisugusena ei või-nud ta oma vennastust juba sellepärast omale kujutada, et ta ju vendadelt täielikku loobumist maailmast nõudis ja pealegi tertsi-aarlastest juttu on alles 1221. a. peale. Isegi kui Frantsiskuse arvamine oleks olnud, et kõik kolm liiki (s. o. pärast n. n. I, II ja III ordu) ühe ordu moodustavad, ei oleks selle läbi põhjalikud vahed nende liikide vahel kaduma läinud, mis igatahes selget lahushoidmist nõudsid, olgu nimetus missugune tahes, nagu meie seda Klaara ordu suhtes juba mainisime.¹⁾

Frantsiskuse eespoolvaadeldud vaade kirikust ja vaimulikku-dest ja tarvilikust koostööst nendega „hingede õndsuseks“ pidi arusaadavalt mõjustama tema ja tema ordu vahetõrke ja suhteid kirikuga ülepea. Tema oli teadlik katoliku kiriku liige ja kõik orduliikmed pidid seda olema (v. näit. *Regula prima* 19); ta tunnustas kõiki vaimulikke, ka kõige alamaid, oma isan-dateks. „*Regula prima*“ 19 lisab aga siiski juba juure „neis asjus, mis hingeõndsusse puutuvad ja meie ordust kõrvale ei lähe“.

1) Vrdl. Walter Götz, Die ursprünglichen Ideale des hl. Franz von Assisi (Historische Vierteljahrschrift, VI. 1903, lk. 19 j.).

Alandlikult ja alistudes tahab ta oma vendadega abiks olla „hingede päästmiseks“, Jeesuse ja ta evangeeliumi järele käies.

1210 palus ta Innocentius III-dalt selle abitöö lubamist ja tunnustust (peaasjalikult jutluse suhtes) esimesel joonel evangeeliumi sõnade põhjal kokkuseatud reegli alusel.

Frantsiskus ei tahtnud õieti muud kirikult, kui et kirik laseb tal segamata oma tööd teha ja oma vennastust korraldada.

Vennastus kasvas aga ootamata jõudsasti ja ka ta tegevusala laienes. Vennad asusid tööle ka teistesse maadesse (suuremal määral 1219. a. peale).

Vendade hulgas oli arusaadavalt juba mitmete vaadetega isikuid. Kiriku otsekohene toetus ja ordu kindlam organisatsioon vanade ordude eeskujul hakkas paljudele soovitavana paistma (v. Spec. pereflectionis 68).

Kui Frantsiskus hommikumaaal viibis ja kuuludus tema surmast levines, tekkisid ordus rahutu meeoleu, segadused ja lahkeliid. Kui Frantsiskus tagasi tuli ja asja seisukorda nägi, palus ta paavstilt oma ordule Ostia piiskopi Hugolino (pärastine paavst Gregorius IX) kardinaal-protectoriks ehk kiriklikuks kaitsjaks, kellega tal juba varemalt sõbralikka suhteid oli.

Frantsiskus laskis nüüd 1220 (sügisel) osalt haiguse, osalt rahulolematuse pärast ametisse panna oma asemikuna esmalt venna Petrus Cathanii, ja kui see juba 1221 10./III. suri, Kortoona Elias'e, kes küll oli üks Frantsiskuse vanematest kaaslastest, kuid oma mõtteviisi poolest temast mitmeti lahku läks ja ordu kiriklikustamist soovis.

Frantsiskus ise asus täielikuma ordureegli väljatöötamisele, mille saadusena esineb „Regula prima“ a. 1221.

Paavsti kinnituse leiab aga alles 1223. a. muudetud reegel, mis juba kindlama organisatsiooni ordus maksma paneb, aga ka mõnes suhtes Frantsiskuse senisest seisukohast lahku läheb.

Juba 1220 kirjutab paavst Frantsiskusele ja ordule ette 1-aastase prooviaasta uute liikmete vastuvõtmisel. Et Frantsiskus selle uue suunaga ordus mitte päris rahul ei olnud, näitab tema „Testament“, mille suhtes ta nõuab, et ta reegli kõrval pidi maksma (c. 12), keelab sealjuures ka valjusti ära nende mõlemate dokumentide teksti suhtes igasugused muudatused või tõlgendused. Ühtlasi keelab ta siin igasugust õiguste või eesõiguste nõudmist Rooma kuuriast, otsekohesel või kaudsel teel (c. 8). Tõuseb küsimus: aga miks laskis Frantsiskus oma ordu kiriku mõju alla sattuda?

Sabatier arvab, et kirik, eriti kardinaal Hugolino, on Frantsiskuse kavaluseta lihtsameelsust seks ära kasutanud ja kavalaid sepitsusi toime pannud oma kiriklikustamise eesmärgi kättesaamiseks. Selle ordu kiriklikustamisega ei olevat Frantsiskus aga sugugi mitte nõus olnud, sellest tõusevad rasked konfliktid, mis sellega lõpevad, et Frantsiskus ordu juhatusest loobub ja nüüd kurva meelega oma aadete kokkuvarisemist pealt vaatab. Veel üheks viimaseks vastulöögiks ajab Frantsiskus ennast püsti oma „Testamendis“, mis tulist protesti tähendavat ordu kiriklikustamise vastu. Aga ka see ei aita enam. Ainult üks osa ordust jääb alglikkudele aadetele truuks.

Ordus on tekkinud lõhe valjemate ja lõtvemate vaadete pooldajate vahel. Viimaseid, kelle hulka kuuluvad ka kõrgema haridusega vennad („*fratres sapientes scientiati*“, *Spec. perfectionis* 68) soodustab osalt tolleaegne kardinaal-protector Ostia Hugolino (pärastine paavst Gregorius IX).

Nagu meie nägime, oli Frantsiskus teadlik ja veendunud kiriku ja ka protektori Ostia Hugolino poolehoidja. See seletab ühe osa sellest asjaolust, et Frantsiskus kiriku mõju kasvamist laskis sündida.

Teiselt poolt oli Frantsiskusele omale ka vististi tunne tulnud (iseäranis pärast tõusnud segadusi), et ordul kindlamat organisatsiooni tarvis on ja selleks ligemat kontakti kirikuga näib tarvis olema: muidu ei oleks ta ju ise kardinaali protektoriks palunud, ei oleks ta ka Elias'e oma asemikuks nimetanud, kelle seisukoht tal ju enam-vähem teada pidi olema, kel aga organiseerimise-andi suuremal määral oli, kui Frantsiskusel. Tema enesele ja tema ligematele kaaslastele ei olnud niisugust täiendust küll mitte tarvis, kuid ta oli valmis sellega leppima, mida ordu hea käekäigu pärast paratamata tarvis peaks olema ordu välises korralduses.

Kuid siis tundus talle, et selles suunas liiga kaugele minnakse ja veel kaugemale võidaks minema hakata, et välise korra täienduse korral ka alglikud aated ja alglik orduvaim võiks hädaohtu sattuda. Seda hädaohtu nähes tuleb talle viimase haiguse ajal piinav mõte, kas see temast õige oli, et ta ordu juhatusest tagasi astus. Oma „Testamendi“ kirjutamisega ja ordureegli kõrvale seadmiselega tahab ta takistada, et algatatud suunas veelgi kaugemale võidaks minna, selleks keelas tema ka igasuguse reegli muutmise ja tõlgenduse ära.

Ja siis tahab ta, et välise korra juures, mida ordureegel

kohati ette näeb, alglik vaim ja aated püsima jäägu, selleks need meeldetuletused tema pöördumisest ja ordu algusest, tema kiriklikkuse rõhutamine ühelt poolt ja teiselt poolt ordule kirikliste eesõiguste nõutamise keeld. Avalikku lõhet ei ole ordu Frantsiskuse päevil küll veel mitte: Frantsiskuse isik oli niivõrd moraaliliseks autoriteediks, et otsekohe temale vastu keegi ei söandanud astuda. Erineva vooluga on aga Frantsiskus juba rehkendanud (isegi lõpuliku reegli kirjutamisel, kui Boehmer'i juures lk. 87 esildatud jutustus tõepoolest vend Leo teatel põhjeneb).

Võiks paista, et Frantsiskus vähemalt seda ühte kindlustada tahab, kui terve ordu mõjustus selles suunas mitte võimalik ei ole, et alglikul vaimul ja alglikkudel aadatel ordu igal juhtumisel takistamatu avaldusvõimalus oleks, nagu ta ise enese suhtes alglikule seisukohale jääb (v. Spec. perfectionis 2).

Meie teame, et lõhe pärast Frantsiskust tulemata ei jäänud. Ühel pool seisid Frantsiskuse ligemad kaaslased ja alglikkude valjemate aadete austajad, kes pärastpoole kirikuga ikka enam (selles suhtes jälle omatkorda Frantsiskuse seisukohalt kõrvale kaldudes) vastollu sattusid ja sellepärast tagakiusamise osalisteks said, teisel pool seisid lõtvemate aadete pooldajad ühenduses ordu kiriklikustamisega, kes ütlesid, ordureegel sõnasõnalisel kujul olla inglite jaoks kirjutatud, mida võimata olla harilikkudel vendadel sõnasõnalises mõttes pidada.

Isegi Frantsiskuse haua küsimuses tuli vastolu ilmsiks 2 voolu vahel. Frantsiskus suri meie praeguse ajaarvamise järele laupäeval 3. oktoobril 1226 (umbes k. 7 õhtu), toleaeegse sealse arvamiseviisi järele (mis päeva lõpetab päikese loojaminekuga ja siis uut päeva alustab): pühapäeval 4. oktoobril. Esialgul paigutati Frantsiskuse surnukeha S. Giorgio kirikusse (samal pühapäeval 4. oktoobril). Vend Elias aga hakkas paavsti toetusel varsti suurt kirikut ehitama (n. n. Frantsiskuse kirikut: S. Francesco) ja selleks raha korjama. Ehitusplatsi esisele oli paigutatud marmorist korjamiselaegas (concha marmorea).

Frantsiskuse ligemad kaaslased leidsid õigusega, et niisugune suureviisiline ehitus ja raha korjamine selle hauakiriku jaoks kuidagi ei sobi Frantsiskuse vaimuga ja ordureegluga.

Vend Leo ühes oma kaaslastega läks ja purustas selle laeka täielikult. Elias laskis vend Leo läbi peksta ja Assiisist välja saata (v. Sabatier' juures, Speculum perfectionis, lk. LI j.).

Kui Frantsiskuse surnukeha 1230. 25/V üle viidi uude kirikku, tõusis rahutus kokkuvoolanud rahvamassi hulgas (kes surnukeha oma kätte soovis), mille tagajärjel vend Elias ühes kaaslastega Frantsiskuse surnukeha salaja allkirikusse mattis, nii et kuni 19. a. s. aluni (1818) Frantsiskuse hauakoht tundmatuks jäi, ja selle kohta ainult kuuldused liikusid.

Tagasi vaadates eelpoolöeldule peame tunnistama, et Frantsiskust vaimustas ja iseloomustas suur pühitsus etung kõige tema naiivsuse ja ühekülgsuse juures. Tema terve elu esineb nagu võitluse ja võistluse tähe all Jumala ja Kristuse teenistuses (in servitio Christi, Spec perfectionis 10; v. näit. 2 Cel. 83), selles suhtes, nagu mitmes teiseski, meelde tuletades võitlusekujutust veretunnistuse-idees.

Oma aadetele ja eesmärkidele andus ta terve oma jõuga, terve oma olemusega. Pooliklus ja kahelpool-lonkamine oli ta iseloomule võõras. Ei ole kahtlust, et tema tõsise katse tegi Jeesuse eeskuju ja sõnu, nii nagu tema neist sõnasõnalt aru sai, siin maapeal teostada. Kuna ta ühelt poolt näib arvama, et patukahetsus ja meelearandus eluaeg kestma peavad, tunnistades sealjuures aga ikkagi kõige oma püüdmise juures esimesel joonel Jumala halastuse ja armu tarvidust, andub ta teiselt poolt tegelikule hingede päästmise ja kinnituse tööle inimeste keskel, selles oma ja oma vendade peatöövälja nähes, nii et teoreetiline eluviis vaheldub aktiivsega, moodustades nii eluterviku. Sealjuures oli tema aade peasjus hoopis vastupidine harilikku inimeste omale: Kuna kõik rühivad varanduse ja rikkuse poole, seab ta kõige ihaldatavamaks ja sealjuures teostatavaks paleuseks: vabatahtliku vaesuse aate. Kuna kõik püüavad teistest ülemad, kui võimalik, esimesed olla, püüab tema teistest alam olla, kui võimalik, viimane olla. Kuna kõik tahaksid valitseda, tahavad vennad teenida, alistuda. Kuna kõik püüavad lihalikku ja ajalikku lõbu, tahab tema oma ihu ja elu lõbule suretada ja tahab kannatada.

Kuna teised püüavad seda omale kiskuda, mis neile ihaldamisväärt paistab, tahavad nemad seda ligimesele jätta ja ka omalt poolt neile seda anda, mis neil on, ennast ära salates ¹⁾.

1) Kui nad tänavail liikusid ja mõni vaene neilt Jumala nimel miskit palus, andsid nad talle, kui neil muud anda ei olnud, oma riietest osasid (Vita Aegidii 221, IV).

Kuna mõõga ja tulega hakati ristiuskule levitama, tahtis Frantsiskuse seda tööd teha eeskujuga, sõnaga, kannatamisega. Ei tohiks raske olla, neis Frantsiskuse põhivaateis ja püüdeis Jeesuse vaimu vastuhelki märgata.

3.

Frantsisklased meie maal katoliku ajal.

Kirjeldatud vaimu mõjustusel alustasid frantsisklased oma tööd, nagu nägime, juba Frantsiskuse eluajal ka väljaspool Itaaliat mitmetes maades. Liivlaste maal esinesid säilinud dokumentide järele ¹⁾ frantsisklased esimest korda 1238 (4 vända Fokkuleppe tunnistajatena Riia piiskopi ja Saksa ordu vahel), eestlaste pinnal 1241: lepingu tunnistajatena saarlaste ja Saksa ordu vahel 1241 esinevad 2 „Paljasjalgsete ordu“ vända.

I frantsisklaste klooster siinmaal asutati Riiga: 1253 on ta (Katariina klooster) juba olemas.

Esmalt kuulub ta Daani orduprovintsi hulka, 1281 oli ta aga juba Saksa provintsiaalmeistri all ja kuulus Lüübeki kusstoodkonda.

Kaua aega oli Riia frantsisklaste klooster ainukene selle ordu klooster siin maal.

Eestlaste maale oli asutatud enne frantsisklaste kloostriid dominikaani ordu kloostreid (nähtavasti Moodena Villem'i soovitusel): Tallinnas algatatud juba 1229 Daani („Dacia“) dominikaanide poolt ja siis pärast tülisid orduga uuesti rajatud 1246 Daani kloostritest saadetud 12 venna poolt ²⁾.

Paari aastasaja järele tundus ka frantsisklaste juures tarvidus reformide ja valjema korra ja eluviiside järele: niisuguseid reformeeritud korra omaksvõtnud frantsisklasi nimetati observantideks (valjema korra harrastajateks). 1463 reformeeritakse selles mõttes Riia frantsisklaste klooster, 1466 antud paavsti loa põhjal asutatakse nüüd sarnased kloostriid ka Tartus (Magasini tänaval) ja Viljandis, ja siis hiljem ka Rakveres (peale selle Lemsalus, Hasenpotis, Kukenois).

Frantsiskuse III-nda ordu asutisi oli Riias (mees- ja naistertsiaarlased) ja Tartus naistertsiaarlased ühenduses

1) v. Lemmens, Die Observantenkustodie Livland und Preussen, 1912.

2) v. B. Altaner, Die Dominikanermissionen des 13 Jahrhunderts, 1924, lk. 190.

Tartus asutati dominiiklaste klooster 1300 (praeguse Vene kiriku kohal, Magasini ja Munga tänava nurgal), Riias 1234 rp. 1244, Narvas 16 a. s. alul.

Püha Vaimu kirikuga a. 1517 peale¹⁾ (praeguse turnimisesaali asemel ja ligikonnas, Laia ja Magasini tänava nurgal). Tartu frantsisklasteobservantide klooster ja naistertsiaarlaste oma püsisid kuni 1525, Viljandi ja Rakvere kuni 1558.

Frantsisklased olid nähtavasti lihtsamad, alandlikumad ja alamad oma ülesastumise poolest kui domiiniklased²⁾.

Mõlemad kerjasmunkade ordud on tegevad olnud arvatavasti iseäranis pärismaalaste juures. Nemad püüdsid veel kõige enam pärismaalaste seisukorrast aru saada ja neile hingehoidliselt abiks olla. Nemad õppisid ka rahvakeelt ja õieti peajasjalikult nende keskel leidis rahvakeele oskajaid ja selles keeles jutlustajaid. Kerjasmunke peeti Vanas-Liivis sellepärast veel usupuhastuse

1) R. Otto („Ueber die Dorpater Klöster und Kirchen“, 1910, lk. 3 jj.) on arvamisel, et peale naistertsiaarlaste kloostri ka Frantsiskuse II ordu (naisfrantsisklaste) klooster Tartus on olnud, n. n. klarissade klooster (nimelt Magasini tänaval naistertsiaarlaste ja frantsisklaste kloostrite vahel). Ta toetub selles väites peajasjalikult neile dokumentele, kus räägitakse kloostrist „Sunte Claren in Darppt by den hilligen geyste“ a. 1518 (Lemmens'i juures Nr. 247), kuid seal asus, nagu teame, naistertsiaarlaste klooster, nii et oletama peab, et selle nimetusega sama klooster on mainitud, või aga on III ordu klooster varsti II ordu kloostriks ümber muudetud. II võimaluse poolt räägiks, et Heise Pattiner räägib 1518 „ph. Klaara kloostrist“, 1535 mainib aga koguni: „das junckfruwen kloster s. Claren ordens bynnen Darpte“ (v. Arbusow, Livlands Geistlichkeit, III Nachtrag lk. 320). Kuid selle nimetusega võiks ta ikkagi ka III ordu t mõelnud olla, kuigi ebatäpselt rahvalikku nimetust tarvitades, mille all klooster nähtavasti tuttav oli.

Tõenäolisem on I oletus, sest et „püha Klaara kloostri“ nimetus esineb ainult mõnes üksikus saksakeelses dokumendis, milles nimetus nähtavasti mitte ametlikul kujul ei esine, rahvasilmis aga vahe mõlemate kloostritüüpide vahel ja ka nende riietuse vahel suur ei saanud olla (v. Biedenfeld, Ursprung sämtlicher Mönchs- und Klosterfrauen-Orden II tabel, lk. 168/169), sest ka Tartu naistertsiaarlastel maksid, nagu Leo X-da lubakirjast 16. II. 1514 näha (v. Lemmens'i juures Nr. 203) 3 pühalikku töötust ja nende kloostri või ühismaja kohta keeld mõlemast soost isikutele kloostrisse tulla ilma erilise loata j. m. s.

Nähtavasti ei olnud „Kloster zu S. Clara“ ikkagi mitte II ordu klooster, sest neis dokumentes räägitakse selle kloostri eestseisjatest (Vormünder, Vorstenderen, v. Lemmens'i juures Nr. 243. 266. 267), kes (vähemalt mõned neist) Tartu magistraadi liikmed olid (v. Otto, m. t. lk. 3, märk 4), mis II ordu suhtes võimatu oleks olnud. Pealegi nimetab T. B r e d e n b a c h (Belli Livonici nova et memorabilia historia, lk. 17, v. Lemmens'i juures Nr. 317) naiskloostrit nimetusega: „monasterium virginum instituti D. Francisci“, mis ka kohasem III ordule.

2) Dokumendis Lemmens'i juures Nr. 36 esineb (a. 1298 kohta) mõlemate kloostrite kohta Riias nimetus: „fratres Maiiores et Minores“.

aja algul tarvulisteks „pärismaalaste pärast“ (v. näituseks Lemmens'i juures Nr. 341, a. 1543).

Frantsiskuse n. n. „I reegli“ järele (v. § 16) pidi misjonitöö hoopis teistmoodi sündima, kui see viisiks oli saanud ja iseäranis ka meie maa suhtes tarvitusel oli. Misjonitööd tuleb teha alandlikkuse ja kõigile alistumise ja ülepea kristliku eeskuju läbi, ja siis ka jutluse, evangeeliumi kuulutuse läbi, ja kannatuse ja, kui tarvis, veretunnistuse läbi. Paavsti läbi kinnitatud reeglis oli ligema misjoniviisi äratahendus küll juba välja jäetud ja pärastiste frantsisklaste enamus oli lõtvemate vaadetega, igatahes ei võinud selles ordus aga misjoniviis tule ja mõõga läbi õieti kõne alla tulla.

Kui piiskopi ja Saksa ordu vahel vaen ja tüli valitses, tuleb mitmeti kõne alla, et Saksa ordu muu seas ka domiiniklaste ja frantsisklaste ülikasulikku misjoni- ja hingehoiutegevust ja jutlustamist takistab [vaat. U. B. 616 ja (Theiner I Nr. 279) Lemmens Nr. 54].

Iseküsimus on, kas frantsisklaste hulgas aja jooksul ka eestlasi oli. Iseenesest oleks see täiesti mõeldav ja tõenäoline, oli ju pärismaalasi esiotsa isegi ka preestrite hulgas. Tõestada nimedega on seda aga raskem.

Frantsisklaste kloostrite vendade kohta meie maal ei ole täielikke nimekirju. On ainult säilinud mõned kümned vendade nimed muist toleaeegseist dokumentest, mis vendade ehk mõne venna kohta käivad või kus vennad lihtsalt tunnistajatena on juures olnud (v. Lemmens mainitud raamatus).

Kuid nimede järele üksi ka vahet teha ei saa, sest et pärismaalased said (ristiusku minnes ja) igatahes munga-ordusse astudes kristlikud nimed, ainult mõni liignimi või lisanimetus võiks ehk juhtuval korral teatavat märku anda venna päritolevuse kohta.

Kui meie olemasolevad Vana-Liivi frantsisklaste nimed läbi vaatame, võiks ehk tähelepanu alla tulla eestlaste ja liivlaste suhtes näit.:

vend Johannes de Osilia (a. 1338)

„ Johannes Odenpe (a. 1359)

„ Henricus de Cokenhusen (a. 1314¹).

1) Kahetseda tuleb, et meil ei ole veel keeleteadlased meie hallikates esinevate nimede algupära süstemaatilise uurimise alla võtnud. Meie maa frantsisklaste hulgas esinevad näit. veel gvardiaan Vromolt Aderkas (1400), aseguardiaan Dietrich Rokol (U. B. II 713 esineb kohanimena: „Rokula“, vahest on see nimi „Rokol“ algupära, sest tuletus sõnast „rõkhol“ = suitsuauk ei oleks vist siin kohane).

Johannes de Osilia (Saaremaalt) tähendab iseenesest ainult, et vend Saaremaalt pärit oli või aga, et ta nüüd Saaremaal tegev oli. Aga kui meie arvesse võtame, et Saaremaal frantsisklaste kloostrit ei olnud, siis peame oletama, et tema sinna töö peale oli saadetud eestlaste juure, selleks pidi ta niisugusel korral frantsisklaste misjoniviisi juures igatahes eestikeelt täiesti oskama, mispärast võimalik on, et ta ehk ka ise sündinud saarlane, vähemalt eestlane oli. Niisugune seisukord oleks ka Kukenoie Hendrikuga, keda ehk liivlasena sinna liivlaste keskele jutlustamise otstarbel on saadetud.

Johannes Odenpe näib sel kujul tähendavat, et ta Otepääst pärit oli. Raske, õieti võimata oleks oletada, et sel ajal, kus õieti võitlus, kuigi enamasti varjatud kujul, veel käimas oli, keegi siinsetest sakslastest frantsisklaste orduusse oleks astunud, kelle põhimõtted teenimisest ja alandusest kõikide vastu ja misjonitööst eeskujuga, sõnaga, kannatamisega risti vastu käisid sellele, kuidas siin toimetati.

Mõeldav on aga täiesti, et veendunud noorkristlasi siia astus (ja heameelega vastu võeti), et oma suguvendi ristiusu poole võita.

Üks Viljandi kloostri vend Toomas kirjutab (vahest 1497) ordukustose nimel kellegile isikule N, kes orduusse soovib astuda, et ta varsti ilmuks ja ei kahtleks, et ta vastu võetakse. Vennad näeksid heameelega, et ta preestriks saaks rahvakeele oskuse pärast („umme der undudeschen sprake willen“). Kui ta usin on, võib ta niikaugemale jõuda. Kui see korda ei lähe, saab tast lihtvend (v. U. B. II Nr. 617, Lemmens'i juures Nr. 130). Sel juhtumisel võib kaunis kindlasti arvata, et siin eestlasega tegemist on, tema nime ei tunne meie aga siiski mitte. Kui aga veel 15. aastasaja lõpul eestlane sellesse orduusse võis astuda, seda kergem oli see iseenesest varem ajal. Et eestlaste hulgas aga ka varem ajal enam-vähem andunud noorkristlasi ikkagi leidus, selgub osalt ehk minu kirjatööst „Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal“.

Arvestades frantsisklaste tööd meie maal ja nende mõningaid suhteid eestlastega, on ka meil selle poolest otsekohest põhjust mälestada frantsisklaste ordu asutajat.

Katolik kirik on Frantsiskust austanud, teda juba 2 a. järele pärast surma pühuriks kuulutades, temale ehitades hiilgava hauakiriku ja temale pühendades teisi kirikuid, katoliiklises ilmas

tema mälestuseks patukustutust katoliiklastele jagades, tema mälestust erilises palveteenistuses pühitsetes j. m. s.

Kuidas Frantsiskus ise kõige austamise ja kiitmise peale vaatas, mis talle osalt juba eluajal osaks sai, näitab järgmine väikene lookene, mis tema vaimule ja mõtlemisviisile igatahes iseloomustav on, kuigi see seisab teoses „Actus beati Francisci et Sociorum eius“ (c. 10).

Vend Masseur tahtis kord Frantsiskuse alandust proovile panna ja, kui Frantsiskus metsaüksildusest, kus ta palvus oli, välja tuli, läks vend Masseur talle vastu ja hüüdis: „Kust see tuleb, et kõik maailm sinu järele käib ja kõik tahavad sind näha, sind kuulata ja sinu sõna kuulda: sa ei ole üks ilus inimene; sul ei ole suuri teadmisi või tarkust; sa ei ole suurest soost! Kust tuleb see siis sulle, et terve ilm sinu juure tuleb?“ Kui Frantsiskus seda kuulis, sai ta rõõmsaks vaimus, pööras oma palge taeva poole ja jäi nii mõneks ajaks Jumala poole pöördunuks. Siis heitis ta põlvili ja kiitis vaimutules Jumalat.

Masseuruse poole pöördudes ütles ta siis: „Sa tahad teada, kust see mulle tuleb, et terve ilm minu järele tuleb. See tuleb mulle neist Jumala pühimaist silmist, mis igalpool vaatlevad häid ja kurje. Sest need õndsad ja pühimad silmad ei näinud kurjade hulgas suuremat patust kui mind ja lihtsamat ja viletsamat, ja sellepärast, et ta oma imeliku teo kordasaatmiseks, mida ta kavatses teha, viletsamat loodud olevust maa peal ei näinud, valis ta mind: sest Jumal valis, mis jõe on maailma ees, et tema tarkadele häbi teeks, ja mis halb ja ärapäolatud ja nõder on maailma ees, selle on Jumal ära valitsenud, et tema häbi teeks sellele, mis suurtsugu on ja suur on ja vägev on, et väe ülevus tuleks Jumalast ja mitte loodud olevusest. Et ükski olevus ega liha tema ees ei pea kiitlema, vaid kes kiitleb, see kiideldu Issanda sees, et üks Jumala oma oleks austus ja au igavesti“. Masseur vaikis koguni, ära tundes, et Frantsiskus on tõelik ja alandlik Kristuse õpilane.

Ka Paulus, kelle sõnu (1 Kor. 1,27 jj.) Frantsiskus siin osaliselt tarvitab, ei oleks ehk ilusamat vastust sarnasel olukorral anda suutnud.

Frantsiskuse vaade austuse suhtes oli:

Mis Frantsiskuse juures, tema püüetes ja tegudes head on olnud, põhjeneb Jumala armul, mis seal halba ja viletsat on leida,

on Frantsiskuse oma osa¹⁾. Kes Frantsiskust ja tema tööd austada tahab, ülistagu Jumalat, kes vaese, lihtsameelse, hariduseta Frantsiskuse on seks valinud, et oma armutööd tema juures ja tema kaudu seda selgemalt avalikuks teha. Meie Issandale Jeesusele Kristusele kiituseks ja auks: *Ad laudem et gloriam Domini nostri Jesu Christi*²⁾.

Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.

E. Tennmann.

(Artikli III osa.)

2.

Kristliku politika, majanduse ja kodanlikkuse konverents.

See, Birminghamis 5—12 apr. 1924 peetud konverents oli küll inglise rahvuse piirides korraldatud. Kuid rahvusvahelise iseloomu sai tema kui Stokholmi konverentsi sisuline ettevalmistaja. Ka võttis temast Ilma Liidu juhatus (ligi 80 liikmega) peale Oxfordi koosolekut *in corpore* osa. Nii on n. n. Copec (= conference on Christian politics, economics and citizenship) tähtis lüli kirikute koonduspüüetes.³⁾

Loomulik, et inglise praktiline, otstarbekohasusele sihitud vaim ka usuelus ennast maksma paneb. Inglise ei kao nii kergesti entusiastilisse vaatlusesse, ei unusta kunagi ühendust tegeliku eluga. Temal on aggressiivne tung ilma pealetungiva auahnuseta elu korraldusest teadlikult, tegevalt, juhtivalt osa võtta. Kalvini vaimu pärandus on temale kongeniaalne oma suure tahtejõuga. Võiks ehk öelda, et kreeka müstiline ilutsemine temale kaunis võõras on. Tema ei lepi transtsendentse puhta metafüüsikaga. Olgugi, et ta palju ei vaidle dogma pärast, vaid mõistab

1) Ka eespoolmainitud lugu Interamnia piiskopiga näitab seda tema veenet.

2) See või sarnane formul esineb sagedasti frantsisklaste vanemas kirjanduses, iseäranis sagedasti teoses „Actus beati Francisci et Sociorum eius“ näit. c. 1 pealkirjas; c. 2; c. 4. 5. 6. 8. 12. 14. 19. 20. 21. 22. 26. 32 jne. (kaugelt suurema osa peatükkide lõpul). Aga ta leidub ka „3 kaaslase“ Saatekirjas: „ad laudem et gloriam summi Dei . . .“ (ASS oct. II, lk. 723) ja mõtte poolest Frantsiskuse enese kirjutistes.

3) Pikema psühholoogilise ja ajaloolise iseloomustuse pühendab eriliselt sellele liikumisele noor Giessen'i kirikuloolane Justus Ferd. Laun oma raamatus: *Soziales Christentum in England*, Berlin 1926, Furche-Verlag.

kõiki traditsioone kuni äärmuseni alal hoida, on ta siiski enam kui ühegi teise rahva liige huvitatud reaalsest ideede teostamisest. Enam tegu, kui sõna! Ei kannata ei meditatsioon, ei adoratsioon („worship“). On ju kristlikud inglise üliõpilased suured „hommikuvalvuse“ (meditatsiooni) pooldajad. Kuid see India kaasabil mõjule pääsnud komme ei seisa mingis vastolus reaalse elutarbetega, vaid saab tähtsaks jõuallikaks ja erineb sellena radikaalselt hommikumaa passiivsusest. „Usk ilma tegudeta on surnud“. Kõige traditsionalismi ja konventsionalismi peale vaatamata (mida inglane ka ohverdada suudab) on inglase ‚tegu‘ enam usu — kui käsutegu, mille vahe Luteril kahjuks selgitamata jäi, opositsioonist katoliikluse vastu. Traditsioonid ei ole inglasele kunagi kammitsaks. Ta suudab alati kohaneda uutele tingimustele ja oludele. Tema konservatism on ikka elastiline, eduline. Murdmist tema ei karda ega tarvita ka teiste kallal. Need on jooned, mis maksavad ka aristokraatliku inglise kõrgekiriklase kohta. Wilfredi ja iro-shoti misjonäride traditsioon paistab ajakohases valguses elav olevat tänapäevani Albioni saarel. Kui veiksaks jääb selle kõrval väga tänuväärne saksa evangeelse-sotsiaalse kongressi 30-aastane töö, mis nii raskelt pidi populaarsust ootama teovõimsa Luteri kodumaal!

Ühendustendentsidel kirikute ja laikusuliste vahel Inglismaal on oma huvitav ajalugu, millel siin võimata peatuda. Viimase sajangu tähtsamaist kiriklise ühinemise teerajajaist on Charles Kingsley iseäranis nimetamisvääriline, kui see, kes 1848. a. revolutsioonide ajajärgul suutis ühendada usulise uuenemise nõuet sotsiaalse reformi nõudega. Siis pandi Inglismaal alus kristlikule sotsialismile. Tema asutas nädalalehe nimega: „Kristlik sotsialist“, mis suure eduga töötas ja isegi kõrgemate ringide toetust ning poolehoidu leidis. Ühes oma sõbra John Malcolm Ludlow'iga aitas Kingsley ka valmistajate ja tarvitajate ühisusi luua, et parandada alama kihi ainelist seisukorda. Nende töövili oli, et inglise töölised kirikule mitte selga ei pööranud, nagu mujal sündis. Veel tänapäev on paljud töölise juhid kirikusõbrad ja riigitruud. Ja Marx'i radikalism ei leidnud Inglismaal mitte pinda, ehk ta küll Londonis elas ja õpetas. Kingsley algatud joonel töötasid edasi mehed nagu Ruskin, Carlyle, Dickens, Gladstone ja p. t. 1889. a. peale asutati pea kõigis kirikutes „kristlik-sotsiaalse teenistuse ühinguid,“ mille ülesandena parkümmend aastat hiljem rõhutati „kiriku juhtivat osa sotsiaalses elus“.

Kirikute ühinemise püüded ja sotsiaalse teenistuse mõte jooksid ühte 1909. a. Birminghamis nimetatud ringide esitajate kokkutulekul. Esimene sellemõtteline konverents — Copec — peeti 1912. a. anglikaani, rooma ja vabakirikute osavõttel. 1914. a. asutati uurimiskomitee „ristiusu ja sotsiaalse olukorra“ selgitamiseks. Seal tuli sõda vahele ja takistas tööd. Siiski jätkati seda võimaluse piires ka sõjaajal anglikaani piiskoppide eestvõttel ja avaldati komisjonide tulemused 1918. a. kuulsas V aruandes anglikaani Lambeth-konverentsi poolt pealkirjaga: „ristiusk ja tööstuse probleemid.“

1919 kohtas Manchesteri piiskopp William Temple kweekeri Lucy Gardner'i ning algatas kõigi inglise kirikute üldkonverentsi sotsiaalsete küsimuste jaoks. Ruttu moodustati kesknõukogu 300 vaimustatud liikmega, nende seas 14 piiskoppi, hulk vabakirikute juhte, isegi unitaarlaste seast, niisama Kristliku üliõpilaste ühingu, õpetlaste, eriteadlaste ja ajakirjanikkude perest.

Valiti eksekutiiv-komitee. Jagati uurimisained 9-sse liiki: kasvatus, korteriküsimus, suguelu, puhkus (lõbu), kriminaalreform, sõda, tööstus ja eraomandus, rahvusvahelised suhted, politika ja kodanlikkus.

Neile lisaks võeti põhipanevaks probleemiks — Jumala olemus ja tema ilmasiht, peale selle kiriku sotsiaalsed avaldused ajaloo kestes ning kiriku sotsiaalsed ülesanded. Teemide rida kasvas nii 12 peale.

Iga aine kohta valmistati eriline ankeedileht asjatundliku sissejuhatuse, küsimuste liigituse ja vastava kirjanduse soovitusega. Ankeedilehte jagati välja ligi 200.000 eks. hulgale kohalikele tööringidele grupis-läbitöötamiseks ja iseseisvaks lahendamiseks, ettepanekute tegemiseks ning keskkohtadele edasisaamiseks. Tsentraale läbitöötatud küsimuslehtede vastuste vastuvõtmiseks kogus 73. Need andsid oma kokkuvõtted Londoni eksekutiiv-komiteele edasi. Kokkutulnud materjal oli nii rohke, et tema läbivaatamiseks tuli moodustada iga teemi jaoks eriteadline suur komitee. Selle töö vili on 12 aruannet eriraamatute kujul, mis pärast suurendatud ja laiendatud kujul mitmes trükkis ilmusid. Terve 1923. aasta kulus selle peale ära.

Konverents oli sellega hästi põhjalikult ette valmistatud. Aprilli algul 1924. a. peeti ta ära Inglismaa ühendatud kirikute osavõttel. Birminghami kogus ligi 1500 esitajat. Nendega ühes külalistena Ilma Liidu esitajad Oxfordi koosolekult. Konverents,

millest ka nende ridade kirjutaja algusest lõpuni nädala kestel osa võttis, oli äärmiselt huvitav ja ülendav sealvalitseva üksmeele ja heatahtliku vaimu poolest.

Peale konverentsi töö ka sugugi ei suigu. Paari järgneva aasta jooksul peeti üle paari tosina kohaliku konverentsi ja peetakse ikka veel. Pandi käima kuukiri „The Copec News“. Peeti Copec-suvekoole (kursusi). Asutati teaduslik osakond uurimistöö süvendamiseks. On olemas ka propaganda osakond. On tekkinud Copec-noorsoo liikumine, oma koosolekute, konverentside ja matkamistega, millega ta kannab mõtteid maale laiali.

Copec'i mõtteilm on väärt lähema vaatluse alla võtta. Muidugi ei tähenda aruannete kokkuvõtteis ja resolutsiooneis avaldatud mõtted ja väited mingit lõpulikku doktriini ega tule neid sellena võtta ka siis, kui nad kõlgi poolest sarnase mulje peaks välja kutsuma. Et täies ulatuses kokkuvõtete tsiteerimine liig palju ruumi tarvitaks, siis toome siin üksikute teemide järjekorras kujukamad avaldused.

I. Jumala olemus ja tema ilmasiht.

Kuna inimkond hädast ja praeguse aja segadusest väljapääsu otsib ja ses otsimises Kristus juhiks on, kellel „meelevald“ on, siis tuleb Kristuselt oodata selgete aluste leidmist sotsiaalsele elule, nagu tema kõigi usutunnistuste kristlastele ühise Issandana esineb.

Jeesus ilmutas Jumalat kui kõikide isa, kes inimese hästi on loonud. Sellest järgneb inimesiku kõrge hindamine, tema patu pärast aga sisemise uuenemise nõue, mis Jeesuse eneseohverduse läbi võimaldub. Jüngerite tunnetus Jeesuse olemusest kontrastis endiga tegi neile ideaali elavaks olevikuks. Tekkis tõsine lunastute osadus, mille ülem siht on Jumala riik — uus ilmakord (mitte humanistiline vendlus). Kuigi Jumala ilmaplaan on igavene, üleloomulik, peab ta kasvaval määral teostuma selles ilmas. Tema mahutab enesesse kõik tõsise edu võimalused inimkonna ajaloos selle planeedi peal.

Loodusteaduslised vastolud usuga kaovad, vaadeldes Jeesuse vahekorda loodusega. Temale on loodus Jumala riigi pilt. Jumal ei ole vägivald, vaid armastus. Inimene pole loodud auto-maadiks, vaid vabaks isikuks. Loodus ise saab ilmutuseks, on „läbi ja läbi sakramentaalne“. Inimesele antud ilmutus on kestev ja kohandatud tema arusaamisele. Kõrgem ilmutus saab meile osaks „isiku sakramendis“. Ühevääriliselt ekslik on põge-

neda selle ilmutuse eest, andudes ilmale, ja põgeneda ilmast, et anduda Jumalale. Tähtsam on inimkonna uuenemine Jumala eluväest armastuse läbi sel määral, kui üksik inimkondlise organismi osa reageerib Jumala armastuse kutsele, mis toob tagajärgi niihästi üksikule kui üldsusele.

Tunnetus, olla Jumala armastatud, täidab üksikut uute elu-impulssidega ja loob kõige suurema väärtusega isiklikka sidemeid inimkonnas, mis võimaldavad õigust ja jumalikkude sihtide tunnetust ehtsas apokalüptilises mõttes sellest oleneva lootuse, andumuse ja sõprusega.

Kuid selle aate teostamist takistab patt — langemise kalduvusemõjul loomuliku instinkti tagajärjel. Praegusaja komplitseeritud ühiskond oma saatusliku vastastikkuse sidumisega teeb patu ja vastutuse sotsiaalseks, millest võib päästa ainult martüürium — sotsiaalse lunastusena, mitte vähem kui individuaalsena.

Kirik ja üksikud kristlased peavad ikka jälle saama hapu-taignaks maailmale. Andumuses suurele ülesandele tervenevad nemad ise. Usk ei tohi eraasjaks jääda. Õpetus ja elu peavad kokkukõlas seisma, ka siis, kui see ristile viib. Meie ei tohi enam leppida sotsiaalsete oludega, kus valitseb ülekohus.

Midagi peale ristiusu pole suutnud inimesi ümber luua. Ainult ristiusk on tsivilisatsiooni pankroti üle elanud. Ainult Jumala vaimustatud suudavad endid ja maailma uuendada.

II. Kodu. Sotsiaalse küsimuse lahendamine peab algama perekonnas. Kristlikust seisukohast tuleb reformeerida vaateid perekonna elust, sotsiaalse elu algrakukesest. Eeskujulikus kodus on armastus ise — majaema, kelle kaudu valitseb kaunim vaim.

Võitluses elamupuuduse vastu tuleb ka võidelda vaesuse, tööpuuduse, haiguse ja kuritegevuse vastu. Hea elamupoliitika abil on võimalik ka neid vähendada. Teiste reformettepanekute seas tuleb kaitsta pere-ema huvisid maja korraldamises ja laste õigusi.

III. Sugu elu aluseks jääb Uue Terstamendi järel kasi-nus ja armastus, mis ei sobi meeste lõdva moraaliga. Arstidel pole õigust neist nõuetest vabastada. Lapsi tuleb kasvatada kasi-nusele ja enesevalitsemisele. Ei ole emaõigust ilma kohustuseta ja isata, sest ilma perekonnata puudub lapsel kindlustatud kasvatus.

Prostitutsiooni ja tema riiklise reguleerimise vastu peab kirik kõigest väest võitlema. Noorsugu tuleb abielu pühadusele ette

valmistada. (Sündimise kontrolli asjus läksid vaated lahku, niisama abielu lahutuse asjus.)

IV. Puhkeaeg ja lõbu. Puhkus vastab elu rütmis tööle ja tema iseloomule. Temal on sügavreligioosne tähendus, nagu selgub Jeesuse eeskujust, kes suurt jõudu ammutas enesekogumisest mägede üksilduses. Nii on tähtis pühapäeva rahu ja jumalateenistusest osavõtmine. Seda ei tohi keelata ka vabrikutöölisele. Tuleb võimaldada palgaga puhkust ja juhatust selle tarvitamiseks. Õigest puhkuse kasutamisest oleneb tema sügavus. Kirjandus, sport, mäng, muusika, teater tulewad seada tervete põhimõtete kohaselt, kasvatavas mõttes. Önnemäng on kahjulik. Teda tuleb ära võita kristliku vastutustunde ja omandusmõiste selgitamise abiga, ning riskeerimistungi juhtimisega eetilistele aladele. Alkoholi vastu tuleb võidelda, ilma isiku vabadust seaduse alla surumata.

V. Majanduselu, omandus ja tööstus. Jeesuse eetika pole mitte ainult individuaalne, vaid ka sotsiaalne (Jumala riik kõigis eluavaldustes). Evangeelium peab kinni vaimu primaadist. Eraomandus ei leia otsekohest hukkamõistmist, ehk küll mammonismi idu temas ei puudu. Praegune majanduskord on paratamatu hulkade rahuldamiseks, elu hõlbustamiseks ja teaduse ning kunsti eduks. Kuid tema toob ka üksiku rippuvuse, halbu korteriolusid, õudse suurlinnaelu, klassivõitluse ja raske võitluse sõjahädaohuga enesega kaasa. Temal on rida sotsiaalselt halbu tagajärgi. Rahaasjus valitseb erakapitali suhtes täielik vastutamatus. Soovitav on erapankade riigistamine ja võimsate kontsernide riikline kontroll. Kaubanduse tervendamiseks on vaja spekulatsiooni kõrvaldada ja kaubandust stabiliseerida kõikumiste vastu. Tööstuse konjunktuuride reguleerimiseks tuleb tööaega ja saaduste hulka elastilisemaks teha.

Eraomandus on arenenud seltskonnas ühiskonna kaasabil võimalik. Siis on ka ühiskonnal teatud õigustus tema kohta. Omandus on majandusline väärtus tema kasu pärast, eetiline väärtus tema tarvitamise pärast, religioosne väärtus tema võimu pärast.

Kolmest varanduse pealiigist — maa, tööstusvahend, kapital — on viimase probleemid kõige raskemad: kuhjamise võimalus on siin klassivahed tekitanud. Loomuvastane on, et kapital endale üürib ettevõtjaid ja töölisi selle asemel, et vastupidi oleks.

Maaküsimuses on eetikavastane, et ta juhuslikule omanikule kasu toob, kuna suurem hulk sest õigusest ilma on.

Mõõtes kristliku mõõdupuuga — inimese isiku lõpmatu väärtuse ja kõigi inimeste ühise õigusega taevase Isa antud maa peale — on praegune majanduskord ülekohtune ja peab alluma radikaalsele, järkjärgult läbiviidavale reformile, mille kallal kõik kristlased peavad ühiselt töötama.

VI. Politika. 1. Riigi võim ja selle piirid. Riigi ülesanne on ühendada inimesi sotsiaalselt-õiglates korras kõlbliste-usuliste põhimõtete alusel. Riigil on õigust nõuda sõnakuulmist tingimusel, et ta jääb Jumala tööriistaks. Ajakohases demokraatlikes riigis on üksik kaasvastutav, sest ta pole enam alam, vaid kodanik. Kristlaste südametunnistus ei tohi sellega riigi poolt tähelepanemata jääda.

Viimaseil sajanguil on kristlus vääratanud sellega, et pole Jumala korda püüdnud maksma panna poliitilises elus. Maailma kristianiseerimine — Jumala riigi asumine maa peale — tundub ikka selgemalt kiriku ülesandena. Sellega on maailma omapärane seaduslikkus eitatud.

Riigikord peab vastama rahva arenemisastmele. Demokraatiline enesevalitsus on kõrgem riigivorm. Tema nõuab aga ka üldist poliitilist kasvatust.

2. Erakonnad on tarvilikud, sest mitu teed viivad ühele sihile ja tõde tuleb uurida igast küljest. Ometi on parteipolitika tõsise politika alandamine egoismi tööriistaks. A priori on kristlasel raske olla täiesti ühe erakonna liige, sest ta ei saa ühegi erakonna kavaga täiesti nõus olla. Siiski võib ta igas erakonnas mõjuda haputaignana.

Klassivahed on põhipanevad praegusaja ühiskonna ehituses. Nad on paratamatud ja tunnustatavad ses mõttes, et iga klass annab oma osa ühiskonna elule. Klassiviha ei sobi ristiusuga. Teenimise teadvus ühiskonna kasuks peaks suutma kõiki ühendada.

3. Kristlik kohus on, et igaüks tervikut silmas peab, teda teenides, kas aktiivse osavõttega politikaelust ehk aga kommunaalse elu jälgimisega. Ka siin peab kristlane soolaks olema. Kogudused võivad selleks avalikkude vaielusõhtute kaudu palju äratust anda, et tõsta osavõtmist poosiitiivsest, aktiivsest poliitilisest elust.

Kiriku ülesanne on valvata, et politikas valitseks õige vaim ja et väärilised isikud esineks poliitiliste juhtidena. Tema peahuvi olgu sotsiaalne politika. Ka peaks tema erakondades vastastikust arusaamist edendama.

4. Ajakirjandus ja avalik arvamine. Kirikud ja teadlikud kristlased peaks oma tervet võimist tarvitama ajakirjanduse kristianiseerimiseks, et lugejad saaks täpseid teateid ja õiget informatsiooni, ning võiks jõuda õigele hinnanguile igas sise- ja välispoliitilises küsimuses ning et kaoks kahjulikud kõmulised, sihilikud sõnumid ja kirjeldused. Riik peaks ajakirjanikke seadma eksamite alla ja hoolitsema tõetruu ajakirjanduse eest. Igal tingimusel tuleb ajakirjandus vabastada kapitali mõju alt, tarbekorral riigistamise teel, jättes talle teatud mõttes akadeemilise vabaduse.

VII. Rahvusvahelised suhted. Kristlik usk on fundamentaalselt imperialismi vaimu vastane, mis avaldub võitude ihas, prestiishi hoidmises, ehk muul kujul isekate huvide laiutamises teise rahva kulul. Kristlikud kirikud ei tohi milgi tingimusel sõbrustada sarnaste püüetega.

Terve iseloomuga rahvuslik isamaalsus peab sobima rahvusvahelise ühistööga (co-operation). Otsitagu ühtlust mitmekesisuses, mitte uniformiteedis. Rahvusluse mõte ja väärtus peitub vaimlis-hingelises ühtekuuluvuses ja saatusepärasel ühe rahva liigete sidumises. Kus on rahvuslik iseteadvus, peab ka olema oma rippumatu riigielu.

Natsionalism on haiglane macchiavellismi pärandus, õpetus üksikriigi absoluutsest rippumatusest, kus osa on tähtsam kui tervik. Meile on Euroopa — orgaaniline üksus, ühise päranduse, ühiste huvide ja ühise vastutusega.

Internatsionalismi põhimõtte järele võib rahvas ainult siis õigusi nõuda, kui ta tunnustab kohuseid kõrgema ühiskonna vastu, mille osa tema on, ja peab ohverdama osa oma võimust, et osa saada avaramast, rikkamast ja paremini kindlustatud elust.

Ilma tuleb võtta tervikuna, organismina, mille tervis oleneb iga üksiku liikme funktsioneerimisest. Iga rahvas peab tervikule oma osa andma — omapärasel viisil. Seks peab ta püüdma oma kõrgemat ja paremat ollust hoida ja arendada.

Eetilised põhimõtted, mis seovad kristlasi nende poliitilistes, ökonoomilistes ja sotsiaalseis suhetes, ei peaks vähem kohustavad olema rahvaste vahel ning üksikisiku ja ühiskonna vahel suhetes teise rahvusega. Kristlikud rahvad on kohustatud, samuti kui üksikud, oma tarvetest ülejäävat osa kasutama toetuseks puudustkannatava kasuks, küsimata, mil põhjusel teine selle ilma varandusest vaene, iseäranis aga kui teine on mõne erilise õnnetuse ohver.

On juba moodustunud rahvusvaheline moraal, mis nii üldiselt vastuvõetud, et ühtegi riiki, kes seda ignoreerib, ei peeta tsiviliseerituks. Rahvaste Liidu asi oleks seda moraali edasi arendada.

Nii rahvuslistes kui rahvusvahelistes piirides tuleb tööstuse ja kaubanduse metoode ja resultaate hinnata selle järele, kuidas nad inimkonda teenivad. Lääne metoodide asetamine Idasse on loonud raske seisukorra. Iga komitee, mis käsitab neid küsimusi, tehku seda ühenduses ja kooskõlas teiste maade gruppidega.

Võisteldes isekeskis majanduse ja politika alal on kultuur-rahvad alla heitnud primitiivsed rahvad ja nende mail õppinud koloniaalpolitikat tegema. Selles politikas tulevad puht-omakasu-püüdlid motiivid kõrvaldada. Kuna kultuurrahvaste rahvaarvu juurdekasvu tagajärjel nende tagavarad ruttu vähenevad, tekib tarvidus tõsta harimata maade maapõue saaduste hulka. Sellest ei tule mitte järeldada, nagu oleks võõrastel eksploateerimise õigus. Omandus — ja eksploateerimise eesõigus on päriselanikkude oma. Rahvaste Liidu Rahvusvaheline Kontrollasutus peaks maade päriselanikkude huvide eest seisma.

Asumaade euroopastamine peaks kõrvale jääma, sest ekslik on dogma, et Lääne kultuur igas suhtes Ida kultuurist kõrgem on. Lääne-eurooplane, kes ei suuda austada primitiivseid kombeid, ei kuulu asumaile.

Vähemusrahvaste seisukord on 1919.—1923. a. rahulepingutega „enesemääramise“ õiguse alusel ennemini halvemaks kui paremaks muutunud, sest et rahuldati kõige pealt natsionalistlike vaimu nõudeid. Selle asemel tuleb võimaldada iga rahvusliku grupi loovat tööd ja nende harmoonilist ühistööd, et kaoks umbusaldus ja kadedus. Eeskujulik on ses suhtes Ameerika siserändajate seisukord, sest seal on võidule pääsnud osaduse mõte: ilma et üksikud osad kaotaks omapärasust, koonduvad nad orgaaniliseks tervikuks.

Rahvusvaheline abi ja ülesehitamise töö on rahvaste ühiselus kõige suurema tähendusega. Sest selle mõjul kahaneb pinevus ja kasvab usaldus, nagu näitavad suured abiandmise tööd sõja ajal ja peale sõda.

Kuna Rahvaste Liidu põhikirjas fikseeritud põhimõtted on sihitud maailma rahu edendamiseks, on kirikute ülesanne eriliselt seda toetada niisuguse õhkkonna loomisega, mis Liidu põhimõtete täieliku teostamist võimaldab, sest need ideaalid seisavad kooskõlas kristlike püüetega.

Kristlik ilmakord, milles kõik inimesed kui ühe Isa lapsed moodustavad ühe perekonna, ei sobi Vana Seaduse kitsa rahvuslikkusega. Euroopa religioosne-moraalne ja kultuurne ühtlus peab jälle elavaks saama. Selleks on vaja jõuda kiriku ühtlusele, kui ka mitte dogmaatiliselt ja küberneetiliselt, siis ometi vaimus ja armastuses. „Ilma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks“ peaks, nagu juba nüüd Inglismaal — kõigis mais ühendama kõigi kirikute esitajaid oma koonduses.

VIII. Sõda. Sõja põhjused on enese alalhoidmise tung, omamise iha, karja instinkt, imperialistlikud ja majanduslikud huvid. Ka religiooni nimel ja religiooni pärast on sõdu peetud.

Moraalselt õigustatakse sõda põhjendusega, et ta sagedasti olevat väiksem pahe. Üksikul polla õigust keelduda sõnakuulmast, kui riik teda sõtta nõuab. Isiklikul veendel tulla siis vaikida. Sellele vastatakse: Ka isamaa armastus võib nõuda keeldumist alluda, tuleb ometi käia südame hääle järel, sõda ei või kunagi olla veiksem pahe.

Moraalselt mõistetakse sõda hukka, sest ta takistab inimkonna väärilist edu suurele ühtlusele. Ta tõuseb ikka omakasupüüdest, ka rahvuslikust, ja võimu valitsuse ajal puudub igasugune instants, mis tema määramisele otsa suudaks teha, nii et sõjas iga moraal kokku variseb.

Jeesuse sõnu (Matt. 10, 34; Mark. 13, 7; Luuka 22, 35—38) saab sõja kasuks tarvitada ainult vale eksegeesi abil. Sõdade ettekuulutamise ei tähenda sugugi nende heakskiitmist. Jeesuse sõnad vaenlase armastusest ja kurjale mitte-vastupanemisest (Matt. 5, 43 jj. ja 38 jj.; Joh. 18, 36) on Vana Testamendi tasumõtte eitamise mõttes öeldud ning asetavad võimu kohale armastuse.

Rahusõbrad (mitte patsifistid) on veendunud, et sõda on vastolus Kristuse vaimu, õpetuse ja tahtmisega, kuid arvavad, et kaitsesõda ei või hukka mõista. Jeesuse nõudeid olla raske maksta panna terve rahva kohta, sest et see mitte üksi kristlastest ei koosne.

Patsifistide seisukohalt on sõda kui Jeesuse vaimu vastane igal tingimusel ülekohtune ja hukkamõistetav. Jeesuse ristitee oli tema tegutõestus võimu eitamises armastuse kasuks.

Sõja kõrvaldamine on üks suuremaist kristluse oleviku ülesandest — nagu kord orjuse kaotamine. Kirik peab õpetama, kuidas tõsiselt vaenlast oma rinnas äravõita.

Kristlased peavad avalikult täie mõjuga võitlema kõige vastu, mis võib sõda väljakutsuda, ja toetama kõike, mis soodus on rahule. Ilma tingimata peab hukka mõistma sõda, mida alustatakse ilma rahuliku lahenduse katseta. Niisama tuleb kaitsta iga-suguse tagakiusamise eest neid, kelle südametunnistus ei luba sõjateenistust. Uurides Uut Seadust Vaimu valgusel peaksid kristlased jõudma ühtlasele seisukohale.

Kõigi maade kirikud peaksid isekeskis kinnitama osadust, nii et ühise Kristuse kiriku kaudu leppimine võidaks ära kõik rahvuslikud eelarvamised, kahtlused, vaenu, ja et paljude maade kirikud võiks ühiselt valmistada Rahukava kõigile, kes peavad endid kristlasteks, et tõesti Kristus võiks valitseda kui Rahuvürst.

Kõiki organisatsioone, mis töötavad sõja vastu, tuleb kirikuil ja kristlastel toetada.

Kirikud ei pea mitte ainult rahu ajal seisma rahu eest, kui neid mingi hädaoht ei ähvarda, vaid ka sõja ajal peab neil julgust olema rippumatult seista õiguse ja rahu eest, isegi kui ajakirjandus ja avalik arvamine nende vastu on.

IX. Kuritegevus. Meie Rooma õigusel puhkaval karistussüsteemil on suured puudused: rikaste eelistamine parema kaitsevõimalustega, objekti suhtes suuremad karistused kui isiku suhtes, kurjategija lõpulik kompromitteerimine kodanikuna. On vaja seda õigust ristiusu vaimus põhjalikult reformeerida.

Jeesus ei eitanud kohtutegevust, kuid tema huvi polnud mitte ühekülgne seltskonna kaitse ega Vana Testamendi tarretanud tasumõte, vaid eksija isiku päästmine.

Faktid, et sõda on suurendanud kuritegevust, et kõrge protsent kurjategijaid on juba enne karistatud, sest vangikojad on kuritegevuse edendajad, — nõuavad vangimajade reformi.

Kuna „sündinud kurjategijad“ võrdlemisi haruldased on, tuleb võitluses kuritegevusega kõrvaldada selle väliseid põhjusi: vaesust, tööpuudust, korteripuudust, joomist, mängukirge, puudulikku kasvatust, vale eluvaateid.

Kuritegevuse käsitluses seisavad korratult ja ühtlase sidemeta üksteise kõrval põhimõtteina: karistus, hoiatus, ärahirmutamine, parandamine ja sootsiaalne reform. Tuleb süsteem koondata kahe viimase põhimõtte ümber.

Vangla karistused on üldse õnnetud: lühike vangistus ei anna küllaldase mõjutamise võimalust, liig pikk vangistus võõrutab kodaniku-elust, üksikvangistus rikub veel enam, hulgaline

kasvatatakse kurjategijate tüüpe. Vangla elu tuleb kujundada võimalikult produktiivseks — kristliku koguduse liikmete rohkel kaastegevusel. Vangistuse kestvus peaks olenema paranduse tagajärgedest.

Surmanuhtlus tuleb ära kaotada. Sest ka riik ei ole õigustatud inimese elu võtma, ei suuda ekslikku otsust heaks teha ega tõsist hoiatust saavutada.

Kõige parem ja kristlikum on parandussüsteem, mis ka kurjategija perekonda hoiab hävinemise eest (Inglismaal — 75% häid tagajärgi).

Kristliku kiriku püüd olgu ka kurjategijale lunastust võimaldada.

X. Kasvatatus. Et jumalik tõde on ainus võim, mis võib vabastada ilma materialismi köidikuist, siis on kiriku ülesanne, seda kristlikku tõtt maailmale tuua. See haridusollus ei pea mitte ühekülgsele esinema, vaid kristliku kasvatuses eesmärk peab olema „kõrgemal reaalsusel — Jumala armastusel — põhjeneva tunde, mõtte ja teo ühtlus.“ Ilma ümberkujundamise lähtekoht on Jumalas põhjendatud kindel kristlik isik.

Et seda religiooni, ilmavaate ja kõlbluse ühtlust saavutada, tuleb loobuda igast dualismist vaimuliku ja ilmaliku, vaimlise ja materiaalse vahel ja kõige maise sakramentaalse väärtuse tunnetust taotleda, nagu Jeesus seda omas kõnes, teos ja olemises ilmutas. Tuleb anda inimesele ainus kõikemahutav elusisu, mis suudab olla elusisuks kõigile teistele, nii et kristlane, vaatamata oma isiku ühtlusest leiab oma elu raskuspunkti osaduses mõtteosalistega, mitte iseendas. Selle kontseptsiooni võimuga suudab täielik Jumala riigi kodanik ühtlasi olla selle ilma täielik kodanik.

Kasvatustöös maksavad järgmised põhimõtted:

1. Kasvatus, sisaldades alalist vaheldusmõju isiku ja ümbruse vahel, peab ühes teadlise isiku mõjutamisega saavutama ümbruskonna ümberkujundamist, millega kaotatakse kõik teadlise kasvatuses takistused. Mõjukas kristlik kasvatus on mõeldav, kui vanemad, õpetajad ja omaksed on ühe vaimuga täidetud, kui kodu vaim ei ole vastolus kooli vaimuga, ja kui majanduselu ei hävita kõik head idud. Sotsiaalsete väärnähtuste ja kasvatustöö vaheldusmõju *circulus vitiosus*'e äravõitmine on võimalik ainult vaimuvõimsate isikute läbi. Kui niisugused isikud on rahvaõpetajad, siis ainult on sotsiaalse elu ümberkujundamine kasvatuses teel võimalik.

2. Kooliõpetajate kasvatamine on hea rahvakasvatuse alus. Ta peab neid vaimustama nende elukutsele ja neisse istutama vastutustunnet kristliku isiku elu jaoks.

3. Üksikainete ja astmete vahekorras saab ühtlust alal hoida ainult, kui ühtlane sihtmõte täidab süsteemi. Ühtlase põhimõttena võib eeldada ainult Jumala riigi teostamist maa peal.

4. Usuõpetuse tähendus ei ole sellega mitte, kõike usulist kasvatust koondada, nagu oleks usk kõigest muust õpetusest kõrvaldatud, vaid tema peab ainult selgemalt väljendama ja teadvusesse tõstma seda, mis on terve haridustöö aluseks. Ses mõttes on õpetaja isik kõige suurema tähendusega.

5. Õpilase vaimline silmapiir peab, vaatamata ehtsa isamaalsuse kasvatamisele, teadliselt ulatama ilma ja inimkonnani tervikuna. Ses sihis on kõik õppeained väärtuslikud. Hädaohtlik on siin Vana Testamendi õpetus: mitgi tingimusel ei tohi iisraeli partikularismi ja natsionalismi õpilastele ilma kriitikata ette kanda.

6. Mõlema sugupoole koosõpetamine on eelistatav, kui kool on ühtlasi kodu, s. o. perekond. Ühisõpetust ilma selle eelduseta, nagu eksternaadid, tuleb eitada.

7. Algkool ja keskkool on praegugi veel sotsiaalsete vahede väljendajad. Nad tohiks ainult üksteisele järgnevad haridusastmed olla, millest kõrgem kõigile andekaile lastele kättesaadav oleks. Samuti peaks olema ülikooliga.

8. Ülikool peaks, hoolimata uurimisinstituudi iseloomust, tema mõjukonda sattuvaile liberaalset haridust pakkuma.

9. Kasvatus on eluaegne areng ega tohi lõppeda kooliga. Täiskasvanute haridust (rahvaülikoolis) tuleb edendada palju enam kui seni. Eriliselt kirikuil on siin ülesanne, millest nad seni on liialt hoidunud.

XI. Kiriku sotsiaalne ülesanne. Kirik kui usklikkude ühendus peab jumalateenistusel, õpetuses ja elus tõsise osaduse põhimõtteid kuulutama. Sellepärast ulatab tema sotsiaalne töö üksiku isiku kohustusest palju kaugemale.

Nii saab akuutseks kiriku ja riigi probleem. Küsitakse: Mis on kirikul tegemist majanduse ja politikaga? Eks see ole riigi ülesanne? Eks „kristlik politika“ ole samasugune mõttetus nagu „kristlik keemia“? Ja kuidas võiks seda nõuda riigilt, mis ei koosnegi ainult kristlastest?

Nimelt, et kristlus veel mitte ei ole võitnud kõiki riigikodanikka, tulebki kirikul energilisemalt võidelda kristlikkude

mõtete propageerimises. Sellega ei riku ta sugugi riigitööd. Sest riigi asi on välispidine kord. Kirik aga hoolitseb õige vaimu eest: kirik on riigi südametunnistus. Et riik on inimeste ühiskond, siis on tal seda sisemist juhti vaja. See on probleemi lahendus.

Selle ülesande täitmiseks on kirikul vahendid: Elava Kristuse, inkarnatsiooni printsiipide ja Jumala riigi kuulutamine, nende põhimõtete rakendus sotsiaalsele elule kõigil aladel ja Kristuse vaimu maksmapanemine inimeste meelsuste muutmiseks kui esimene ja olulisem samm. Selleks vajab kirik vaimustatud jutlustajaid ja võhikutest kuulutajaid, kellel on sügav religioosne-teoloogiline ja praktiline-sotsiaalne haridus ja kes pööravad oma kuulutamisele niihästi üksikhinge kui rahva hinge poole. Jumalateenistuses on aga kirikul mõjuv abinõu tõsise osaduse edendamiseks.

Üksikud vaimulikud peavad üldiselt võimalikult tagasihoidlikult, selgetel juhusel aga seda otsustavamalt sotsiaalsete pahede vastu välja astuma. Avalikkuse selge juhtimise pärast peaks kirik sotsiaalse elu erialade jaoks eriteadlastest komisjone moodustama, kes põhjaliku kaalumise järel Jumala ja oma südametunnistuse ees selgeid otsusid annaks olukorrist ja üles seaks põhimõtteid, mille järele üksikud kristlased kooskõlas talitada võivad. Kristlike vaieldusringide korraldamise teel võiks põlevate küsimuste suhtes võitlevaid erakondi lepitada. Vabade karitatiivsete ühinguatega võiks kirik seista tihedamas töösaduses. Igal kirikul peaks oma komitee olema sotsiaal-küsimuste jaoks tarvilikkude alakomiteedega üksikkogudustes.¹⁾ Keskbüroo oma ajakirjaga oleks väga väärtusline.

Kõige väärtuslikum oleks aga kirikute eneste eeskujuga, kui nad rahulikus koostöös üksteisega elaks. Ja üksikus koguduses peaks vähemalt midagi algristikoguduse „kommunismist“ näha olema. Siis oleks kuulda kiriku võimsamat jutlust: tegu! Sest midagi ei tarvita ilm praegu enam kui armastust. Kes oleks aga enam kutsutud, seda eeskujuga andma, kui Jeesuse Kristuse kirik?

1) See töö on Tartu praostkonnas praost G. Rutopõllu algatusel alustatud.

Kaks aastat peale kõnesoleva konverentsi, 1925. a., leidis anglikaani kiriku pea, Canterbury peapiiskopp, tarviliku olevat riigikiriku kongressil kaebtust tõsta oma enese kiriku surnud eluvõõra seisukorra pärast. Meie imestame seda julgust. Aga mis peame ütlema ise omast seisukorrast? Just enese arvustus on väga tarvilik. Muidu ei või mingit paranemist ega edu olla.

Meil paistab sissejuurdunud olevat alternatiiv: kas kodanlus või sotsialism? Selles alternatiivis ei peeta kiriku ühendust sotsialismiga mitte võimalikuks. Meil maksab õnnetu Saksamaa eeskuju, kuna mujal mitmepool teisiti on. Meil on kirik põhimõtteliselt — kodanlik-kapitalistlik, ilma et ta rikaski oleks. Hädaoht on — rahva lõhkumine kaheks jäädavalt-vaenuliseks osaks. Materiaalset, ärilist parasitismi sallib kirik ennemini kui meelegeitlust vaesust, mille vastu võitlemine ometi ka kiriku ülesanne on. Ja Inglismaal on kirikud ühendatud jõul rahva killunemise ometi ära hoidnud. Seal ei ole alamkiht mitte kirikuvaenuline. Birminghamis olles kuulsin, et Manchesteri piiskopp olla tööliserakonna liige. Kuulsin oma kõrvaga tööliste juhi Ramsay Mac Donald'i õnnesoovi kiriklikule konverentsile. Shveitsis, Skandinaavias, Hollandis sümptatiseerib hulk kirikuõpetajaid töölisliikumisega. Meilgi peaks võimalik olema sünteesi leida. Ja kes ütleb, et kristliku kiriku uuenemine jälle alt madalast peale ei hakka? Ehk on tuleviku süntees ometi — vaese ja põlatu ühendus kõige vägevama vaimuga?

3.

Praktilise kristluse Üldkonverents
(Stokholmi „Life and Work“).

Rootsi peapiiskopi Nathan Söderblom'i algatus on tuntud harilikult „Stokholmi“ nime all. Välja kasvas tema Ilma Liidu organisatsioonist. Tarvidust kõigi kirikute üldkonverentsi järel tunti mitmel pool korruga. Ka Ameerika Ühisriikes on seda avaldatud. Ilma Liidu ringides avaldati sarnast soovi juba sõja ajal 1917. a. Rootsi peapiiskopi ja Shveitsi kirikute Liidu poolt. Haagi (Oud Wassenaari) koosolekul 1919. a. tehti juba heakskiitv otsus ja anti küsimus Shveitsi Kirikute Liidu, Rootsi ja Federal Council'i esitajaile lähemaks kaalumiseks. Valitud komitee tuli Pariisis kokku ja palus Federal Council'i, kellel ka juba

vastava sihiga komitee töötas, esialgset konverentsi ettevalmistustöödeks Genfi kokku kutsuda. See sündis 1920. a. augusti kuus. Siin moodustati suur komitee kolmest grupist: Euroopa mandri, Briti ja Ühisriikide kirikute esitajaist. Komiteesse kuulusid ka ooriendi ortodoksiliste kirikute esitajad.

See rahvusvaheline eksekutiivkomitee käis enne suurt konverentsi 4 korda koos: 1921. a. Peterboro's (Inglismaal), 1922. a. Helsingborgis (Rootsis), 1923. Amsterdamis ja 1924. Oxfordis. Üldkonverentsi ülesandeks ei seatud mitte kirikute ametlikku ühinemist, ei dogmaatiliselt ega organisatooriliselt. Peaülesandeks pidi olema vaimlise ühtluse tunde kinnitamine ja selle väljendamine tegeliku elu kujundamises, seisukoha-võtmises põlevate päevaküsimuste kohta, kus lahkumine kristliku vaimuga nii kisendavaks saanud — nagu suurtes sotsiaalseis, tööstuse ja rahvusvahelise elu probleemides. Need küsimused andsid endid igalpool tunda. Isegi kuulsakssaanud anglikaani piiskoppide Lambeth-konverentsil 1920. a. nõuti niisama üldist kiriklikku esitust ja ühtlast seisukohtade kaitset, millest oleneb kultuuri tulevik.

Stokholmi konverentsi ajaks oli 1925. a. määratud, küll mitte kogemata. Sest siis oli 1600 a. mööda Nikeea kontsiilist, kus tegelik elu täitsa kõrvale jäi. Nikeeas domineeris õpetus, Stockholm pidi otsima elu mõjutamist kristlikus vaimus. Loomulik, et kreeklased juures pidid olema. Ja nad tulidki. Ja kreeka keel kõlas Põhjamaal. *Nicännum* kostis Põhja templist algkeeles. Ja pühitseti Vana ja Uue ilma, Põhja ja Lõuna, Lääne ja Hommiku sõpruse sidumist Selle nimel, kelle käsul oli kord mindud kõige maailma sisse.

Päevakorra oli juba Helsingborgi koosolek 1922. a. kindlaks määranud, väga sarnaselt Copec'i omale:

1. Kiriku kohustus, silmas pidades Jumala plaani ja tööd maailmas.

2. Kiriku seisukoht ökonoomiliste ja tööstuste probleemide asjus.

3. Kiriku seisukoht sotsiaalsete ja moraalsete probleemide asjus.

4. Kirik ja rahvusvahelised suhted.

5. Kirik ja kristlik kasvatus.

6. Kristlikkude organisatsioonide kooperatiivsed ja föderatiivsed püüded.

Päevakorra üksikasjaliseks läbitöötamiseks oli valitud erikomitee, et ära määrata põhijooni, millel vaidlused pidid liikuma, ja meetode, kuidas probleeme käsitada. Päevakorra komitee tegi oma töö Amsterdams 1923. a. septembris.

Esimese punkti kohta sooviti suurte sektsioonide poolt määratud kõnelejaid, kes käsitaks küsimuse vaimlist ja eetilist külge, ilma kaldumata dogmaatikasse, üldkristlikes piirides. Teistes punktides nõuti võimalikult suurt konkreetset, andes seisukorra kirjeldust ja hindamist, rõhutades probleemide akuutseid külgi, esitades üksikute maade kogemusi ja uuenduskatseid, ja hoides ikka rahvusvahelist, s. o. võimalikult üldist joont, ning püüdes leida kristlikku lahendust, silmas pidades eriti ka selle takistusi.

Kolmas punkt jagunes sealjuures ritta alaküsimusi:

- a) perekond — kodu — korteriküsimus.
- b) sugupoolte vahekord, — uus naisideaal pahena, millest tuleb üle saada, — eetilise tasapinna langemine, — avalik ja salajane kõlvatus — abielulahutus — j. n. e.
- d) noorsugu — noorsoo liikumised — nende hädaohud ja arenevõimalused — ristiinimese kohus nende suhtes.
- e) elukutse — tarve, iga kutse kristlikku ideaali ära määrata.
- f) puhkus — loov instinkt — oma väljendusega.
- g) kuritöö ja karistus — kristlik hindamine.
- e) sotsiaalne töö — sisemisjon — settlements — kristlikud asundused.

Nende küsimuste käsitamiseks sooviti skeemi:

- a) Missugune on kristlik ideaal (s. o. kodule, suguelule jne.).
- b) Takistused Teie maal?
- d) Teie meetodid takistuste võitmisteks?
- e) Lähemad sammud Teie maal, rahvusvaheliselt?

Neljas punkt.

1. Kristlik riigi mõiste.

- a) indiviidi kohused riigi vastu (uniformiteedi piirid, seaduse rikkumine südametunnistuse pärast jne.).
- b) Kiriku ja riigi suhted (kiriku kohus riigi tegevust jälgida ja hinnata).

2. Vähemusrahvad.

3. Rahvusvaheliste suhete kristlik ideaal.

4. Ühistöö võimalused riigis tegelikult (kaubandus, teadus, tervishoid, hoolekanne jne.).

5. Rahvaste tülide põhjused, sõda, sõjahädaohud, kiriku püüded sõja ärahoidmiseks. Propaganda, eriliselt koolides. Kiriklised rahu edendamise organisatsioonid.

Viies punkt.

1. Kristlik kasvatus ideaal.

2. Olemas olevad kristlikud kasvatusasutused. Uued päda-googilised liikumised.

3. Muud kasvatuslised tegurid:

a) algharidus. Uute voolude hindamine.

b) kõrgem haridus. Kiriku nõuded.

d) teadus.

e) kunst, kultus.

f) kirjandus. Tema kasu ja kahju.

g) ajakirjandus. Kristliku avaliku arvamise kujundamine.

h) kaubandus-tööstus. Kiriku kohustused uuemates tööliste liikumistes.

Kuues punkt.

1. Mõjuvamad meetodid — üksikasjaliselt.

2. Olemas olevad organisatsioonid.

3. Töö intensiivsustamine neis.

4. Täiendavad tarbed.

5. Kristliku mõtte ühtlustamine.

Selle kava järele olid suured grupid (peale kreeka) oma töö tõesti piinlikult teinud. Terve kirjandus oli olemas ja saadaval. Inglise grupp tõi Copec'i resultaadid. Ameerika oli iseseisva töö teinud. Saksamaa kasutas evangeelse-sotsiaalse konverentsi töövilja. Prantsusmaal oli Elie Gounelle põhjaliku kava valmistanud.

Konverents tuli kokku augusti kuus Stokholmi. Osa koosolijaid oli nädal enne ametlikku algust koos, et mitmesuguste rahvusliste gruppide tööd läbi vaadata ja kokku võtta. Selleks jagati nad komisjonidesse, kes peale ühe maale laiali saadeti — lossidesse ja asundustesse, nagu Sigtuna. Kokku oli 12 komisjoni järgmise jaotuse järele:

I, 1: kristlik armastus, majandus, tööstus.

2: majandus.

II, 1: kutse.

2: sotsiaal-küsimus.

3: alkohol.

III, 1: rahvusvaheline elu.

2: tõu-küsimus.

3: seadus.

IV, 1: isik.

2: ühiskondlik kasvatus.

3: õpperaamatud.

V: kristlikkude ühiskondade lahendamise meetodid¹⁾.

Komisjonide töö oli ülitähtis. Siin sõlmiti esimesed intiimsemad tutvused, õpiti tundma põhimõttelisi lahkuminekuid, muidugi äärmise sõbralikkusega, tutvuneti materjaliga, loodi esimesed põhisünteesid. Resolutsioonide tegemine polnud sunduslik. Ei olnud ka mingit protokolle ega kirjatoimetajaid. Vaidluste käik ja tulemused võeti juhataja poolt kokku ja anti enne päris-konverentsi algust trükki.

Konverentsi ilu ja hiilguse kirjeldus ei puutu siia.

Komisjonide aruannetest olgu siin kohe esildatud tulemuste lühendatud väljavõtte kujukamate seisukohaavaldustega (pea-) komisjonide järjekorras.

I komisjon: ökonoomilised-tööstuslised probleemid.

Evangeelium ise annab kätte kiriku sotsiaalsete ülesannete põhjendused. Elava võimuna määrab ta kiriku kutse ja sotsiaalsed suhted. Kristlikku ühiskonda suudavad luua ainult inimesed, kellel on Kristuse vaim. Kirik ei tohi vaikida, kui olud ei vasta Jumala riigi nõuetele. Oma süüdi ei tohi kirik salata. Ta ongi ihuliste ja vaimliste ülesannete suhtes oma vastutust liiga kergelt võtnud. Kristuse vaimu mõju inimese terve elu vabastamiseks on ta liiga madalalt hinnanud. Kirik peab oma õpetust enam rakedama sotsiaalsele tööle.

Selle aluseks võivad põhimõtted olla:

1) **Armastus.** Kristlastena peame armastust suuremaks võimuks, kui omakasu ja ainelist võimu. Jumal on armastus. Igasugune inimkonna kõlbline edu annab ennast arendada ainult armastuse läbi — heatahtluses, ühistöös, toetamises, teenimises, ohverdamises.

2) **Vennalikkus.** Ühe isa lastena oleme üks perekond. Isa silmis on igal lapsel väärtus. Nii peame tegelikult iga ini-

1) Võrdle „Eesti Kirik“ 1925, №№ 39, 40, lk. 307—309 ja 314—316.

mese väärtust tunnustama. Selle väärtuse arendamine on tähtsam kui rikkus. Inimlik tegur on majanduses enam kui aineeline kasu.

3) Õiglus. Ilma õigluseta ei suuda ükski ühiskondline kord rahuldada inimlikka kavatsusi. Inimene on nõnda loodud, et ei või rahuldust leida ülekohtustes oludes. Seni ei ole mingit teed leitud, kuidas tööd ja teeneid õiglaselt tasuda.

Armastus, vennalikkus, õiglus pole mitte sõnakõlksud. Nad on osa igavesest ilmakorrast, juhtmõtted jumaliku autori-teediga.

Kirik ei või anda lõplikku kava ühiskonna korrale. Kogemused täiendavad neid alatasa. Kiriku ülesanne on meelsuse puhastamine, südametunnistuse harimine, silmade avamine, parema tahtmise istutamine.

Eraomandus. Ristiusk ei vaata ühegi varanduse kui eesmärgi, vaid kui vahendi peale, mis inimese kätte usaldatud. Varanduse „omanikud“ on tõepoolest Jumala varanduse valitsejad, ühiskonna teenistuses ning on vastutavad varanduse käsituse viisi eest. Kasuahnitsus ilma vastava tööta tuleb hukka mõista, eriti spekulatsiooni kujul, mis loomulikule majandusele on kahjulik. Töökohustus on siduv kõigile ilma mingi eesõigusega.

Kannatajate saatust on kirik alati pehmendada püüdnud. Tulevikus peab ta ikka enam nõrkade ja õnnetute hooldamiseks kaasa töötama igas ettevõttes, mida ühiskond selleks tarvitab.

Tööstuse ülesanne on rahuldada kõiki tarbeid eeldustena isiku vaimuelule, kui nõrgemale väärtusele. See teadmine tõstab töölisel tööväärtuse tunnet. Siis ei tunne ta end mitte võõra huvide mängukannuna või tööriistana. Tööline omab suurema töökindlustuse ja leiab rahuliku töövõimaluse. Töölisele tuleb võimaldada ettevõttes osaniku õigust, niisama järelvalve õigust, kus tema huvid puudutatud on. Vastutus ja autoriteet peavad käima käsikäes.

Laste töö ei ole ühiskonna huvides mitte õigustatud. Enneaegne laste töölepanemine katkestab kasvatuses enne selle juurdumist — ja halvab lapse arenemist ühiskonna kahjuks. Laste töö rikub tööturgu ja sunnib võistluse pärast ühte riiki teise halba eeskuju omaks võtma. Nii on see pahe saanud rahvusvahelise ulatuse.

Tööpuuduse pahed on õudsed: hirmu surve, pettunud lootused, oskuse langemine, moraalne kahju, lodevus, meeletamine. Tööpuuduse vastu kinnitamine hoiab küll töölise perekonna

elus, kuid on võimetu hoidma ebamoraalsete tagajärgede eest. Tööta noorsoo suhtes on kiriku vastutus otse hirmuäratav. Moraalsele tundele on tööta-oleku seisukord väljakannatamata. Põhjused tulevad leida ja kõrvaldada. Tööpuuduse probleemi ei tohi lahendamatuks pidada.

Selleks peavad kõik kristlased ühte heitma ja kõik tegema, et koguduste vastutustunnet äratada.

II komisjon: kiriku moraalsete-sotsiaalsed ülesanded.

Välja minnes evangeeliumist kõneldakse individuaalsest ja sotsiaalsest lunastusest ja vastavalt kiriku kohustustest.

Inimkonna algrakukesena on kõne kodust ja perekonnast laiemas ulatuses, solidaarsusest perekondade vahel ning ühisest vastutusest, millega kirik suudaks endale kindlustada suurema mõju ühiskonna peale.

Sugupoolte vahekorda käsitab aruanne mahedamini kui Briti grupi oma.

Järgmised löiked käsitavad kuritegevust ja karistust, nende ärahoidmist, vangide ja nende perekondade hooldamist, lõbukultuuri ja alkoholiküsimust.

(Järgneb.)

Lugejaskonnale lahkeks teadmiseks ajakirja asjus.

Käesoleva numbriga jõuab lõpule „Usuteaduslise ajakirja“ I aastakäik, nagu oli kavatsatud, et ajakiri ilmub 4 korda aastas (nimelt septembris, detsembris, märtsis ja juunis). Septembris algab jälle uus aastakäik.

I eestikeelne usuteadusline ajakiri on 1926/27 oma esimese sammu astunud. Huvitav on sel puhul tähele panna meie vennasrahva soomlaste usuteaduslise ajakirja („Teoloogiline Aikakauskirja“ 1926, 6 vihko) heatahtlikku kirjutist peatoimetaja piiskopp J. Gummerus'e sulest. Selle järele kui Piiskopp oma ajakirja lugejaid meie ajakirjaga on tutvustanud ja neile selle lugemist hõimusedemete kinnituseks soovitanud, juhib tema väga õigesti tähelepanu neile raskustele, mis usuteaduslise ajakirja väljaandmisel ja tema tarvilisel kõrgusel hoidmisel väikeses Eestis veelgi suuremad on kui Soomes, ühtlasi rõhutades usuteaduse möödapääsematu tarvilikkust kirikule.

„Usuteaduslise ajakirja“ ilmumist I aastakäigul on ainelihest küljest võimaldanud esimesel joonel abiraha, mis anti härra Haridusministri lahkel ettepanekul.

Edasi on lugupeetud Lugejaskond ajakirja tellimisega või üksikute numbrite ostmisega ajakirja aineliselt ja veel enam moraalset toetanud. I eestikeelse usuteaduslise ajakirja tellijate nimestik on m. a. teatavas mõttes ajaloolise tähendusega ja kuulub alleshoidmisele.

Artikleid on seni kirjutanud peaaesjalikult usuteaduskonna liikmed, kuid on ka mõni artikkel väljastpoolt saadetud. Nagu käesolevast numbrist näha, on Ungari piiskopid meie ajakirja oma artiklitega austanud, andes meile ülevaateid ja teateid meie hõimrahva ungarlaste kiriklikust elust. Ka Soome kirikuolude kohta ja ungarlaste katoliku kiriku kohta on autentseist hallikaist artikleid loota.

Ajakirja teise aastakäigu hinda on usuteaduskond otsustanud tõsta, kuna ühelt poolt ajakirja numbrid seni on müüdud umbes poole hinnaga sellest, mis iga trükitud eksemplar omale maksma läheb, ja teiselt poolt tarvis on, et ajakiri ikka enam oma jalgele hakkaks tugema. Nimetatud põhjustel ei saa arusaaja lugejaskond hinna tõstmist vististi mitte ülearuseks pidama.

II aastakäik maksab ettetellitult (ühes saatmisega) 360 mk., üksiku numbri hind on 100 mk. Muud ilmunise tingimused ja tellimise- ja müügikohad jäävad endisteks. Toimetus.

Usuteaduslisi oskussõnu.

C.

Ḳancelli — altarivõre.
 Ḳäfareopapismüs — tsesareopapism.
 Ḳhalbäer — kaldealane.
 Ḳhalbäiř — Kaldea.
 Ḳαλλολίβανον — hiilgav vask, liibanoni vask.
 Ḳhaoš — kaos, uhu.
 Ḳhaoiř — kaootiline.
 Ḳhariřma — karisma.
 Ḳhariřmatiř — karismaatiline.
 Ḳhartophylax — kartofüülaks, patriarhi sekretär.
 chartularius — kartulaarius.
 Ḳheiroteřie — kiroteesia
 Ḳheirotonie — kirotoonia.
 Ḳheirotoniřieren — kirotoneerima, käsi peale panema.
 Ḳherub — keerub.
 Ḳherubiniřer Gefang — keerubite laul.
 Ḳhiliarđ — kiliarh.
 Ḳhiliasmüs — kiliasm.
 Ḳhiliařt — kiliast.
 Ḳhiromant — kiromant, käetark.
 Ḳhiromantie — kiromantia.
 Ḳhor — koor, väär.

Ḳhoral — koraal.
 -buđ — koraaliraamat.
 -gefang — koraalilaul.
 Ḳhoraltar — koorialtar, pea-altar.
 Ḳhoramt (horae canonicae) — koori palveteenistus, kanoonilised tunnipalved.
 Ḳhorbiřřof (chorepiscopus) — vikaarpiiskopp, koorpiiskopp, maapiiskopp.
 Ḳhorbuđ — vastulaulu-raamat.
 Ḳhorbienřt — koori missateenistus.
 Ḳhorist — koorilaulja, korist.
 Ḳhornabe — kooripoiss.
 -gefang — koorilaul.
 -geřtiřhl — kooritoolistik.
 -hemb — koorirüü.
 -herr — koorihärra, koori-isand.
 -mönđ — koorimunk.
 -pult — kooripult.
 -rođ — koorirüü.
 -řanger — koorilaulja.
 -řřtuř — koorilõpmik.
 -řřhrante — koorivõrend.
 -řřhüler — kooriõppur, -poiss.
 -řřhweřter — kooriõde.
 -řřtuřl — kooritool.

Chorumgang — koori-ümbriskäik.
 Chorus — kroonlühter.
 Christma — krisma, pühitsetud õli.
 Christentum — kristluskond; kristianism.
 Christenverfolgung — kristlaste tagakiu-
 samine.
 Christenvolk -- ristirahvas.
 Christfest — jõulupüha.
 christianisieren — kristlustama.
 Christkind — jõululaps.
 christlich — kristlik.
 Christlichkeit — kristlikkus.
 Christmesse — jõulumissa.
 Christnacht — jõuluöö.
 Christologie — kristoloogia.
 christozentrisch — kristotsentriline.
 Christozentrismus — kristotsentrism.
 Christtag — jõulupäev.
 Christus — Kristus.

Christusandacht — kristuspalvus.
 Christusbeziehung — kristussuhe.
 Christusbild — Kristuse pilt.
 Christusmonogramm — Kristuse mono-
 gramm.
 Christusmysterium — kristusmüstika.
 Christusoffenbarung — kristusilmutus.
 Christusorden — Kristuse ordu.
 Christusstatue — Kristuse kuju.
 Christwoche — jõulunädal.
 äthionische Gottheit — maaomane jumalus.
 ciborium — tsiboorium, armulaua leivik.
 communio — kommunion, ühendus.
 coenaculum — sööma-aeg; söömalaud
 (kloostri).
 confessio — konfessioon, tunnistus.
 credo — usutunnistus.
 cultus — kultus.
 cyrilische Schrift — Kyrilli kiri.

D.

Dalmatita — dalmaatika.
 Dämon — demon, kuri vaim, paharett.
 Dämonenabwehr — demonite peletamine.
 Dämonenaustreiben — demonite välja-
 ajamine.
 Dämonenbeschwörung — demonisajatus;
 demonilausumine.
 Dämonenbild — demoni kuju.
 Dämonenglaube — demoniusk.
 Dämonenpriester — demonipreester.
 Dämonentänze — demonitantsud.
 Dämonenzauber — demoninöödus.
 dämonisch — deemonlik, kurja vaenuline.
 Dämonologie — demonoloogia.
 Dankaltar — tänualtar.
 Dankgebet — tänupalve.
 Dankgottesdienst — tänu-jumalateenistus.
 Danklied — tänuulaul.
 Dankliturgie — tänuiturgia.
 Dankopfer — tänuohver.
 dankjagen — tänu andma.
 Dankfagung — tänuandmine.
 Darbringung (d. Opfers) — (ohvri) annetus.
 darreichen (Abendmahl) — pakkuma, ja-
 Darlehen — laen. [gama.
 Dasein (Gottes) — (Jumala) olemasolu,
 (Jumala) eksisteerimine.
 decimieren — kümnist võtma.
 decretum — dekreet, käskkiri.
 δέσις — de-esis, pilt, mis kujutab Kris-
 tust ülempreestri rüüs.
 defensor fidei — usukaitsja.
 Definition (dogmatische) — definitioon,
 määrang (dogmaatiline).
 Degradation — degradatsioon, alanda-
 mine, ametiastmes alandus.
 Deismus — deism.

Deist — deist.
 Defalog — kümme käsku, dekalog.
 Defan — dekaan, praost, toompraost.
 Defanat — praostiamet, dekaanat.
 -sprenkel — praostkond, dekaankond.
 -synode — praosti sinod.
 Defretale — dekretaal.
 Delatoren — salakaebajad.
 Delegation — saatkond, delegatsioon.
 Demeritenanstalten — demeriitide asutis.
 Demiurg — demiurg.
 Demoralisation — komblsruerike, demo-
 ralisatsioon.
 demoralisieren — demoraliseerima.
 Demut — alandus, alandlikkus.
 demütig — alandlik.
 demütigen — alandama.
 -sich — alanduma.
 Demütigung — alandamine.
 Denar — teenar (raha).
 Denvertretung — mõtlemisasendus.
 Denomination — denominatsioon, usu-
 tunnistus (kirikuna).
 Deputatus (δεputάτος) — deputaat.
 Derwisch — derviš (islami munk).
 десное братство — desnoje bratstvo,
 paremakäe-vennaskond.
 Determinismus — determinism.
 Determinist — determinist.
 Deuteronomium — V Moosese raamat,
 deuteronoomium.
 Devolution — õiguse või vara siirdumine,
 Devolutionsrecht — siirde-õigus. [siire.
 Devotion — härdu, andumus, pühendus.
 diaconicum — diakoonikum.
 Diafonat — diakonaat.
 Diafonen — diakonid.

Diafonie — diakoonia.
 Diafonissen — diakonissid.
 -austalt — diakonissiasutis.
 Diaspora — välisasundused, diaspora.
 -gemeinde — hajukogodus.
 Diatessaron — diatessaron.
 Diatribe — diatriib, käsitlus.
 Dicerium — dikeerium (lühter).
 Dichtung (religiöse) — (religioosne) luule.
 Didache — didahee.
 Didaskalia — didaskaalia.
 Didaskalos — didaskal.
 Diebszauber — vargusõidus.
 Diener (der Kirche) — kiriku teenija.
 Kirchendiener — kirikuteener.
 Diener des Evangeliums — evangeeliumi
 teenija.
 Dienstpsalter — teenistuspsalter.
 diesfettig — siinpoolne.
 Diesfeits — siinpoosus.
 Dignität — väärikus, auväarsus.
 Dimissorale — dimissoraal, vabastuskiri.
 Ding — asi, ese.
 Ding an sich — asi eneses.
 Dinge, die lehten — viimsed asjad.
 Dioskuren — dioskuurid.
 Dionsanagnode — dioikees-sinod.
 Dionsese — dioikees (diötsees): a) piiskop-
 kond (õhtumaal); b) patriarhkond
 (hommikumaal).
 Diptychon — diptühon, kaksiklaid.
 Direktorium — direktorium.
 Diskos — diskos.
 Diskussion — vaidlus, diskussioon.
 Disposition — dispositsoon, kava, järjes-
 tus.
 Dissenters — dissendid, lahkused.
 Dissidenten — dissidendid.
 Distribution — väljajagamine.
 Distributionsformel — sakramendi-, välja-
 jagamis-sõnad, -formulid.
 Disziplin — õppeala, -haru; kari [kari].
 Disziplinarverfahren — distsiplinaarkohus
 [-kohtu].
Divina Commedia — Jumalik komöödia.
 Divination — divinatsioon, tuleviku en-
 nustamine või õnnetuse põhjuse küsi-
 Divinon — jagamine. [mine.
doctor — doktor.
 Dogma — dogma, õpetuslause.
 Dogmatik — dogmaatika; dogmaatik (n.
 Maarja hümn).
 Dogmatiker — dogmaatik.
 dogmatisch — dogmaatiline (õpetusele
 vastav).
 Dogmatismus — dogmatism.
 dogmatistisch — dogmatistlik (äärmiselt
 arvustamata tõeks pidav).
 Dogmengeschichte — dogmakristlus.
 Dogmengeschichte — dogmadelugu.

Dogmenreligion — dogmareligioon.
 Doketismus — doketism, näivus.
 Doctrinarien — doktrinaarlane.
 Dom — toom.
 Domestifos — domestik.
 Domherr — toomhärja.
Dominica (dies) — Issanda päev, püha-
 päev.
Dominica in albis — valge pühapäev.
 " " *palmis* — palmipuudepüha.
 Dominikaner — domiiniklane.
Dominus — isand, Issand.
Dominus vobiscum — Issand teiega.
 Domkandidatenstift — toomkandidaadi-
 asutis.
 Domkapitel — toomkapiitel, toomkapittel,
 toomkapitul.
 Domkirche — toomkirik.
 Domshule — toomkool.
donatio Constantini — Konstantini an-
 netus.
 Donatismus — donatism.
 Donatisten — donatistid.
 Donnerfeil — kõuevasar, piksenool.
 Doppelart — kaksiskirves.
 -chor — kaksiskoor.
 -fenster — kaksiskaken.
 -fapell — kaksiskabel.
 -kirche — kaksiskirik.
 -kreuz — kaksisrist.
 -natur — kaksisloond [-loonu].
 -orden — kaksisordu.
 doppelte Moral — kahesugune moraal.
 Dornenkrone — okaskroon.
 Dotation — dotatsioon: kingitus; au-
 tasu.
 Doga — au, aupaiste, kiitus.
 Dogologie — doksolooogia, kiituselaul.
 Drache — lohe-, lendmadu, draakon.
 Drachentampf — lohevõitlus.
 Drachma — trahmaraha.
 Dragonaden — dragonaadid.
 Draperie — voldistik.
 Dreiblatt — kolmikleht.
 Dreibogen — kolmik-kaar.
 dreieinig — kolmainus.
 Dreieinigter Gott — Kolmainus Jumal.
 Dreieinigheit — kolmainus.
 Dreifaltigkeit — kolmainus.
 -äbennnen — kolmainujumala-tunnistaja.
 -äfest — kolmainujumala-püha.
 Dreigliedrigkeit — kolmeliikmesus.
 Dreiheit — kolmsus.
 Drei Könige, die heiligen — kolmeku-
 ningapüha.
 (Das) Dreimal-heilig (*τρεῖς ἅγιον*) — kolm-
 kord-püha, trishagion.
 dreischiffig — kolmeööviline.
 Dreißig — kolmikiste.
 Druide — druid.

Dualismuſ — dualism.
 Dualiſt — dualist.
 dualiſtiſch — dualiſtlik.
 духоборцы — vaimuvõitlejad, duhhobortsid.
 духоборчество — duhhobortsid usk.
 Dulder — ſallija, kannataja.

Duldsamkeit — ſallivus, tolerantſ; geduldig — kannatlik.
 Duldung — ſallimine.
 durchbeten — kogu aeg paluma.
 durchbeten — lõpuni paluma.
 Durchbruch — läbimurang.
 durchgeiſtigen — läbi ja läbi vaimsustama.
 Dynamismus — dünamism.

E.

Ebed Jahve — Ebed Jahve, Jehoova sulane.
 Ebenbild (Gottes) — (Jumala) ſamapalend.
 Eben-Ezer — Eben-Eeſer.
 Ebioniten — ebioniidid.
 Ecce homo — ennäe inimest!
 Ecclesia — ekkleesia, êklesia.
 Eccleſiarth — ekleſiarh.
 Eccleſiaſtes — jutlustaja, (koguja raamat).
 Eckſtück — nurgis.
 Ehrerbietung — aupakkumine, auandmine.
 Eid — vanne.
 Eidesformel — vandeformul.
 Eifer — püha ind [innu], agarus.
 Eigenſtücke — omakirik.
 Einfalt — kohtlus.
 einfältig — kohtlane.
 Einführung (des Pfarrers in Amt, Introduction) — ametiſſeſeadmine.
 eingeborner (Sohn) — ainusündinud.
 Eingebung (der Schrift) — ſisendus.
 Einſetzungsworte — ſeadmiſſõnad.
 Einſiedler — erak.
 Einſiedlerorden — erakuordu.
 Einswerden — ühekssaamine.
 Eintracht — üksmeel.
 einweihen — pühitsema, pühendama.
 Einweihung — pühitsemine, pühendamine.
 Einweihungsritus — pühitusriitus.
 Einzelfeld (beim Abendmahl) — erikarikas, isekarikas.
 Ekdik — ekdik, kiriku ametlik kaitsja.
 Ekloge — ekloog, väljavalik.
 Ekſtaſe — ekſtaas.
 Ekſtaſifer — ekſtaatik.
 Ekteenie — ekteenia.
 Ektheſis — ektees, usuſetus.
 electi — elektid, valitud, manilased.
 El-Elohim — El-Elohim (Jumala nime-tus V. T.).
 Element — element, alge.
 Elendenbruderschaft — viletsate vennaskond.
 Elevation — elevatsioon, ülitus.
 Elſaſiten — elkaſiividid.
 Elohiſt — elohiſt.
 Emanismus — emanism.

Empfängnis (Mariae) (conceptio) — Maarja ürajatus, kontſeptsioon.
 Empore — väär.
 Endytion — endüüt, pealiſrüü.
 Endzeit — lõppaeg.
 Endzweck — lõpp-eesmärk.
 Engel — ingel.
 Engelbarſtellung — inglükujutus.
 Engel des Herrn — Iſſanda ingel.
 Engelfuß — inglükultus.
 Engelſehre — ingliteõpetus, angeloloogia.
 Engelverehrung — inglite austamine.
 engigülig — tiheſambune.
 Entolpion (Panthagia) — rinnakuju; panhagia.
 Enkratiten — enkratiividid.
 Enotikon (formula Concordiae) — enotikon, ühendusformul, konkordiaformul.
 Enthaltſamkeit — loobumus, keeldumus, karskus, kasiuus.
 Entheiligung — pühatustamine.
 Enthuſiaſmus — entuſiaſm, vaimuſtus.
 Entlaſtungsbogen — kergenduskaar.
 Entrückung — mujaldamine, mujaldus, teiſaldamine, teiſaldus.
 Entſagung — hoidumine, loobumine, keeldumine.
 Entſündigung — patuſt vabastamine, vabastumine, vabastus.
 Entweihung — pühaduſehävi.
 Entychten — entühiidid, fataliſtid.
 Enzyklika — entſüklika, paavſti ringkiri.
 Eparchie — eparhia, metropoliitkond, piiskopkond.
 Ephodos — efood.
 Ephorus — efood, ülemlhooldaja, ſuperintendent.
 Epigonation — epigonaat (vaimuliku riie-tuſe puuſapealne oſa).
 Epigraphik — epigrafiika.
 Epitſefe — epiklees.
 Epimanifien — epimaniigid, käiſepidajad.
 Epiphanie — epifaania, ilmumine.
 Epiphanieneſt — ilmumispüha (kolmekuningapüha).
 Epifkopalismus — episkopalism.
 Epifkopat — piiskopkond, episkopaat.

Epistel — epistel, kiri.
 Epistemonarch — epistemonarh, palvele-
 Epistoliar — epistolaar. [kutsuja].
 Epitaph — hauakiri, epitaaf.
 Epiteretes — epitereet.
 Epitimion — epitimion, kiriklik kari.
 Epitrahelion — epitraheelion.
 Epitropos — epitroop.
 Erastianism — erastianism.
 erbaulich — kosutav, ehitav.
 Erbauung — kosutus, ehitus.
 Erbauungsliteratur — kosutuskirjandus.
 Erbeerbänis — sugukonna-matuspaik,
 pärimatuspaik.
 Erbrecht — pärimisõigus.
 Erbsünde — pärispatt.
 Erdgeist — maavaim.
 Erdgott — maajumal.
 Erdgottheit — maajumalus.
 Erdmutter — maaema.
 Erdseele — maahing.
 Eremit — eremiit, erak.
 Erhaltung (d. Welt) — maailma ülalpida-
 Erhebung — üendus. [mine].
 Erhebungsbewußtsein — üenduseteadvus.
 Erhebungsgefühl — üendusetunne.
 Ertennbarkeit (Gottes) — Jumala tunneta-
 tavus.
 Erkenntnisritik — tunnetusekriitika.
 Erker — ärkel, uuk [uuga].
 Erlaß (der Sünden) — vabaksandmine, va-
 bastamine, patukustutus.
 Erlaßjahr — vabastamisaasta, p. kustu-
 tusaasta.
 Erlaubtes — lubatu.
 Erlebnis — elamus.
 Erlebnisurteil — elamuseotsus.
 Erleuchtung (innere) — (sisemine) val-
 gustus.
 Erlöser — Lunastaja.
 Erlösung — lunastus, -tamine.
 Erlösungsreligion — lunastuseusund, -reli-
 gioon.
 Erneuerung — uuenemine, uudumine;
 uuendamine.
 Erntefest — lõikuspüha.
 Erntegöttin — lõikusejumalaanna.
 Ernteriten — lõikuseriitused, -kombed.
 Erjakreligion (moderne) — aseusund, ase-
 religioon.
 Erscheinungswelt (der Religion) — (reli-
 giooni, usundi) avaldusilm.
 Erhgeburtsoffer — esisünni-ohver.
 Erstling — esik.
 Erwählung — valimine, valik.
 Erweckung — äratus, äratamine.
 Erweckungsbewegung — äratuseliikumine.
 Erweckungspredigt — äratusejutlus.

Erweckungsprediger — äratusejutlustaja.
 Erzbischof — peapiiskopp.
 Erzengel — peangel.
 Erzpriester — peapreester.
 Erzwäter — peavanemad.
 Eschatologie — eshatoloogia.
 Essäer, Essener — esseendid.
 Ethik — eetika, kõlblusõpetus.
 ethisch — kõlblas [kõlbla].
 Eucharistie — euharistia, püha õhtusööma-
 aeg.
 Euhelion — palveõli.
 Euhit — euhiit.
 Euhologion — euhologion, palveraamat.
 Eudisten — eudistid.
 Eunomianer — eunomiaanid, eunoomla-
 sed.
 Euphemiten — eufemiidid.
 Evangeliarium, Evangelisarium — evange-
 liaar, evangelistaar.
 Evangelienharmonie — evangeeliumihar-
 monia, -kooskõla.
 Evangelienliteratur — evangeeliumikir-
 jandus, evangeelium-kirjandus.
 Evangelisation — evangelisatsioon.
 evangelisch — evangeelne.
 evangelische Allianz — evangeelne al-
 lianss.
 -Gemeinschaft — evangeelne ühendus,
 liit.
 -Kirchenkonferenz — ev. kirikukonverents.
 evangelisch-lutherisch — evangeelis-luter-
 lik.
 -sozial — evangeelis-sotsiaalne.
 Evangelisten — evangelistid.
 Evangelistenzeichen — evangelistisümbol.
 Evangelium — evangeelium, heasõnum,
 rõõmusõnum.
 evangelium aeternum — igavene evan-
 geelium.
 ewige Anbetung — igavene kummardamine.
 -Lampe — igavene tuli.
 ewiges Leben — igavene elu.
 Ewigkeit — igavik.
 Ewigkeitsformeln — igavikuformulid.
 Exapostillarion — eksapostillaar.
 Exarch — eksarh (metropoliidi aunimi).
 Exarchat — eksarhaat.
 Exaudi — exaudi (kuule!), pühapäev
 enne nelipühi.
 Exegete — exegees, piibliteksti seletus.
 Exekration — eksekratsioon, pühadusehä-
 vitus.
 Exequien — hingepalved.
 Exerziten — vaimulikud harjutused.
 Exil — eksil, vangus.
 Exorzismus — eksortsism, kurja vaimu
 väljaajamine.

Terve I aastakäigu sisukord.

Vihk nr. 1 (september 1926):

	lk
O. Sild, Omamaalise usuteaduslise ajakirja ülesanne ja siht . . .	1— 6
H. B. Rahamägi, Ülitähtis küsimus usuteaduses ja usuelus . . .	6— 19
J. Kõpp, Usulisi liikumisi Eestis	19— 24
F. Jürgenson, Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides Eesti aja algusest käesoleva ajani	24— 28
E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded	28— 37
A. Bulmerincq, Tänapäeva Vana Testamendi teaduse uuemaid probleeme	37— 45
O. Sild, E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst	45— 48

Vihk nr. 2 (detsember 1926):

O. Sild, Assiisi Frantsiskus teaduse uuringus	49— 68
H. Rahamägi, Ülitähtis küsimus usuteaduses ja usuelus	68— 76
J. Kõpp, Usulisi liikumisi Eestis	76— 87
F. Jürgenson, Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides Eesti aja algusest käesoleva ajani	88— 98
In memoriam, D. Julius Kaftan †	98— 99
Usuteaduslisi oskussõnu: A.	100—104

Vihk nr. 3 (märts 1927):

O. Sild, Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid	105—122
F. Jürgenson, Usuõpetuse praegusest seisukorrast meie koolides	123—127
E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded	127—136
C. Sild, „Kirikliste mälestusmärkide komisjoni“ tööst	136—139
— „Halliko Valla Kohto ja Seäduusse Ramat“	140—146
— E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst	146—149
Usuteaduslisi oskussõnu: B.	149—152

Vihk nr. 4 (juuni 1927):

S. Raffay, Ungari Luteruse usu kirik	153—156
L. Ravasz, Ungari kalvini kiriku seisukord	156—161
O. Sild, Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid	161—174
E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded	174—194
Lugejaskonnale lahkeks teadmiseks ajakirja asjus	194—195
Usuteaduslisi oskussõnu: C, D, E.	195—199
Sisukord terve I aastakäigu kohta	200

Peale nende vihkude ilmus

Lisavihk nr. 1:

O. Sild, Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopi-kirikuks?	1— 40
---	-------

Hind: 3 kr. 10 s.